STRAMIEN
structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

ALLE TIJD IN **HASPENGOUW** *VAN ALLE TIJDEN*

Masterplan voor de ruimtelijke ontsluiting van het cultuurhistorisch erfgoed van Haspengouw

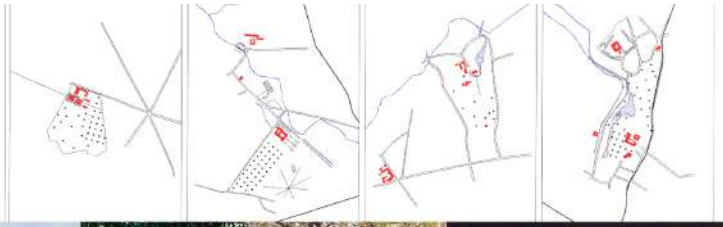

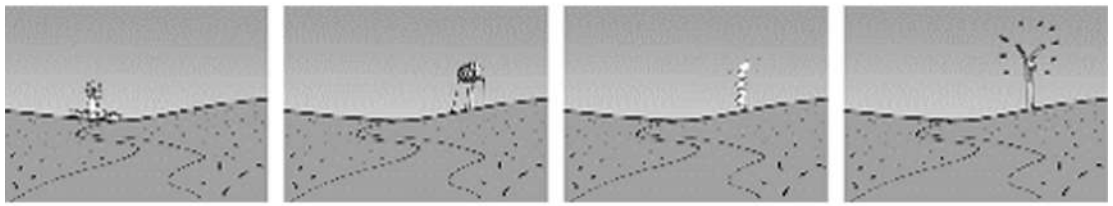

Opdrachtgever: Provincie Limburg - Oktober 2002

INHOUDSTAFEL

0. Inleiding 2

1. Cultureel Erfgoed in Haspengouw 4

1.1 Een rijk cultureel erfgoed 4
1.2 Verankering in het landschap van Haspengouw 5
1.2.1 Fysisch systeem als onderlegger 5
1.2.2 Cultuurlandschap 7
1.2.3 Haspengouw vandaag 8
1.3 Kracht en Knelpunten van Haspengouw 10

2. Ruimtelijke patronen van het Cultureel Erfgoed 12

2.1 Ontsluiting Cultureel Erfgoed: Visie 12
2.2 Basisconcept voor ontsluiting: netwerk als samenhang 16
2.3 Structureren van het netwerk 17
2.3.1 Inhoudelijke structurering in drie dimensies: tijd, thema en ruimte 17
2.3.2 Drie thema's als dragers van het netwerk 22
2.3.3 Ruimtelijke hiërarchie binnen het netwerk: Podia, Toegangen en Bakens 24

3. Invulling van de Drie Erfgoedpodia 32

3.1 Stedelijke Archeologie versus Hedendaagse stedelijkheid in Tongeren 32
3.2 Religieuze Erfgoed-as in Sint-Truiden 36
3.3 Een Cluster van Burchten en- Kastelen 39

4. Cultureel Erfgoed en Toerisme: wederzijdse impulsen 42

4.1 Coördinatie 42
4.2 Logistiek 44

5. Actieplan 46

0. INLEIDING

0.1 OPDRACHT EN DOELSTELLING

0.1.1 Masterplan cultuurhistorisch erfgoed Haspengouw

Voorliggende studie vormt het ruimtelijke luik binnen het 'Masterplan voor de publieksgerichte ontsluiting van het Cultuurhistorisch Erfgoed van Haspengouw'. Het uiteindelijke doel van het Masterplan, waarvan deze studie een onderdeel vormt, is het behoud en de ontwikkeling van het cultuurlandschap: het cultureel erfgoed én het Haspengouwse landschap. De weg naar dit behoud loopt via de betere ontsluiting van het erfgoed.

Op die manier kan het cultuurhistorisch erfgoed van streekbepalend belang ingezet worden als een trekkracht voor de ontwikkeling van Haspengouw, een uniek cultuurlandschap in Vlaanderen.

Bondig samengevat is het onderwerp van deze studie:
- Onderzoek naar de ruimtelijke condities (beeldvorming, samenhang, ..) van het cultuurhistorisch erfgoed
- Concept voor de ruimtelijke ontsluiting van het cultuurhistorisch erfgoed van Haspengouw (stedenbouwkundig, landschappelijk, architecturaal)
- Uitwerken van het ruimtelijk luik van het plan als onderlegger voor communicatie, ideeënwerving en beleid.

0.1.2 Proces

Het provinciebestuur van Limburg is de opdrachtgever van de studie. Stramien cvba uit Antwerpen en Bureau Bongaerts bvba uit Hasselt werkten de studie samen uit en zijn dus de opdrachthouders. De studie werd op geregelde tijdstippen besproken met een stuurgroep, onder leiding van bestendig afgevaardigde Dhr. J-P Lavigne. In de stuurgroep participeerden ook afgevaardigden van verschillende betrokken provinciale diensten.

De stuurgroep vergaderde op 14 februari, 18 april en 13 augustus 2002. De studie werd afgerond in oktober 2002.

Stuurgroep	Bestendig afgevaardigde Dhr Jean Paul Lavigne, secretaris Guido De Dijn, J.P. Dewael, M. Laenen, W. Orlandini, J. Schoefs, M. Meekers en K.Lefeber
Plangroep	Peter Bongaerts, Peter Vermeulen, Philippe Teughels, Wendy Van Asch, Frank Vanden Ecker Met begeleiding door : Wim Kennis en Jef Vanreusel

0.2 PLANNINGSCONTEXT: RUIMTELIJK STRUCTUURPLAN LIMBURG (RSPL)

Toerisme wordt in het provinciale structuurplan als een belangrijk beleidsdomein gezien, daarom werd er in het informatieve en in het richtinggevende deel een afzonderlijk hoofdstuk aan gewijd. De relatie tussen ruimtelijke planning en toerisme is niet zo evidént. Er is een relatie met de ruimtelijk economische en met de landschappelijke structuur van de provincie, maar het toerisme op zich creëert nauwelijks ruimtelijk structurerende elementen van provinciaal belang. Uitzonderingen zijn bijvoorbeeld de hoogdynamische toeristische infrastructuur van Vossenmeren en Erperheide. Toerisme is eerder een medegebruiker van het ruimtelijk landschappelijk gegeven en heeft in ruimtelijke zin een volgfunctie.

Uit het informatief gedeelte:

- groeiend economisch belang: 4,7% van de totale tewerkstelling, met een jaarlijkse groei van 2,5%
- aantal overnachtingen: na de kuststreek is Limburg de tweede belangrijkste regio voor het verblijfstoerisme voornamelijk Kempen en Maasland en vooral bungalowparken en jeugdverblijftoerisme - weinig hotelgebruik
- groeiende vraag naar korte vakanties, dichter bij huis, meer verscheidenheid, meer verspreid in de tijd, gericht op natuur/stilte/landschap
- knelpunten (ivm Haspengouw): mogelijke conflicten landbouw / toerisme en recreatie
- kwaliteiten en kansen (ivm Haspengouw): o.m. Voerstreek en kastelenlandschap van Haspengouw zijn uniek als toeristisch aanbod in Vlaanderen en er is een sterke groei van het plattelandstoerisme en een stijgende vraag naar nieuwe vakantiehoeves

Uit het richtinggevende deel:

- ruimtelijk concept: toeristische recreatief kerngebied rond Hasselt-Genk en vier toeristisch recreatieve netwerken van provinciaal niveau (Mijnstreek, Haspengouw, Voerstreek en Maasland)
- voor het netwerk Haspengouw wordt het thema 'kastelen en hoeven' aangehaald en verder de ontsluiting van het cultureel erfgoed in 'de tuin van Haspengouw' met routes langs de Romeinse kassei (toeristisch recreatief lijnelement en historische verbinding tussen Tongeren en Sint-Truiden) en de voormalige 'Fruitlijn'
- beleidskader plattelandstoerisme: RUP voor recreatief medegebruik in een aantal agrarische gebieden gebaseerd op een functionele categorisering van gebouwen (actieve hoeve, niet actief, beschermd, kasteel)

Uit de bindende bepalingen:

- selectie van de toeristisch recreatieve netwerken 'kastelen en hoeven (Haspengouw) en Voerstreek - de provincie maakt een geïntegreerd gebiedsgericht strategisch plan op voor delen van Haspengouw
- voor Haspengouw worden Tongeren en Sint-Truiden geselecteerd als toeristisch-recreatieve knooppunten type I; nieuwe hoogdynamische toeristisch-recreatieve infrastructuur is er toegelaten - de provincie maakt hiervoor RUP's op
- Alden Biesen werd geselecteerd als type IIb; geen uitbreiding buiten de perimeter van de toeristisch-recreatieve zone - de provincie maakt hiervoor een RUP op

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

173 erfgoedelementen van straakbepalend belang

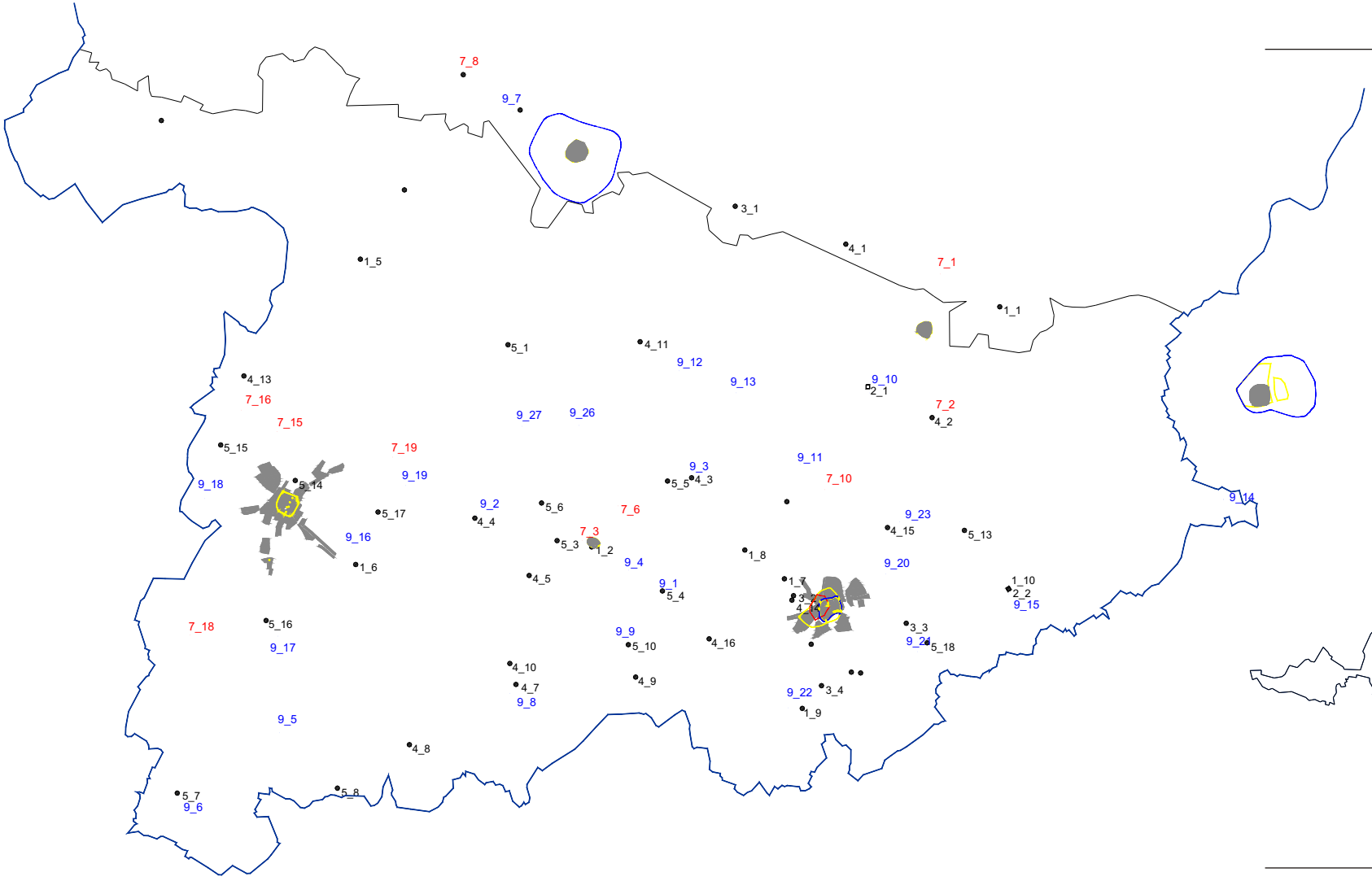

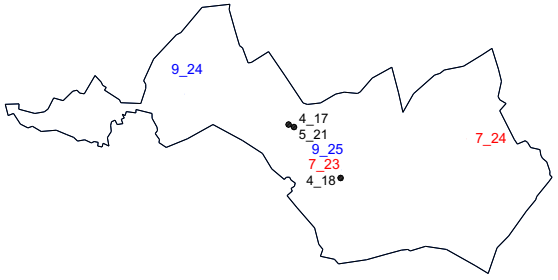

STRAMIEN
structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

1. CULTUREEL ERFGOED IN HASPENGOUW

1.1 EEN RIJK CULTUREEL ERFGOED

Haspengouw is enorm rijk aan cultuurhistorisch erfgoed, uit verschillende perioden van de geschiedenis (nog steeds worden 'nieuwe' ontdekkingen gedaan). Deze grote verzameling van cultureel erfgoed, vormt het onderwerp van deze studie.
Concreet gaat het om 173 zeer diverse elementen (van een Romeinse heirbaan, over motheuvels, kloosters en hoeven, tot kerken) die alle geselecteerd werden op hun 'streekbepalend of provinciaal belang'.

De **selecties van erfgoed van streekbepalend, provinciaal belang**[1], zijn onderverdeeld volgens volgende hoofdtypes:

- landelijke abdijen, kloosters en kapellen (25)
- herenhoeves (16)
- dorpsnederzettingen (27)
- burchten (9)
- motheuvels (2)
- kastelen met versterkte toren (4)
- kastelen (18)
- buitenplaatsen (21)
- versterkte hoeves (2)
- herenkerken en herenkapellen (20)
- stedelijke nederzettingsvormen (5)
- stedelijke versterkingen (3)
- collegiale kerken (6)
- stedelijke kloosters (8)
- begijnhoven (4, waarvan 2 werelderfgoed)
- refugiéhuizen (3)

Totaal betekent dit een (voorlopige) selectie van 173 'elementen'. De 173 elementen van streekbepalend belang vormen een 'dynamische lijst' die op te volgen is, en bij te sturen in een continu proces.
Deze elementen kunnen o.m. vanuit volgende criteria bekeken worden:

- interne criteria – het element an sich – (cf. beschermingsbesluit etc.)
- externe criteria – het belang ervan voor andere sectoren (ruimtelijke ordening, toerisme, recreatie, landschapszorg, ..)

Deze erfgoedelementen, en de hoge dichtheid ervan, vormen dé troefkaarten van Haspengouw. Het zijn stuk voor stuk belangrijke monumenten en relicten. Vele van deze elementen zijn beschermd (monument, stads- of dorpsgezicht). Toch liggen een aantal elementen van cultureel erfgoed er eerder verwaarloosd bij, andere hebben te lijden onder oneigenlijk gebruik bij de herbestemming ervan. Er is vaak niet voldoende draagkracht om een behoud van de historisch waardevolle delen te garanderen. Niet alle erfgoedelementen zijn toegankelijk of ontsloten volgens een globaal concept.

[1] Selectie onder redactie van Guido De Dijn

1.2 VERANKERING IN HET LANDSCHAP VAN HASPENGOUW

1.2.1 Het landschap als context

De gemeenschappelijke noemer van deze boeiende verzameling van 173 culturele erfgoedelementen is de streekgebondenheid: Haspengouw. Het Haspengouwse landschap vormt de context waarin al deze erfgoedelementen verankerd zijn. De verbondenheid tussen deze erfgoedelementen en het landschap is erg groot, beide zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Het unieke landschap van Haspengouw is het resultaat van een lange, rijke geschiedenis: Zowel de natuur als culturele ingrepen hebben dit landschap door de eeuwen heen bepaald. Het fysisch systeem is uiteindelijk de basis of onderlegger, waarop latere ruimtelijke patronen zich hebben geënt. Vele erfgoedelementen richten zich naar dit landschap: kasteeldreven, hoeves, … en gaan er op een zeer eigen manier mee om. Het is daarom van belang dit landschap nader te onderzoeken.

Voor de situering van het cultureel erfgoed in een structureel verband zijn kaarten op niveau van gans Haspengouw onontbeerlijk. Verschillende kaarten zijn nodig: historische en landschappelijke. De lezing van elke kaart afzonderlijk is noodzakelijk omdat geen enkele kaart op zich als enige synthesekaart bruikbaar is, in functie van de ruimtelijke ontsluiting van het cultureel erfgoed.

1.2.2 Fysisch systeem als onderlegger

De natuurlijke ruimtelijke structuur van Haspengouw is de onderlegger voor de huidige landschapsstructuur. **Bodem, rivieren en reliëf** hebben verschillende specifieke landschappen doen ontstaan.

Het oorspronkelijke, ‘natuurlijke’ landschap is nergens nog herkenbaar. Toch is deze natuurlijke onderlegger (bodem, water en reliëf) structuurbepalend geweest voor het huidige ‘cultuurlandschap’ van Haspengouw. Doorheen de geschiedenis heeft de bijzondere geschiktheid van de bodem voor landbouw het voornamelijk agrarische karakter van de streek weten te bepalen. Het natuurlijke verschil tussen twee regio’s, Vochtig en Droog Haspengouw, zal ook de historische ontwikkeling ervan bepalen. Er bestaat een duidelijk verschil, zowel qua nederzettingspatronen als qua ontwikkeling en architectuur tussen het zeer vruchtbare Droog Haspengouw en het minder vruchtbare Vochtig Haspengouw.

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Natuurlijke Ruimtelijke Structuur

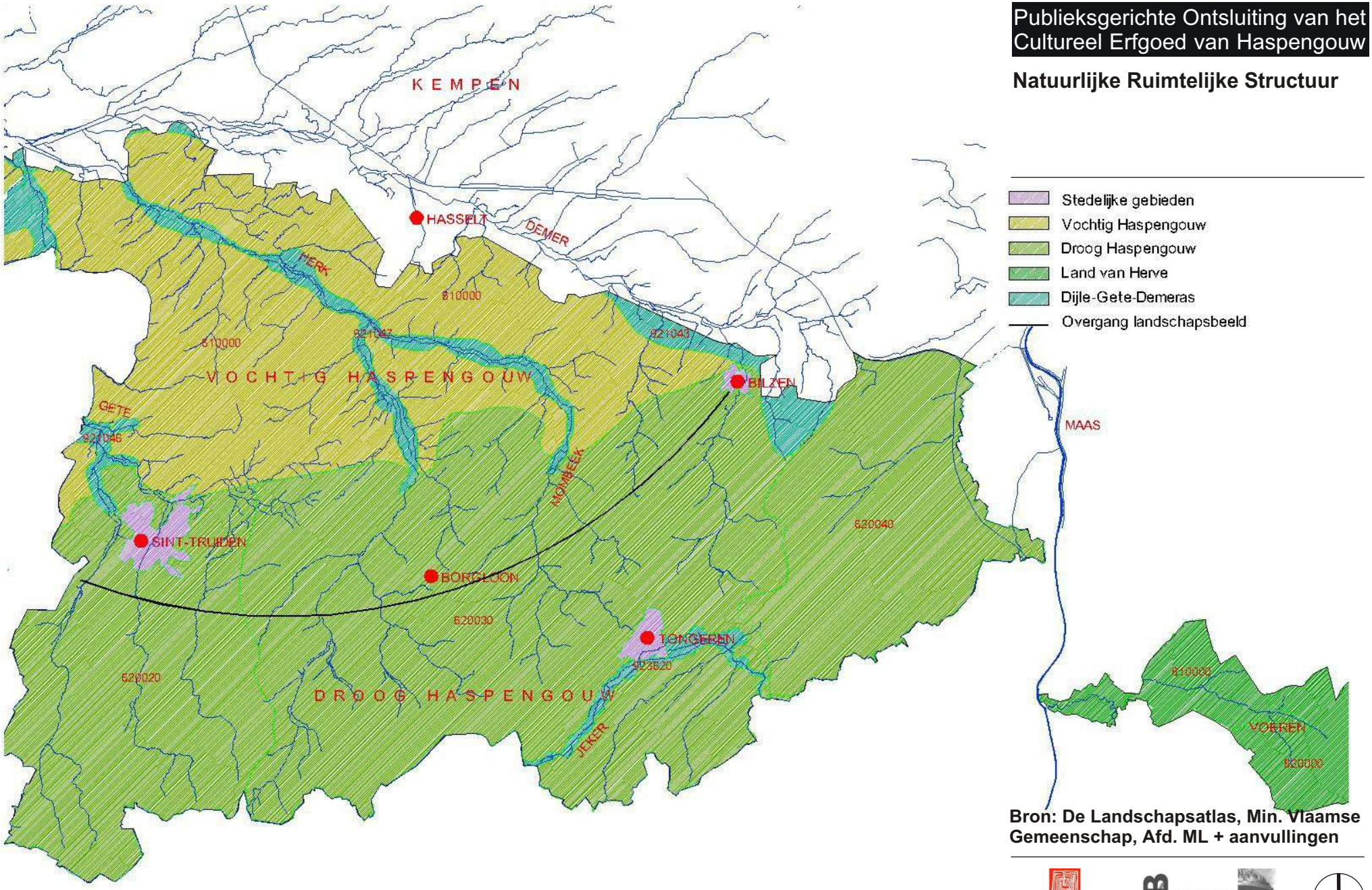

Bron: De Landschapsatlas, Min. Vlaamse Gemeenschap, Afd. ML + aanvullingen

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

Vochtig Haspengouw heeft een zandlemige tot lemige bovenlaag met een ondergrond van klei. De grond is vruchtbaar maar slecht waterdoorlatend. De veelal vochtige grond kent daardoor weinig akkerbouw en veel weiden en fruitteelt. In de beekvalleien worden waterminnende bomen: canada's en wilgen aangetroffen. Het landschap heeft hierdoor een eerder gesloten karakter. Het landschap wordt ingesneden door de vele beekvalleien van o.m. de Gete, de Herk, de Mombeek en de Demer en hun vertakkingen. Het landschap helt af van zuidoost naar noordwest, de rivieren horen tot het Scheldebekken. In het noorden wordt Haspengouw afgeboord door de Demer. De rivier is meteen de scheiding met de zanderige en weinig vruchtbare Kempen; weerom een volkomen nieuw landschapsbeeld.

De landschapsatlas onderscheidt volgende traditionele landschappen:
921043 – Vallei van de Demer
921046 – Vallei van de Gete
921047 – Vallei van Herk en Mombeek

De riviervalleien zetten zich nog even verder in **Droog Haspengouw**, waar de waterwegen in de dalhoofden en bronnengebieden ontspringen. De bodem bestaat uit een dikke leemlaag aan de oppervlakte met daaronder een goed waterdoorlatende krijtlaag. Dit is een van de vruchtbaarste landbouwstreken van West–Europa. Het landschap is licht glooiend en heeft omwille van de eindeloze akkers een open karakter. Enkel in de beekdalen en op de heuveltoppen zijn bossen, respectievelijk canada-aanplant en de zogenoemde 'geriefbosjes' te vinden.
Het gebied vormt de scheiding tussen Schelde- en Maasbekken, met de Jeker als voornaamste rivier in het zuiden.

De landschapsatlas onderscheidt volgende traditionele landschappen:
620020 – Plateau van Landen
620030 – Boomgaardengebied van Tongeren-Borgloon
620040 – Krijtlandschap van Millen
923020 - Vallei van de Jeker, sluit aan bij het krijtland van Millen en Droog Haspengouw

De **Voerstreek** zet het landschapsbeeld van Droog Haspengouw verder, maar minder uitgesproken. Het sluit aan bij het land van Herve en heeft een gemengd agrarisch gebruik. De dunne leemlaag op de plateauruggen is minder vruchtbaar. Het landschap is sterk golvend en diep ingesneden door beekdalen. Hierdoor is er een hoge concentratie aan holle wegen.

De landschapsatlas onderscheidt volgende traditionele landschappen:
810000 - Voerstreek
820000 - Oostelijk Land van Herve

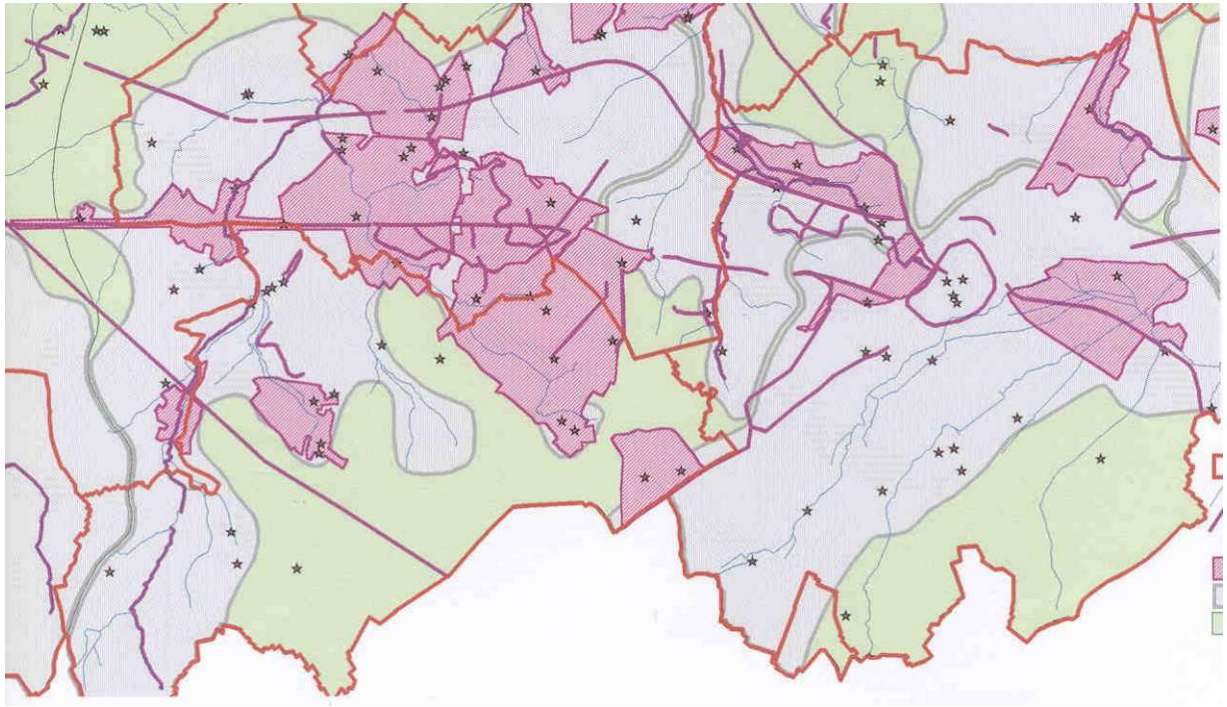

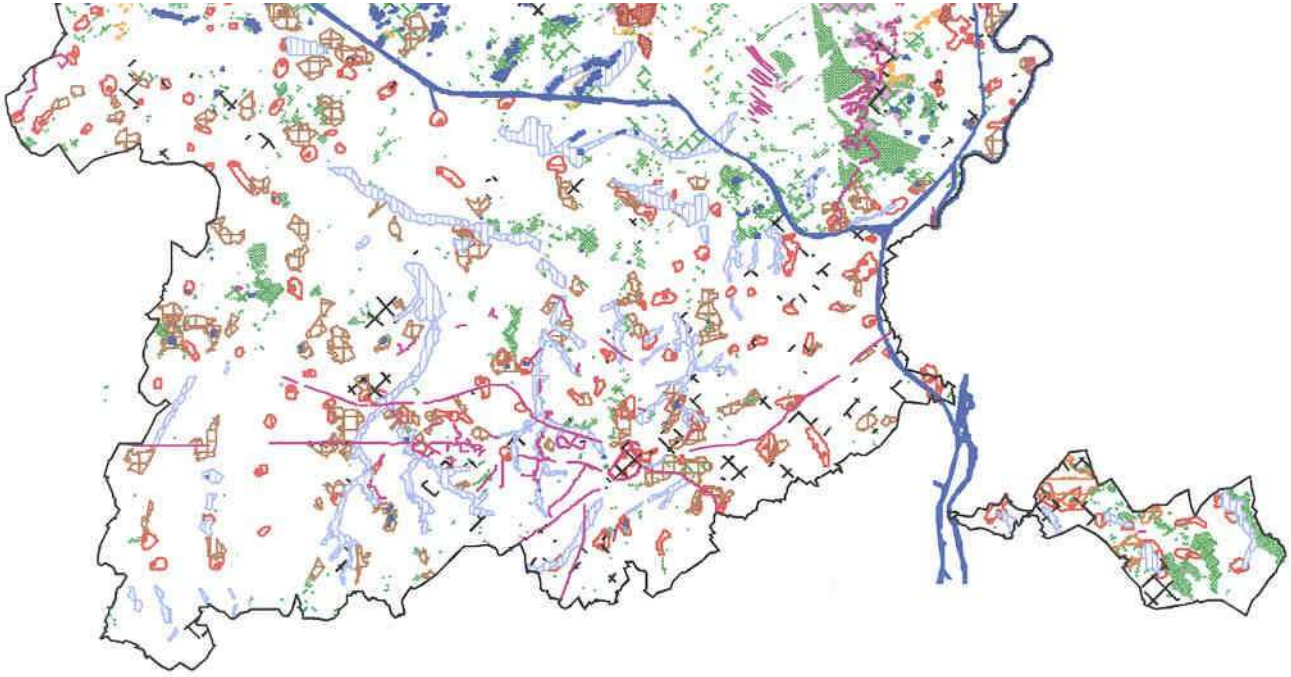

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Landschapsatlas
En
Relictenkaart

STRAMIEN
structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

1.2.3 Uniek cultuurlandschap

Het natuurlijke landschap heeft door menselijk ingrijpen een hele evolutie meegemaakt. Elke historische periode bracht een eigen maatschappelijke en ruimtelijke logica met zich mee, waardoor de streek gestructureerd werd. Van elk van deze perioden (pre-historie, Gallo-Romeinse tijd, Middeleeuwen, Graafschap Loon, …) zijn nog sporen terug te vinden.

Zo is de heirbaan een relict van de Gallo-Romeinse periode; een baan die als een bijna kaarsrechte lijn de steden Cassel en Tongeren verbond. In de Middeleeuwen ontstond dan weer een systeem van steden op regelmatige afstand van elkaar. Zo zijn er voor elke periode voorbeelden aan te halen.

De **landschapsatlas** of 'Atlas van de relicten van de traditionele landschappen' geeft na abstractie, selectie en synthese op het Vlaams niveau de relictgebieden aan, beschrijft ze, geeft een waardering en schetst de beleidswenselijkheden. De relicten werden ingedeeld op basis van ruimtelijke dimensie (en vaak ook complexiteit).
'Een relict is een overblijfsel uit vroegere tijd dat getuigt van de toestand die toenmaals was'

Typologie van relicten:

- **relictzones:** gebieden waarin de landschappelijke structuren van bewoning, wegen, kavels of perceelsbeplanting van de traditionele landschappen op een herkenbare manier bewaard zijn gebleven
- **ankerplaatsen:** complexen van verschillende erfgoedelementen die een genetische samenhang vertonen – ze hebben een uitgesproken identiteit (vb. boomgaarden van Grootloon)
- **lijnrelicten:** lijnvormige landschapselementen die drager zijn van een cultuurhistorische betekenis (wegtracés, dijken, militaire verdedigingslinies, natuurlijke verschijnselen, …)
- **puntrelicten:** afzonderlijke elementen met hun onmiddellijke omgeving – dikwijls bouwkundige elementen met een bijzondere erfgoedwaarde
- **zichten:** visueel-perspectief aspect dat bepalend is voor de esthetische en historische kwaliteit van het landschap

De landschapsatlas heeft voornamelijk aandacht voor de landschapskwaliteit zoals ze uit de geschiedenis is voortgekomen. Voor de inbedding van het cultureel erfgoed is dit interessant, maar er is te weinig aandacht voor nieuwe landschappen en landschapselementen (bijvoorbeeld na ruilverkaveling).

De **relictenkaart** werd voorafgaand aan de landschapsatlas opgesteld (kaart 'structurerende landschapskenmerken' plangroep RSPL), diverse elementen komen op beide kaarten terug, maar hier worden recente wijzigingen (verstoringen) in het landschap toegevoegd: ruilverkavelinglandschappen, tuinwijken, terrils, ontginningszones, artificiële plassen, …

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Evolutie nederzettingenspatroon

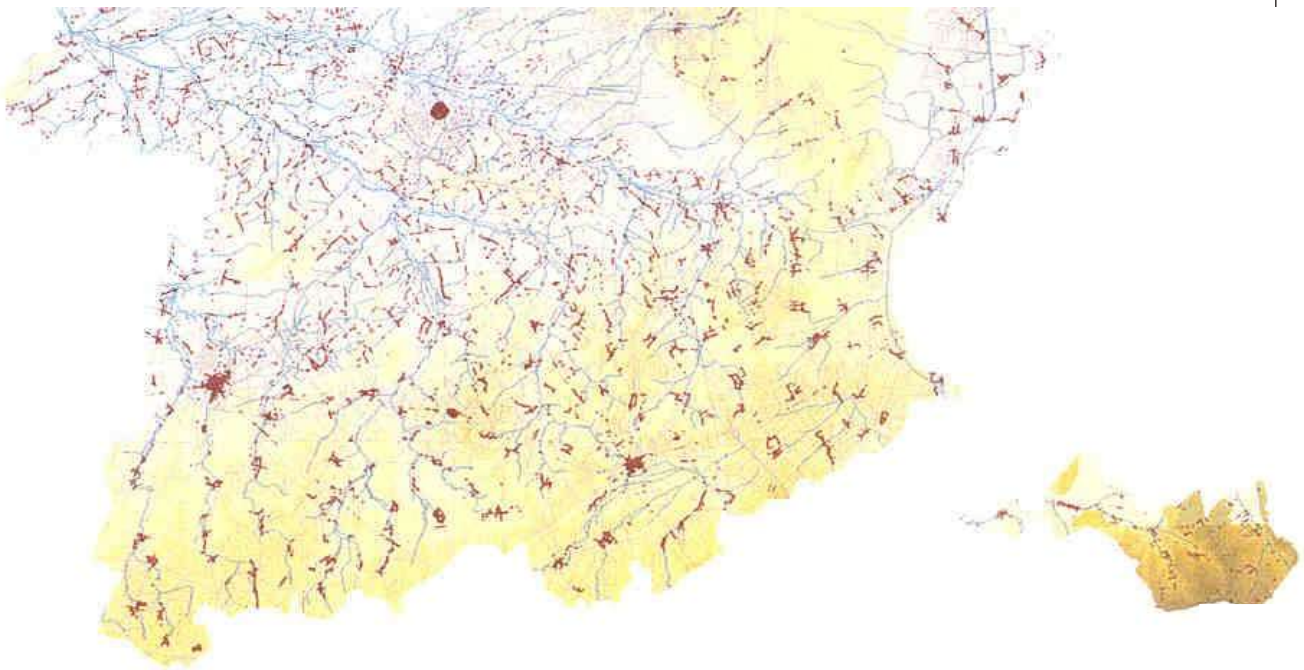

Bebouwing omstreeks 1850

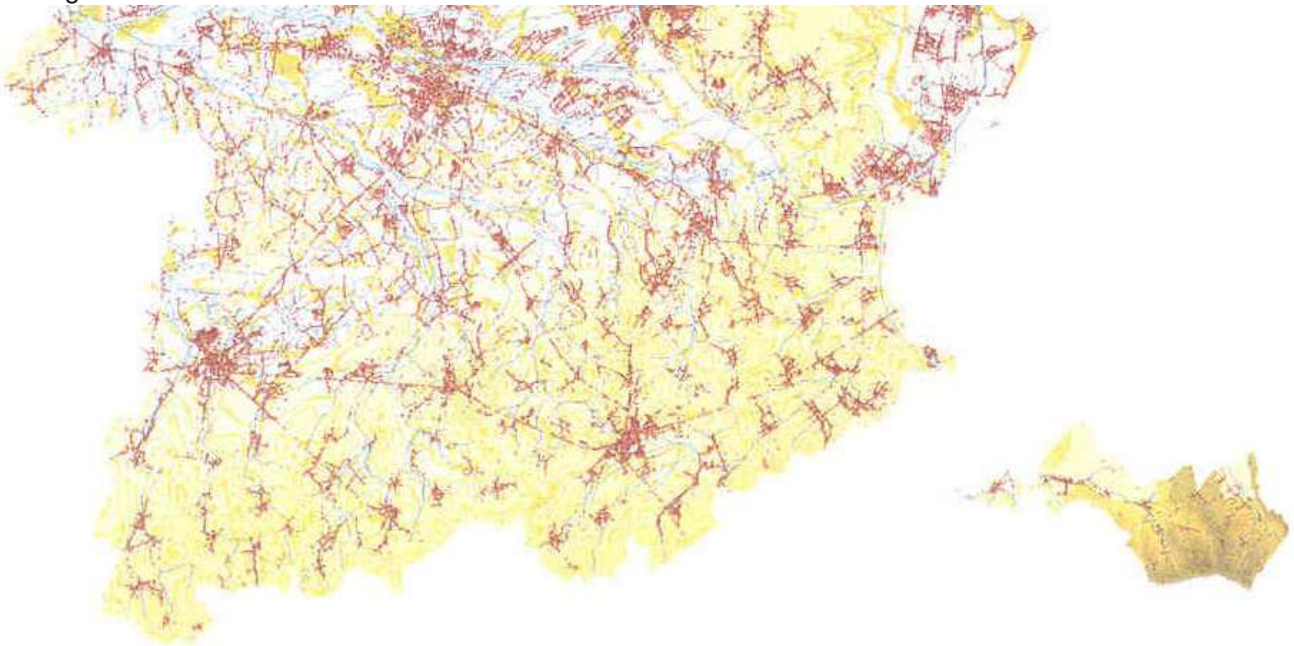

bebouwing in 1997

Bron: Ruimtelijk Structuurplan Provincie Limburg

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

1.2.4 Haspengouw vandaag

DE NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

Vochtig Haspengouw: rasterlandschap en verlinting

Het gebied van Gete en Herk ten zuidwesten van Hasselt is een historisch ontwikkeld lintlandschap. De nederzettingsstructuur is reeds duidelijk afleesbaar in de 19de eeuw (zie kaart nr) en is tot vandaag volgens hetzelfde patroon gegroeid. De rasterstructuur heeft zich geënt op de structuur van beken en rivieren, van de overstromingszones en de lage vochtige gebieden. Dat heeft geleid tot grote onbebouwde binnengebieden omgeven door lintbebouwing. De nederzettingen in zuidelijke richting blijven langgerekt evenwijdig aan de beken, maar het raster van linten wordt minder dicht. De wegen zijn dieper ingesneden en er ontstond een netwerk van holle wegen.

Droog Haspengouw: gebied met kerndorpen

De kernenstructuur van Droog Haspengouw is typisch voor een 'open-field-landschap': kernen in de dalen en akkerbouw op de heuvelruggen. Het merendeel van de kernen heeft nog een erg gave en compacte dorpsstructuur met nagenoeg geen lintbebouwing. Het duidelijk herkenbare onderscheid tussen de bebouwde en de niet-bebouwde ruimte is het uitgangspunt voor de ruimtelijke ontwikkeling van die kernen.
De dorpen zijn geconcentreerd gebouwd, met enkele losstaande vierkantshoeven aan de rand. Bouwen gebeurde zeer bewust, kort bij een beek maar net waar het voldoende droog was en zeker niet op de vruchtbare heuvels. Boomgaarden maken de overgang tussen bebouwing en akkerland. Kastelen (met oorspronkelijk meestal een agrarische activiteit) nemen in de onmiddellijke omgeving van het dorp een groter areaal in en vormen een eigen besloten wereld met kasteel, kasteeltuin, kasteelhoeve, tiendenschuur, vijver, boomgaarden, weiden en akkers.

Dorpen liggen in valleien, enkel de torenspitsen priemen tussen de bomen uit. De stad (Borgloon) uitgezonderd, ze kijkt van op de burchtheuvel over de dorpen.
Dit bebouwingspatroon is eeuwenlang nagenoeg onveranderd gebleven. De dorpskernen zijn aan de randen iets uitgewaaierd; ook hier lintbebouwing en verkavelingen, maar de kernstructuur blijft goed zichtbaar. Enkel de steenwegen verstoren dit patroon omdat ze in de onmiddellijke nabijheid van de dorpskern een aantrekkingspool en een nieuwe groeilijn vormen (lintbebouwing). De ruilverkavelingen van de voorbije decennia hebben vele kleine landschapselementen teniet gedaan en hebben het landschap een nog meer open karakter gegeven.

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Wegenstructuur

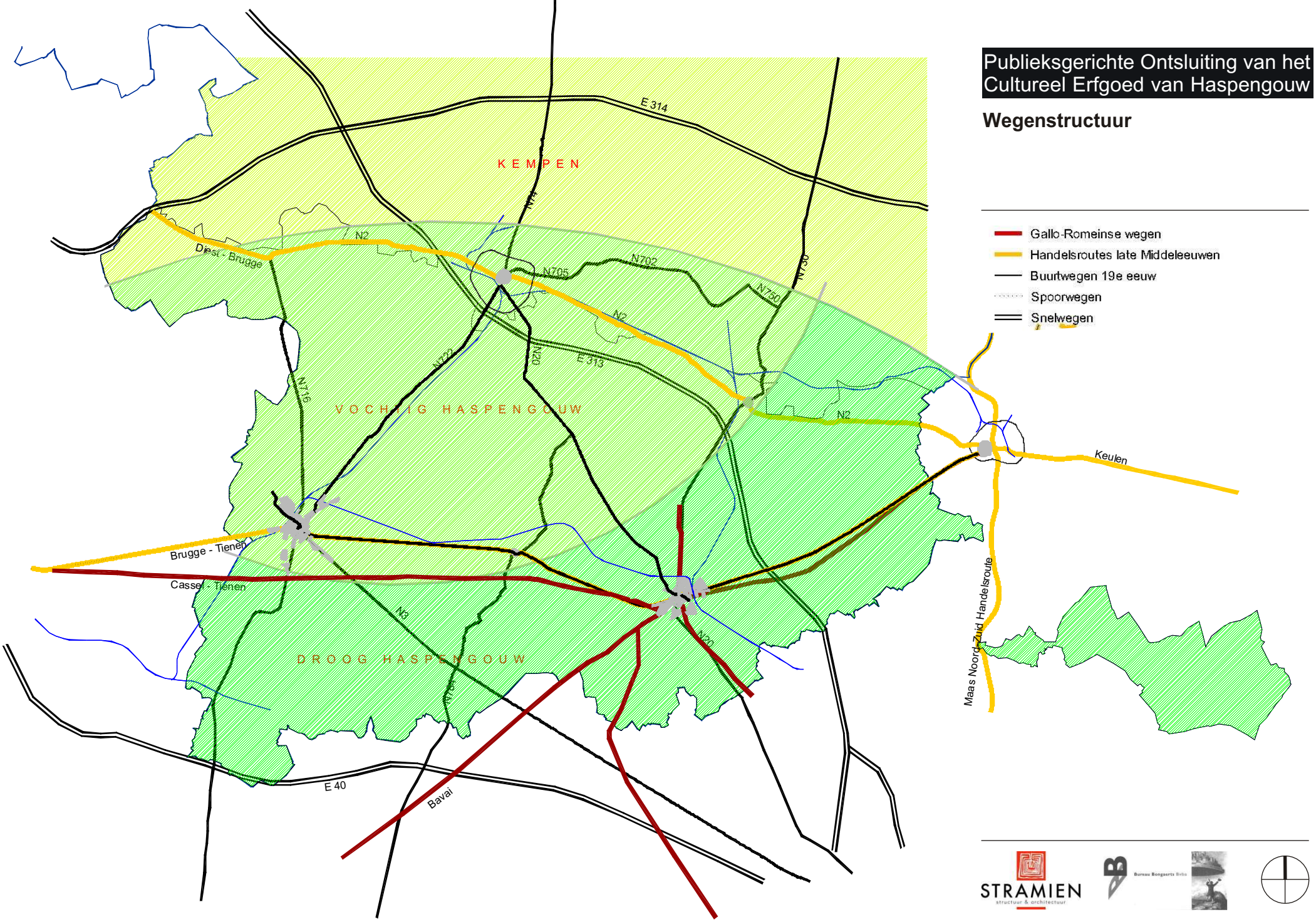

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bebo

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

DE WEGENSTRUCTUUR

De huidige wegenstructuur is grosso-modo in vier periodes tot stand gekomen.

Van de **Romeinse wegen** is voornamelijk nog de heirbaan Tongeren – Cassel (over Tienen) duidelijk waarneembaar als een lijnrelict in het landschap. Ze wordt enkel onderbroken door het vliegveld van Brustem. De andere heirbanen zijn minder of niet meer zichtbaar. Het patroon wordt gevormd door grote heirbanen (Keulen-Bavai) waarop Tongeren een etappeplaats is en meer ondergeschikte wegen die vanuit Tongeren vertrekken. Dit geeft het beeld van een radiale structuur met Tongeren als knooppunt. Droog Haspengouw wordt zo ontsloten.

Van het **(laat-) middeleeuwse wegennet** werden enkel de voornaamste handelsroutes opgenomen. Ze verbinden de steden die op regelmatige afstand van elkaar liggen. (zie prent Nicolaas Visscher 17de eeuw). Frappant is de situering van steden en wegen op de scheidingslijn van streken.
De oudste en meest zuidelijke handelsroute van Brugge naar Keulen gaat van Tienen over Sint-Truiden, Borgloon en Tongeren naar Maastricht en ligt voor een groot deel op de scheidingslijn van Droog- en Vochtig Haspengouw. De steden met hun marktplaatsen zijn de plaatsen van uitwisseling van producten uit twee verschillende streken. Hetzelfde doet zich voor met de latere handelsroute die van Diest over Hasselt en Bilzen naar Maastricht gaat. Route en steden liggen op de overgang tussen Haspengouw en Kempen. De Maas is de belangrijkste noord-zuid route, van Luik over Maastricht naar Stokkem en Maaseik.

De handelswegen hadden tot de 19de eeuw geen vast tracé. Al naargelang de staat van de weg, de veiligheid en zelfs het seizoen werd een keuze gemaakt uit een aantal parallelle wegen en wegjes. De eerste verharde en ook rechte wegen waren de **19de eeuwse steenwegen**, die dezelfde verbindingen als voorheen tot stand brachten.Tot vandaag zijn het belangrijke aanhechtingslijnen voor het wonen en de handel in de nabijheid van de woonkernen met lintbebouwing als resultaat. Het wegennet heeft een radiale structuur met de steden als knooppunten.

Spoorwegen zijn er nauwelijks en net als de **autosnelwegen** zijn het eerder barrières in de ruimtelijke structuur dan wel ontwikkelingslijnen of aanzet voor knooppunten. Een verband met de bestaande landschappelijke structuur is er niet. Enkel de bovenregionale verbinding (Antwerpen – Luik / Brussel – Keulen / Brussel – Luik) is van belang.
Alleen Hasselt en in mindere mate Tongeren hebben een autosnelweg in de nabijheid van het stedelijk kerngebied.

Kracht van Haspengouw

Haspengouw van alle tijden

Alle tijd in Haspengouw

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bebo

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

1.3 KRACHT EN KNELPUNTEN VAN HASPENGOUW

1.3.1 Haspengouw … van alle tijden

Het unieke landschap van Haspengouw is het resultaat van een lange, rijke geschiedenis: Zowel de natuur (het fysisch systeem: bodem, reliëf en de waterwegen) als culturele ingrepen (landbouw, nederzettingsstructuur) hebben dit landschap door de eeuwen heen bepaald. Haspengouw is ook enorm rijk aan cultuurhistorisch erfgoed, uit verschillende perioden. Het is dit aanbod van erfgoed dat Haspengouw zo uniek maakt binnen Europa.

1.3.2 Alle tijd in … Haspengouw

Daarnaast betekent Haspengouw voor Limburg in de eerste plaats het grootste aaneengesloten open-ruimte-gebied en bovendien een zeer waardevol landbouwgebied. Dit landbouwgebied is één van de belangrijkste agrarische ruimten van Vlaanderen. Dit zijn kwaliteiten die niet alleen door de bewoners, maar ook door de bezoekers van Haspengouw worden gewaardeerd. Het waardevolle *Haspengouwse cultuurlandschap* is een unieke combinatie van landbouw, natuur en recreatie.

Binnen het aanbod van toeristische bestemmingen in Vlaanderen is Haspengouw dan ook bijzonder. De combinatie van twee troeven, het grote aanbod aan open landschap en de grote dichtheid van een specifiek en samenhangend *cultuurhistorisch erfgoed*, maakt van Haspengouw een plek bij uitstek voor recreatie, ontspanning, streektoerisme, bezinning of onthaasting.

1.3.3 Knelpunten

Verschillende ontwikkelingen maken echter dat zowel het Haspengouwse landschap als het cultuurhistorische erfgoed vandaag bedreigd worden. De oorzaken van de aantasting van het landschap en van de verwaarlozing van het historische erfgoed zijn van maatschappelijke aard.

Het landschap wordt in de eerste plaats bedreigd door de hedendaagse ruimtelijke ontwikkelingen. Ruimte is schaars en verschillende sectoren maken aanspraak op de nog resterende open ruimte. Het is belangrijk dat dit unieke landschap van Haspengouw verder wordt gevrijwaard van bijkomende verlinting, wegen, industrie, enzovoort. De bestaande kwaliteiten van het landschap dienen bewaard te worden, net zoals de erfgoedelementen beschermd moeten worden.

Algemeen gesteld liggen er drie knelpunten aan de basis van de bedreigingen voor het erfgoed. Allereerst is er het zeer ***fragmentarische beleid*** dat gevoerd wordt. Niet alleen zijn de verschillende bevoegdheden verspreid over de verschillende overheden (Vlaams, Provinciaal en Gemeentelijk, al dan niet aangevuld met lokale heemkundige kringen, belangenverenigingen, …), er is ook af te rekenen met een horizontale opdeling van bevoegdheden (Natuur, Monumenten en Landschap, ruimtelijke ordening, toerisme, cultuur). Het beleid is dus gefragmenteerd op twee gebieden: het is niet integraal, en niet geïntegreerd.

Tevens kan een ***gebrekkig imago*** worden vastgesteld. Oorzaak hiervan is dat de verschillende troeven, het landschap en het cultureel historische erfgoed niet met elkaar verbonden zijn tot één samenhangend toeristisch aanbod. Er zijn vele initiatieven maar er is een gebrek aan samenhang, verweving, clustering, helderheid van toegangen, ontsluitingen en verbindingen.

Als derde en belangrijkste aspect kan het ***gebrekkig maatschappelijk draagvlak*** worden genoemd. Er is nog te weinig waardering en belangstelling voor het Erfgoed en het Landschap. Het landschap en het cultureel erfgoed worden te weinig gevaloriseerd en daarom vaak nog onzorgvuldig behandeld.

Referentievoorbeelden:
- Herover de forten
- Een langzame buitenring

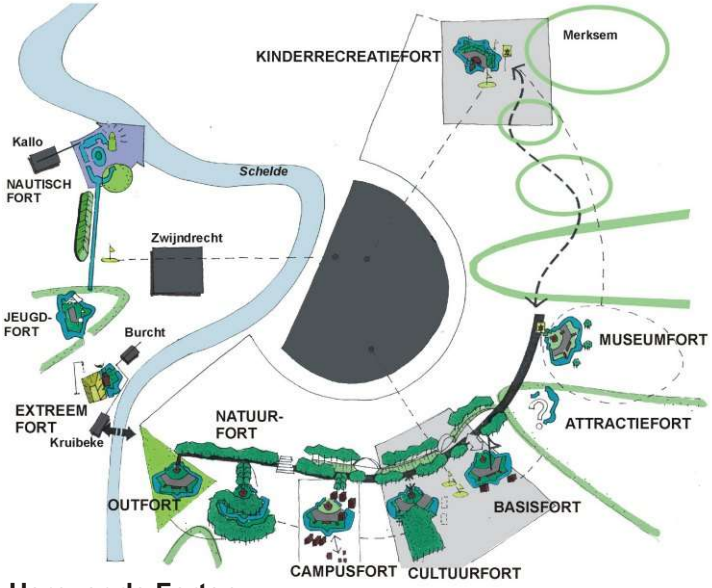

Herover de Forten

"Herover de fortengordel" en de "Stelling Amsterdam" zijn twee projecten van uiteenlopende schaal, die één ding gemeen hebben met voorliggend project: het ontsluiten van het culturele erfgoed voor bezoekers én bewoners. Tweemaal wordt dezelfde strategie toegepast: de erfgoedelementen krijgen een vernieuwde uitstraling, telkens binnen de historische context, de lokale context (ruimtelijke en sociale lokale verankering) en de landschappelijke context.

Herover de Forten, Provincie Antwerpen 2001
Een onderzoek naar de herbestemming en toekomstige rol van de forten in de Antwerpse agglomeratie. Hierbij werd zowel een visie geformuleerd op niveau van de fortengordel in de Antwerpse agglomeratie (vernieuwde uitstraling, herover de forten), als op lokaal niveau, voor elk fort. Per fort werd een structuurschets opgemaakt waarbij een verdere onderverdeling gemaakt werd naar: functie, lokale binding, binding met de andere forten en binding met de fortengordel. Belangrijk is de complementariteit tussen samenhang en identiteit van de verschillende forten die binnen één netwerk wordt nagestreefd.

Een langzame buitenring

Een langzame buitenring (in de snelle metropool), ruimtelijke strategie voor de Stelling Amsterdam, H+N+S 2001
De Stelling van Amsterdam is een 135 km lang verdedigingswerk rond de Nederlandse hoofdstad, met tientallen relicten (forten, veldeenheden, …). In de studie wordt voorgesteld om de Stelling beter zichtbaar en bruikbaar te maken. Het doel daarbij is om een groot deel van de forten toegankelijk te maken. De betekenis van de Stelling voor de huidige samenleving wordt vooral gezocht in de ervaring dat er zo dichtbij de stad nog een echt buitengebied aanwezig is, waar stilte heerst en veranderingen langzaam gaan.
'De essentie van de Stelling is juist de subtiele samenhang met het cultuurlandschap. Dat cultuurlandschap moet wel worden 'gearticuleerd', om het historisch patroon beter herkenbaar te maken. Door de toevoeging van nieuwe landschapselementen wordt het landschap monumentaler en kan het tevens fungeren als een pleisterplaats vanuit de stad.'

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bobo

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

2. RUIMTELIJKE PATRONEN VAN HET CULTUREEL ERFGOED

2.1 ONTSLUITING CULTUREEL ERFGOED: VISIE

Het uiteindelijke doel van het Masterplan, waarvan deze studie een onderdeel vormt, is het behoud en de ontwikkeling van het cultuurlandschap: het cultureel erfgoed én het Haspengouwse landschap. De weg naar dit behoud loopt via de betere ontsluiting van het erfgoed. Het Haspengouws landschap van vandaag is het vertrekpunt, het ontsluiten van het erfgoed: zichtbaar maken en bruikbaar maken, is het doel. Een betere ontsluiting van de erfgoedelementen zelf, en een globaal ontsluitingsconcept voor de hele streek, kunnen bijdragen tot het beter behoud en de betere ontwikkeling van het erfgoed. Tegelijk wordt hierdoor Haspengouw als identiteit versterkt.

Waardering van het cultureel erfgoed van streekbepalend belang kan maar ontstaan als er een kader is waarbinnen dat kan gevat worden. Hoe kan aan zoveel mogelijk mensen een aantrekkelijk beeld geschetst worden van Haspengouw, gestoeld op het rijke historische verleden, de belangrijke natuurwaarden, de landschappelijke kwaliteit, e.d. Haspengouw is een unieke streek op vlak van erfgoed, alleen zijn daar nog te weinig mensen van overtuigd of van op de hoogte.

Het is belangrijk dat dit besef sterker wordt voor de inwoners van Haspengouw zelf, als erkenning van de eigenheid van de streek – noodzakelijke basis om daar zelf op in te spelen, of tenminste een draagvlak te creëren voor de streekontwikkeling vanuit het erfgoed (met mogelijke beperkingen voor de ontwikkeling van andere facetten). Daarnaast moeten uiteraard ook mensen van elders daarvan overtuigd geraken, om de streek te bezoeken (met economische impulsen op vlak van streektoerisme, verblijf, cultuur e.d.).

De hedendaagse benadering van het erfgoed, is echter niet louter op het verleden gericht (conservering, geschiedenis, nostalgie), maar ook op het heden (kunst en cultuur, ontspanning en genieten, begrijpen van het heden vanuit het verleden) én op de toekomst (nieuwe regionale bestemmingen, nieuwe identiteit, ontwikkeling kunst en cultuur, moderniteit, …). Het is uiteindelijk de bedoeling om via de betere ontsluiting van het erfgoed, tot een beter, eigentijds behoud, gebruik en ontwikkeling van het erfgoed en het Haspengouwse landschap te komen. Ook deze hedendaagse invulling is een noodzakelijke voorwaarde om tot een ruimer maatschappelijk draagvlak te komen.

Hierbij dient aan de vermelde knelpunten het hoofd te worden geboden. Instrument voor het bereiken van een groter maatschappelijk draagvlak en een toeristisch imago met grotere uitstraling is een samenhangend beleid en een efficiënte en tot de verbeelding sprekende ontsluiting van het cultuurlandschap. ‘Publieksgerichte Ontsluiting’ als voorwaarde voor ruimer ‘Maatschappelijk Draagvlak’.

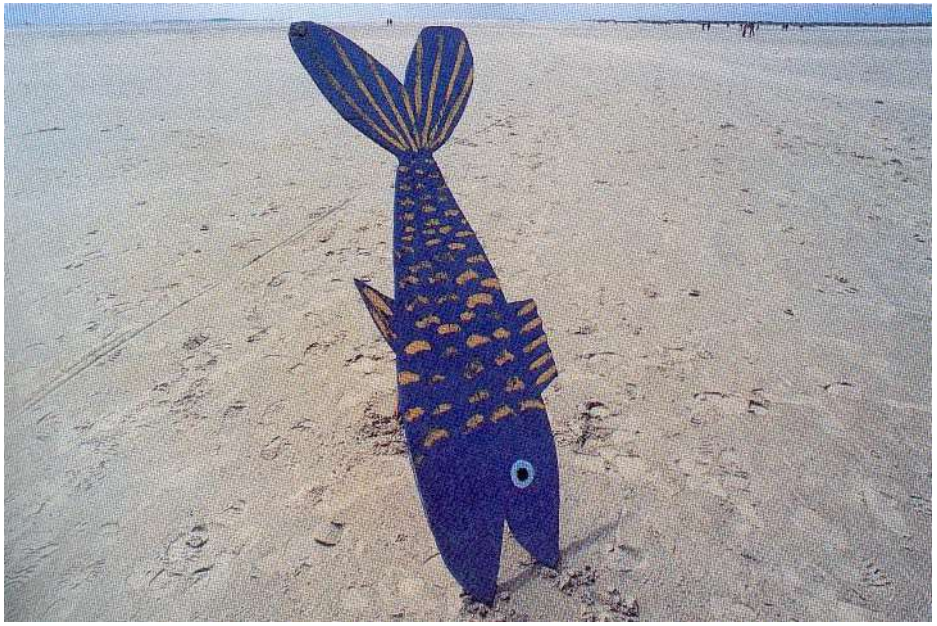

Het Oerol-festival

'Eens in zijn leven moet een mens zijn geest richten op de aarde zoals hij die kent. Hij moet zich totaal overgeven aan een bepaald landschap; het bekijken vanuit zoveel mogelijk gezichtshoeken, zich erover verbazen, er lang over nadenken.' (N. Scott Momaday als intro van de programmakrant Oerol 1996, geciteerd in Het geheim achter een open deur.)

Het Oerol-festival is een theaterfestival op het Waddeneiland Terschelling met meer dan veertigduizend bezoekers. Het festival staat steeds in het teken van de dialoog met de natuur en de omgeving. De bezoekers komen met tenten en fietsen het eiland rond. Verschillende kunstwerken (Windsculpturen op het strand, …) zijn te bezoeken en evenementen (muziek, films, openluchttheater, …) worden opgevoerd. De fiets zorgt voor de verbinding tussen sterk verschillende locaties. Eerder dan met toeristische plattegronden, vindt de bezoeker zijn weg aan de hand van een topografische kaart, een detail dat de landschapsbeleving nog versterkt.

'Een bezoek aan het eiland, is meer dan een culturele happening. Het is ook een kennismaking, een ontmoeting met het landschap. Het festival presenteert Cultuur in Natuur. De confrontatie tussen kunst, landschap en bezoeker zorgt voor een zeer specifieke beleving die de waardering voor het eiland ten goede komt.
Een festival zoals Oerol creëert een ambiance, een gevoel waarin een kennismaking van een groot publiek met kwetsbaar erfgoed mogelijk wordt. Het druk bijgewoonde festival vormt geen bedreiging voor het Terschellinger landschap. Integendeel, het versterkt de waardering voor dit erfgoed. Het creëert ook een traditie. Het publiek komt terug met een attitude van zorg en waardering voor het eiland.'

Uit: I. Adriaenssens e.a., **Het geheim achter een open deur**, Koning Boudewijnstichting, 1998.

Referentievoorbeelden: Oerol festival

Op die manier kan het cultuurhistorisch erfgoed van streekbepalend belang ingezet worden als een trekkracht voor het gebiedsgericht behoud en de ontwikkeling van Haspengouw, een uniek cultuurlandschap in Vlaanderen.

Kernwoorden van de doelstelling zijn dus: **samenhang** en **samenwerking** (gebiedsgericht en integraal beleid nodig), bewoners en bezoekers (maatschappelijk **draagvlak**), **ontsluiting** (meer ingangen) en **strategische plannen** (speerpuntacties en Masterplan ruimtelijk verhaal, lange termijnvisie).

LITERATUURONDERZOEK

Over het thema "Publieksgerichte ontsluiting van Cultureel Erfgoed", bestaat reeds een beperkt aantal literatuurwerken. Twee publicaties verdienen extra aandacht omdat ze dicht bij de specifieke problematiek aanleunen. Het betreft "**Open Monumenten, 8 voorbeelden**" (I. Adriaenssens e.a., Koning Boudewijnstichting, 1996) en "**Het geheim achter een open deur**" (I. Adriaenssens e.a., Koning Boudewijnstichting, 1998).

In deze theoretische inleiding worden enkele belangrijke stellingen overgenomen uit de twee genoemde publicaties. Deze stellingen geven voor een groot deel de visie weer, waarmee deze studie werd aangevat.

PRINCIPES ERGOEDONTSLUITING: lessen uit 'Het geheim achter een open deur'

Verbondenheid met dorp en streek
De ontsluiting van het erfgoed moet een onderdeel zijn van de ontsluiting van landschap, dorp en streek. De bezoeker wordt in het 'savoir-vivre' van de streek opgenomen. Het erfgoedtoerisme kan een belangrijke economische stimulans betekenen voor een regio. Een succesvolle ontsluiting van het cultureel erfgoed is echter afhankelijk van een coherent cultuurtoeristisch beleid op streekniveau. Een toeristisch beleid dat te eng op louter economische motieven steunt miskent de waarde van het cultureel erfgoed, en beschouwt het als een te consumeren goed. Dit is een hinderpaal voor een duurzame ontsluiting.

Meervoudige en duurzame toegankelijkheid
Het erfgoed kan naast het presenteren van zichzelf ook drager zijn van andere, hedendaagse, culturele of sociale gebruiksvormen: park, museum, concertruimte, ontmoetingsplaats,… Het erfgoed als publieke ruimte waar een verscheidenheid van groepen met uiteenlopende motieven terecht kan heeft een grote kracht. Bij het ontwikkelen van een erfgoedproject staat bij voorkeur het publiek karakter, de openbaarheid, voorop, zo kan het erfgoed een vanzelfsprekend onderdeel vormen van het publieke leven van een lokale gemeenschap, en kan het een 'trouw' publiek opbouwen.

Restauratie als het 'herdenken' van de betekenis van het erfgoed
Door de restauratie krijgt het erfgoed een nieuwe levensfase en stelt zich de vraag naar de betekenis vandaag. Het 'verhaal' van het erfgoed moet herschreven worden.
Hedendaagse architectuur kan zich hierbij naast het erfgoed plaatsen zoals twee generaties die met elkaar leven. Een goede renovatie van het erfgoed kan maar ontstaan uit een dialoog tussen monumentenzorger, architect en gebruiker.

Cultureel evenement op maat
Culturele evenementen kunnen een belangrijke ondersteuning zijn van de ontsluiting, maar mogen de draagkracht van het erfgoed niet aantasten. Het erfgoed kan 'gastlocatie' of podium zijn voor een evenement. Bijvoorbeeld met locatietheater of een concert kan een erfgoed of een landschap misschien voor het eerst een publiek krijgen.
Een evenement kan ook gebruikt worden om de betekenis van het erfgoed zelf inhoudelijk te verhelderen.

Didactische middelen
Waarde van het panoramisch beeld. Een panoramisch uitkijkpunt is altijd een troef voor de ontsluiting. Het panoramisch beeld presenteert het erfgoed niet alleen als een geheel, maar brengt bij de bezoeker ook ordening en oriëntatie aan. Het biedt een goede gelegenheid om de stedelijke of landschappelijke samenhang toe te lichten.

Investeren in nieuwe didactische middelen: Nieuwe technologieën, zoals audiovisuele en interactieve media, bieden de mogelijkheid tot nieuwe presentatiewijzen. Ze geven ook kans om de informatie te differentiëren naar het begripsniveau van de bezoekers, en maken een grotere participatie van de bezoekers mogelijk

PRINCIPES ERGOEDONTSLUITING: lessen uit 'Open Monumenten, 8 voorbeelden'

De **ontsluiting** van het erfgoed vanuit cultureel perspectief is voor de monumentenzorg een wezenlijke en prioritaire opdracht. Voor de realisatie van deze maatschappelijke opdracht gaat de monumentenzorg een dialoog aan met de partners uit de cultuur, de ruimtelijke ordening, de milieuzorg en het toerisme.

De ontsluiting van het erfgoed vanuit cultureel perspectief wordt werkzaam door middel van de realisatie van een **eigentijds project** dat de waarde en de actuele betekenis van het erfgoed tot uitdrukking brengt. De monumentenzorg legt niet alleen een accent op het conserveren, maar ook op het **actualiseren** van het erfgoed. Het toerisme ziet het erfgoed niet als een te consumeren element, maar als een aanbod dat om een diepgaande cultuurbeleving vraagt.

Een ontsluitingsproject is gericht op **cultuurbeleving** en **cultuurontwikkeling**, biedt ervaringen en inzichten aan die een kritische reflectie over de eigen omgeving en leefwereld stimuleren. Deze beleving wordt gestimuleerd door de inzet van een cultureel instrumentarium. Het ontwikkelen van dit instrumentarium is voor de monumentenzorg en de meewerkende partners een nog nieuwe opgave.

Cultuur plaatst de ontsluiting van het erfgoed in een humaan perspectief. Cultuur dient het weten en het geweten te zijn voor de monumentenzorg en het erfgoedtoerisme. Voor de monumentenzorg en het toerisme is de culturele sector een noodzakelijke en bevoorrechte partner.

Het monument kan niet geïsoleerd worden als element of product. De ontsluiting van het erfgoed vraagt een **context van tijd en ruimte**, een verbinding van de historische tijd met de huidige tijd, een band ook tussen het erfgoed en zijn sociale en ruimtelijke omgeving.

De band tussen erfgoed en toerisme is niet exclusief. Toerisme is medegebruiker van het erfgoed. **Medegebruik** gaat uit van respect, vraagt een inpassing van de gebruiker, legt beperkingen op, vraagt rekening te houden met de kwetsbaarheden en de mogelijkheden van het monument. De samenwerking tussen monumentenzorg en toerisme is gebaseerd op **respect voor het erfgoed**.

Het draagvlak van de organisatie die het ontsluitingsproject beheert, dient uitgebouwd te worden vanuit de idee van medegebruik. Het uitbouwen van een **netwerk van partners en medestanders** is een prioriteit die nog onvoldoende aandacht krijgt.

Zowel de monumentenzorg, de culturele sector als het toerisme dienen financieel bij te dragen tot de ontsluiting van het erfgoed.

Netwerk als samenhang

Netwerk 173 objecten:
knooppunten en lijnen

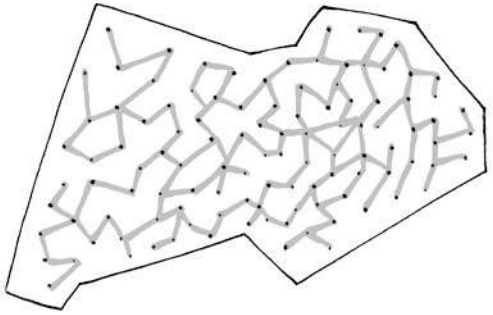

Haspengouws landschap en
geschiedenis als onderlegger

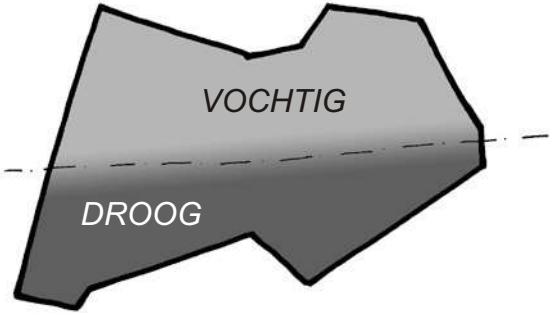

Logistiek netwerk

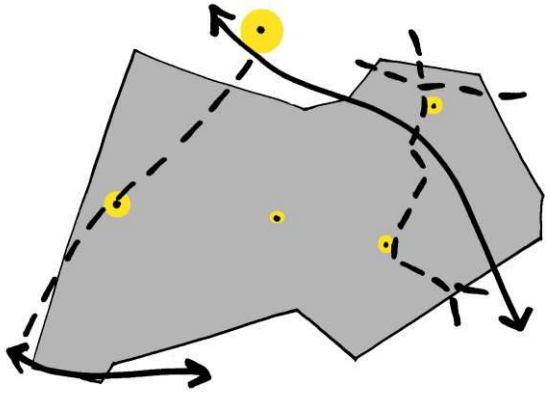

2.2 BASISCONCEPT VOOR ONTSLUITING: NETWERK ALS SAMENHANG

Als ruimtelijk basisconcept voor de ontsluiting van het Cultureel Erfgoed wordt gekozen voor een **netwerk, met als belagnrijkste k**enmerk dat alle elementen op de een of andere manier met elkaar samenhangen en naar elkaar verwijzen. Een netwerk bestaat uit knooppunten en verbanden tussen de knooppunten. De identiteit van zo een knooppunt hangt niet alleen af van het knooppunt zelf, maar ook van de relaties die er bestaan tussen dit knooppunt en de andere punten in het netwerk.
In een netwerk staan de 173 erfgoedelementen van streekbepalend niveau in Haspengouw niet op zich, maar maken deel uit van één globaal geheel. Door de elementen in een samenhangend netwerk te presenteren en te ontsluiten ontstaat een veel grotere kracht en uitstraling dan die van de erfgoedelementen op zich. Op die manier kan een gezamenlijke identiteit naar buiten toe worden uitgedragen.

Samen vormen de 173 elementen de inhoud van het netwerk. Het landschap van Haspengouw en de gemeenschappelijke geschiedenis vormen de onderlegger voor dit netwerk. Elk element is een **knooppunt**, en heeft zijn eigen waarde. Het is daarnaast belangrijk een erfgoedelement te bekijken, niet enkel vanuit het element zelf, maar vanuit zijn relatie met de context: de geschiedenis, het landschap, relaties met andere erfgoedelementen, enzovoort … Deze relaties vormen de (niet-fysieke) **verbanden** van het netwerk.

Voor een goede ontsluiting dient het netwerk van erfgoedelementen, afgestemd te zijn op een netwerk van allerlei 'ondersteunende' infrastructuur: fiets- en wandelpaden, horeca, autowegen en parkings, informatieverstrekking zoals brochures, wegwijzers, informatiepanelen, enzovoort … Dit alles vormt één **samenhangend** toeristisch netwerk dat verankerd is in het Haspengouwse cultuurlandschap en dat niet alleen het geselecteerde erfgoed ontsluit, maar ook gans de streek op een vernieuwde, cultureel-maatschappelijk-toeristische, manier beleefbaar maakt. Enkele kenmerken van dit netwerk zijn:
- Geïntegreerd: samenwerkingsverband tussen overheid en privé-initiatiefnemers
- Integraal: verweving bestaande en nieuwe routes, erfgoed, …
- Geheel is méér dan de som van de delen
- Cultuur en toerisme zowel voor bewoners, als voor bezoekers
- Dagdagelijks gebruik en hergebruik van erfgoedelementen

Het kernidee van dit netwerk is dat het globaal is, allesomvattend. Het verwezenlijken van dit netwerk dient dan ook één project te zijn en geen samenvoeging van diverse, individuele initiatieven. Zo kan ook het Masterplan worden opgevat. Het Masterplan biedt een globaal concept aan waarin toekomstige initiatieven zich kunnen kaderen. Op die manier wordt elk initiatief deel van één groot Haspengouws project.

Ruimtelijke kaartlagen

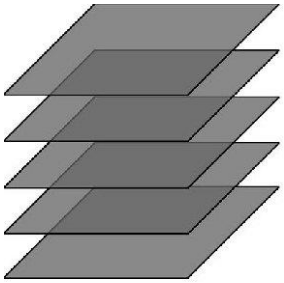

Chronologishe kaartlagen

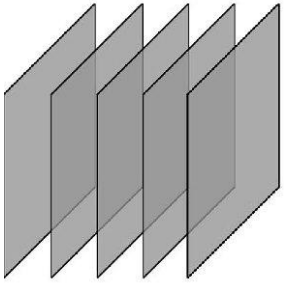

Thematische kaartlagen

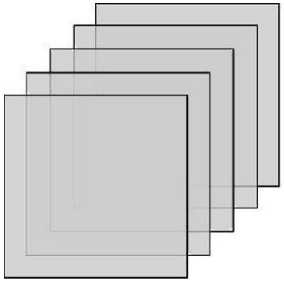

Elementfiche

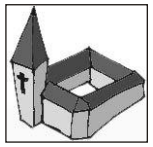

Titel van Element

1. Algemene Toeristische informatie

2. Element behoort tot:
   - Tijdperk A
   - Thematische kaartlagen E en F
   - Streek (Micro, Meso, Macro)

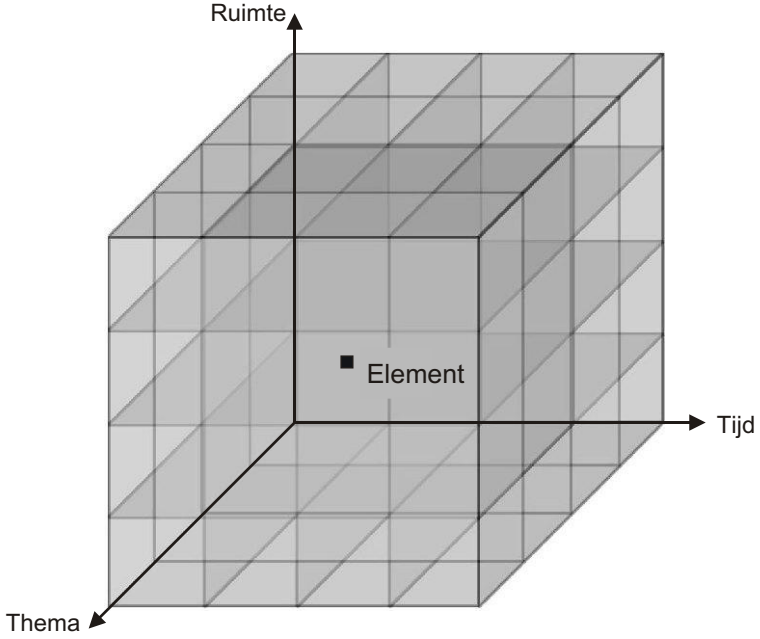

DATABASE VAN INFORMATIE
OVER CULTUREEL ERFGOED
Elk ‘element’ kan in drie ‘dimensies’
ontsloten worden.

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Inhoudelijke structuur in drie dimensies

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

2.3 STRUCTUREREN VAN HET NETWERK

Een netwerk van knooppunten en lijnen, heeft nog nood aan een *structuur*. Er zijn verschillende manieren om een structuur aan te brengen.
In wat volgt wordt nader ingegaan op drie manieren om het netwerk van erfgoedelementen te structureren:

- een meer theoretische inhoudelijke structurering die kan dienen als basis om alle gegevens over de erfgoedelementen te ordenen, en ook om toekomstig onderzoek in onder te brengen.
- een structurering op basis van grote thema's die in de Haspengouwse erfgoedelementen kunnen onderscheiden worden
- het aanbrengen van een structuur in de vorm van een ruimtelijke hiërarchie binnen de erfgoedelementen. Vooral deze laatste structuur zal van groot belang zijn voor de fysieke ontsluiting van het erfgoed in Limburg.

2.3.1 Inhoudelijke structurering in drie dimensies: tijd, thema en ruimte

De structuur wordt in dit geval geboden door het landschap en de gemeenschappelijke geschiedenis van de elementen,in één woord: de streekgebondenheid.

Om inzicht te krijgen in de structuur van het netwerk, is het nuttig de elementen vanuit verschillende standpunten te bekijken. Zoals gezegd hebben de elementen verschillende relaties tot elkaar:

- chronologische (geschiedenis)
- ruimtelijke (fysisch systeem, landschap, nederzettingenstructuur, …)
- thematisch (inhoudelijke relaties).

Wanneer een element opeenvolgend wordt bestudeerd binnen deze drie verschillende contexten, groeit het inzicht in het netwerk. Deze onderverdeling in drie invalshoeken, vormt de basis voor de methode om de structuur van het netwerk te bepalen. Het netwerk wordt op verschillende manieren in kaart gebracht. Dit resulteert in een groot aantal kaartlagen. Elk element wordt gekaderd en komt voor op verschillende kaartlagen. Er bestaan drie hoofdtypen van kaartlagen: groepen van cultureel erfgoed, gerangschikt volgens ***chronologie, thema en ruimte***. Elk element komt minstens éénmaal voor op een kaartlaag van elk type. De kaartlagen dienen zo te zijn opgebouwd dat er kruisverwijzingen mogelijk zijn. Daarom heeft ook elk element een 'fiche' waarop aangegeven staat op welke kaartlagen het element voorkomt.

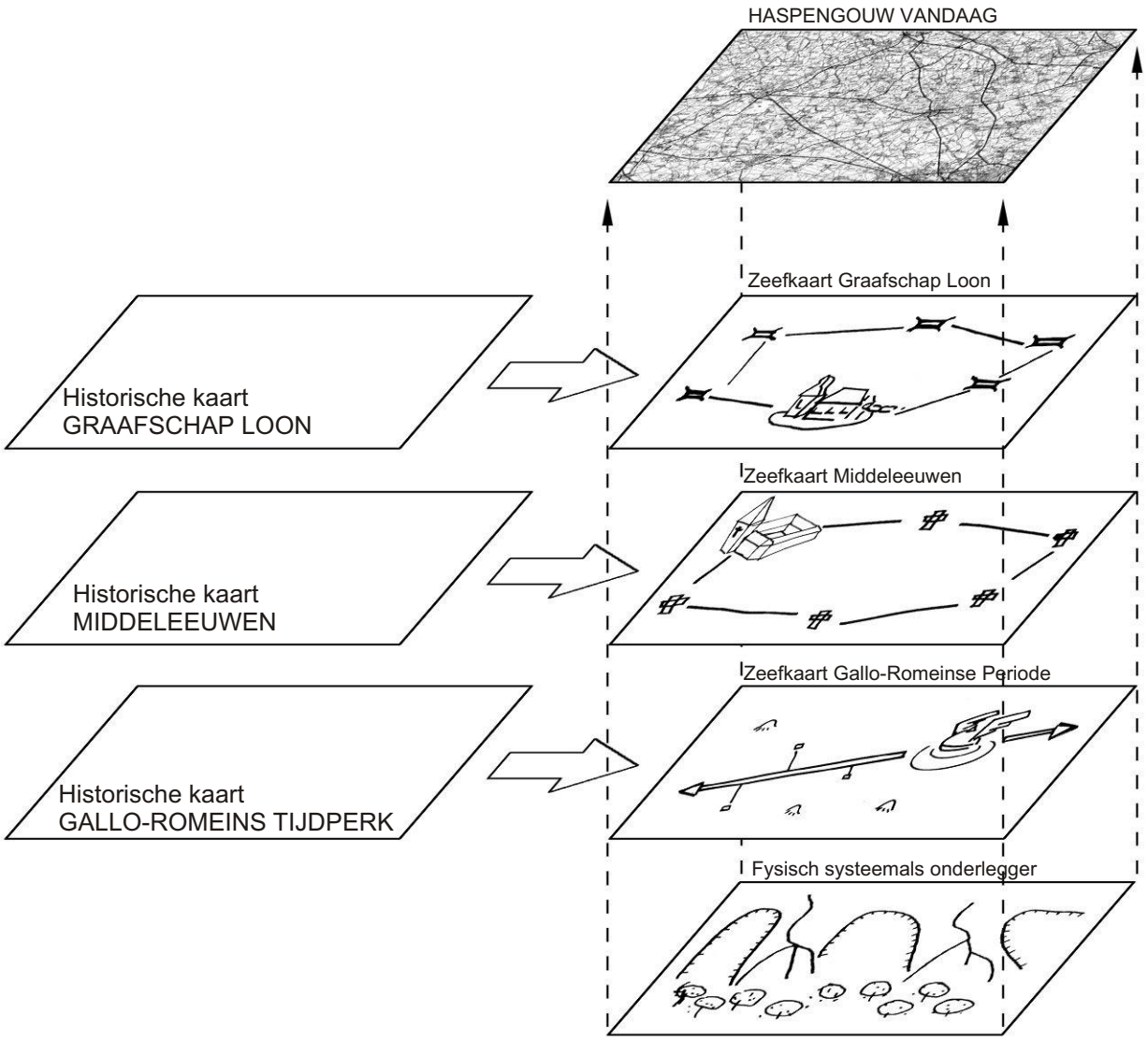

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Gelaagde opbouw van Haspengouw

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

KAARTLAGEN

Chronologische kaartlagen

Dit zijn zeefkaarten die alle elementen van één tijdperk weergeven. Op een dergelijke kaart kan worden afgelezen welke historische relicten van die bepaalde tijd nog bewaard gebleven zijn. De kaarten kunnen worden aangevuld met historische kaarten, die de toestand uit die tijd in zijn geheel weergeven. Op deze kaarten wordt dus duidelijk welke de ruimtelijk structuur is van bijvoorbeeld de Gallo-Romeinse relicten.

Relevante tijdperken moeten worden onderscheiden, op basis van een apart geschiedkundig onderzoek. Voorlopig wordt een aanzet gegeven van belangrijke perioden. Een optie van onderverdeling kan gemaakt worden op basis van historisch-politiek relevante perioden[2]:

500.000 v.C. - 57 v.C.	Prehistorische Limburgse geschiedenis
57 v.C. - 476 n.C.	Romeinse Rijk
400 - 1031	Frankisch Rijk in Limburg
1031 - 1366	Graafschap Loon
1366 - 1795	Prinsbisdom Luik
1568 - 1795	Plunderende legers
1795 - 1815	Revolutionair Frankrijk
1815 - 1830	Nederlands Limburg
1830 – nu	Belgisch Limburg

Een andere onderverdeling kan gebaseerd zijn op ruimtelijke relevante perioden, of op perioden waarvan een groot aantal overblijfselen te vinden zijn, die het uitzicht van Haspengouw bepalen:

- Prehistorie (silex exploitatie)
- Gallo - Romeinse tijd (Gallo-Romeins museum, tumuli, heirbaan,…)
- Middeleeuwen (religieuze elementen, nederzettingen, wegen, …)
- Graafschap Loon (steden, kastelen, burchten, vierkantshoeven, …)
- Nieuw(st)e Tijd (industriële relicten, …)

[2] Deze onderverdeling werd teruggevonden op volgende website: www.oud-limburg.be

Thematische kaartlagen

Dit zijn kaarten waarop lijnen en knooppunten met onderlinge, inhoudelijke samenhang staan. Elke kaart heeft één thema, en kan eventueel elementen bevatten uit verschillende tijdsperioden. Voorbeelden kunnen zijn:
- Burchten en kastelen
- Archeologische sites
- Historische dorpen
- Landbouw en landbouwontwikkeling
- 'leven en dood': grafcultuur, grafmonumenten

Deze kaarten kunnen zich vertalen in een thema-route waarbij een bezoeker op het spoor van één welbepaald thema wordt gezet. Wanneer men bijvoorbeeld de route van de grafmonumenten volgt, doorkruist men heel Haspengouw, en bezoekt men daarbij Romeinse motheuvels, middeleeuwse kerkhoven en negentiende eeuwse grafmonumenten.

Ruimtelijke kaartlagen

Deze derde invalshoek heeft een uitgesproken ruimtelijk karakter. Elk element wordt bekeken in zijn geografische context. Het meest relevante onderscheid tussen verschillende kaarten is hier het gehanteerde schaalniveau:
- Micro: het element wordt bekeken in zijn lokale context (bijvoorbeeld een kasteel tov de aansluitende dorpskern, omliggende tuinen, ...)
- Meso: het element wordt bekeken in zijn ruimere context (bijvoorbeeld een vallei, een heuvelrug, langs een verbindende steenweg, binnen een stedelijk netwerk,…)
- Macro: het element wordt bekeken binnen een zeer ruime context (MAHL-regio, Romeins-Europees netwerk van heirbanen, …)

De kaarten van hoofdstuk 1.2., met het fysisch systeem, de wegenstructuur, de nederzettingsstructuur en de landschapsatlas zijn basiskaarten voor de ruimtelijke invalshoek.

Deze kaarten geven zicht op de situering van het erfgoed-element in de macro-structuur van het landschap (rivieren, reliëf, droog of vochtig Haspengouw), de ligging aan een belangrijke weg of een typische nederzettingsvorm (vb. relatie kasteel met dorp) en de koppeling aan typische landschappen (landschapsatlas).

Tekst van Jan Van Alsenoy over kasteel Kenwood in Engeland
uit: 'Het geheim achter een open deur'

POËZIE EN PROZA
Op een bronzen plaquette in een prieel staat het volgende:'The beauty of the morning: silent, bare Ships, towers, domes, theatres and temples lie Open unto the fields and to the sky - Earth has not anything to show more fair...'. Een beroemd vers van romanticus William Wordsworth. Eerst de schoonheid en de ontroering, dan de informatie. Zo verwijzen ook de insignes op de talrijke zitbanken, als aandenken geschonken, naar de heerlijke momenten die bezoekers hier ooit mochten meemaken. Ze vertellen over het geluk en de dankbaarheid voor deze plek, waar vrienden, echtparen, ouders en kinderen tijd vonden voor elkaar. Het monument als herinnering aan persoonlijk geluk.
Kenwood wordt niet ontsloten met opvallende communicatiemiddelen. Bezoekers gaan niet naar Kenwood voor de cultuurhistorie van het monument. Bij velen krijgt de Iveagh Bequest de meeste aandacht, voor anderen is het park, een concert, een tentoonstelling de reden van bezoek. De interesse voor het cultuurhistorische belang van het landgoed is telkens meegenomen. Kenwood wordt als monument impliciet ontsloten. Maar wie komt heeft expliciete communicatiemiddelen ter beschikking om verder kennis te maken: een bezoekersgids, een audiofoon, een informatiefolder met plattegrond. Het gaat om een communicatie die de ontvanger alle vrijheid biedt om informatie op te halen. Van de bezoeker wordt verwacht dat hij weet welke informatie in welke vorm beschikbaar is. Die vrijheid om als bezoeker zelf te kiezen, is een groot geschenk. In Kenwood werkt deze formule. Voor monumenten die complexer en moeilijker leesbaar zijn, bijvoorbeeld voor archeologisch of industrieel erfgoed, kan een actievere en meer directe inzet van middelen soms wenselijk zijn. Waardering zal toch steeds het resultaat zijn van ervaring én inzicht.

'De toeristische openstelling van een monument staat niet op zich maar is een onderdeel van de ontsluiting van een landschap, een dorp, een stad of een streek.'
De Loirestreek en Azay-le Rideau zijn een historisch voorbeeld van de wijze waarop aan deze verbondenheid tussen erfgoedtoerisme en regio vorm is gegeven. De kastelen maar ook de dorpen en steden maken samen de identiteit uit van het Loiretoerisme. Het toerisme zelf is er monument geworden, maar zorgt tegelijk voor een belangrijke economische ruggengraat voor de lokale gemeenschappen.

I. Adriaenssens e.a., **Het geheim achter een open deur**, Koning Boudewijnstichting, 1998

FICHE

Elk element krijgt een 'fiche'. Deze elementfiche geeft zoveel mogelijk informatie over het element. Allereerst is er de 'algemene' geschiedkundige, toeristische informatie over het element. Daarnaast worden er een aantal kaarten aan het element gekoppeld, die het element situeren binnen een ruimer kader. Er is minstens één kaartlaag van elk van de drie hoofdtypes waarop het element voorkomt. Op die manier worden kruisverwijzingen mogelijk, wat de 'lezer' toelaat om van de ene kaartlaag een blik te werpen op een andere.

Een voorbeeld: een tumulus is niet alleen een baken in een landschap (ruimtelijke kaartlaag), maar komt ook voor op de chronologische kaartlaag van relicten uit de Gallo-Romeinse tijd, én onderdeel van een netwerk van relicten die iets vertellen over de grafcultuur door de eeuwen heen (thematische kaartlaag).

Dit systeem is te vergelijken met de opbouw van een database met verschillende ingangen, of met een website met kruisverwijzingen tussen verschillende webpagina's. Deze 'database' betekent de '***mentale ontsluiting'*** van het erfgoed: een systeem van ordenen van informatie die op het terrein en via gerichte publicaties aan bezoekers kan worden aangeboden en hen toelaat via kruisverwijzingen ook andere historische relicten, opmerkelijke landschappen of groepen van thematisch samenhangend cultureel erfgoed te ontdekken. De meerwaarde van dergelijk systeem zit in de samenhang, de verankering in de context. Dit is een eerste stap tot verweving van het culturele erfgoed.

Om het databestand op een optimale wijze in het GIS-systeem in te passen en ook bruikbaar te maken voor onderzoek in de diepte, is een grondige inventarisatie van groot belang. Aangezien reeds verschillende historische, archeologische en andere studies voorhanden zijn, komt dit voor een groot deel neer op het op een correcte manier verzamelen, verwerken en synthetiseren van de bestaande informatie.

GIS – OMGEVING

Het is wenselijk deze informatie over het cultureel erfgoed en de verschillende relaties te ordenen volgens één, allesomvattend en efficiënt toegankelijk systeem. Hiervoor kan een GIS-systeem (Geografisch Informatie Systeem) worden opgebouwd. De kaartlagen en fiches zijn rechtstreeks in te brengen in dit GIS-systeem. Voor de kaart met de 173 objecten en de kaarten van hoofdstuk 1.2. werd dit reeds gedaan.

De fiches vormen een databestand, waarvan de gegevens permanent geactualiseerd en aangevuld kunnen worden. De data (173 objecten) worden in een GIS – omgeving aan de verschillende kaarten gekoppeld. Door hun ruimtelijke situering, onderlinge verbanden en kruisverwijzingen, wordt hun verankering en betekenis in het Haspengouwse landschap verduidelijkt. Het GIS-systeem kan door professionelen gebruikt worden, maar ook in een vereenvoudigde vorm via een informatiestand of het internet, bruikbaar gemaakt worden voor de bezoeker. Gemeenten en toeristische diensten kunnen de toeristisch-logistieke elementen aan deze Gis-omgeving linken om zo hun aanbod inhoudelijk te ondersteunen en te structureren.

VOORBEELDEN

Elementtfiche:
Naam van het object: X
- Toeristische informatie
- Behoort tot het tijdperk: 18A
- Maakt deel uit van de thematische kaartlagen: b en f
- Behoort tot de ruimtelijke kaartlaag: A

Voorbeelden van een elementen:

De 'Avernassetom' van Montenaken
- Tijdperk: +/- 100 na Chr., Gallo Romeinse periode
- Thema:
  - Gallo-Romeinse thema-kaart
  - Thema-kaart: onderdeel van een netwerk van grafmonumenten uit verschillende periodes
- Ruimte: Baken in het landschap van Droog Haspengouw

De St-Martinuskerk van Sint-Truiden
- Tijdperk: zeefkaart van omstreeks 1550
- Thema: onderdeel van een religieus netwerk van kerken, parochies, stadswandeling, …
- Ruimte: middeleeuwse handelsroute Brugge-Keulen, scheidingslijn Droog en Vochtig Haspengouw, Stedelijk weefsel van Sint-Truiden

NETWERK 173 OBJECTEN

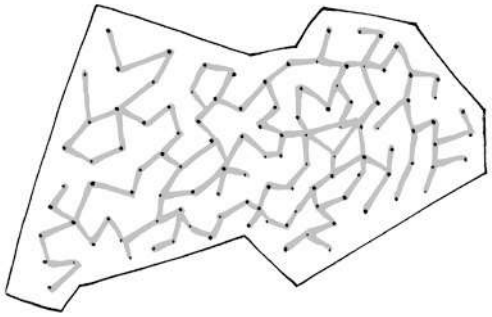

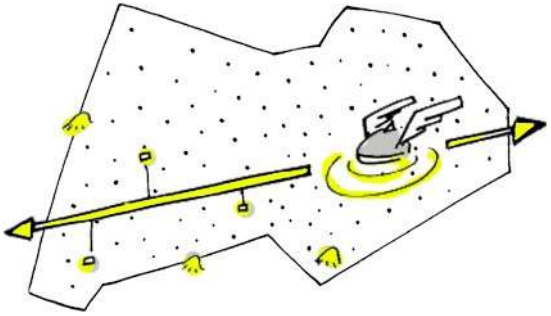

Archeologisch Thema

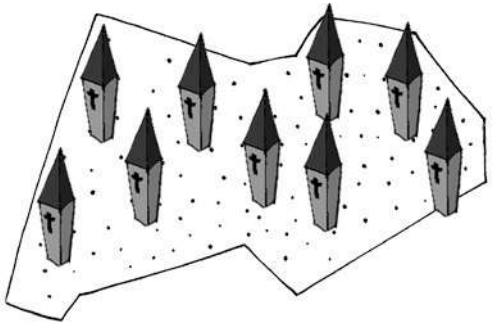

Religieus Thema

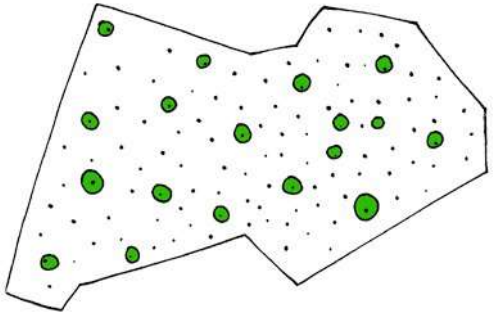

Burchten- en Kastelenlandschap

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Drie thema's dragen het netwerk

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

2.3.2 Drie thema's als dragers van het netwerk

In de vorige paragraaf werd het netwerk van Cultureel Erfgoed **gestructureerd** aan de hand van chronologische, thematische en ruimtelijke kaartlagen. Belangrijk voor de verdere uitwerking van het netwerk zijn de **thema's**. De thema's leggen verbanden en maken groeperingen binnen het erfgoed.

Binnen het volledig cultureel-toeristische netwerk wordt de bezoeker op het spoor van één thema gezet door wegwijzers, infopanelen, infopaviljoenen, … Zo kan elk thema bv. vertaald worden in één pictogram dat overal terugkomt.

Voor elk van deze invalshoeken zijn specifieke initiatieven te ontwikkelen: themaroutes, specifieke evenementen en arrangementen, …. Telkens kan op basis van de beschikbare gegevens een aanzet gezocht worden tot onderlinge samenhang. Niet elk historisch relict is even belangrijk, maar de onderlinge verwijzing maakt het geheel uiteraard wel interessanter. Bij de thematische uitwerking en de opbouw van een mogelijk ontsluitingsprogramma kan ingespeeld worden op die samenhang, met thematische fietsroutes als evident voorbeeld.

DRIE THEMA'S

Hoewel meerdere thema's denkbaar zijn worden er in eerste instantie slechts drie belicht, wat niet betekent dat later, indien nodig, nieuwe of andere thema's kunnen worden toegevoegd.

Als belangrijkste thema's voor het netwerk dienen zich drie samenhangende groepen van historische relicten aan:
- het 'Archeologisch Erfgoed'
- het 'Religieuze' thema
- het thema van het 'Burchten- en Kastelenlandschap'.

Dit zijn thema's die samen het grootste deel van het erfgoed omvatten, en waarvan de erfgoedelementen, op bijzonder uitgesproken wijze, samenhangen.

Andere, complementaire thema's kunnen zijn: grafcultuur, landbouw, fruitteelt, … Belangrijk is dat de thema's niet teveel overlappen en dat ze een nieuwe invalshoek aandragen. Zo geven de voorbeelden grafcultuur en landbouw elementen aan die aan bod komen in elk van de drie thema's die in deze studie worden gekozen.

In functie van de ontsluiting van het netwerk worden de drie hoofdthema's gekozen als invalshoeken voor de beleving van het Haspengouws cultuurhistorisch erfgoed. De drie thema's worden als belangrijker en meeromvattend beschouwd dan andere thema's: zij worden de dragers van heel het netwerk. Om die reden krijgen zij ook een concrete ruimtelijke vertaling (zie verder).

THEMA VAN HET ARCHEOLOGISCH ERFGOED

Dit thema behandelt al het archeologisch erfgoed. Het thema Archeologie staat voor het niet onmiddellijk zichtbare dat toch tot het gemeenschappelijke bewustzijn behoort en tot de verbeelding spreekt; mythisch, fictief, mysterieus, reëel.
Relicten zijn onder andere de heirbaan, tumuli, tentoongestelde stukken in het Gallo-Romeins museum, … en dateren van de tijdperken vanaf de prehistorie, over de Gallo-Romeins periode tot de vroege middeleeuwen.

THEMA VAN HET RELIGIEUZE ERFGOED

Het thema heeft als onderwerp het religieus erfgoed in zijn historische en actuele betekenis. Het erfgoed omvat kerken, kloosters, kapellen, abdijen, begijnhoven,… hoofdzakelijk daterend van de vroege middeleeuwen tot 18de eeuw. Het erfgoed ligt verspreid over het landschap, en geconcentreerd in de steden.

THEMA VAN HET BURCHTEN- EN KASTELENLANDSCHAP

Dit thema bevat onder andere motheuvels, donjons, burchten, kastelen, buitenplaatsen, kasteeldorpen, tuinen, omwalling en vestingwerken van steden. Ze dateren van de vroege middeleeuwen tot de 19^{e} eeuw.

Het cultuurhistorische erfgoed ‘burchten- en kastelenlandschap’ verspreidt zich over een groot deel van Haspengouw. De verschillende burchten en kastelen maken deel uit van een netwerk, met onderlinge verbanden zoals de ligging in een zelfde vallei, familiebanden,… Het is dit netwerk van een dertigtal kastelen van streekbepalend belang, dat Haspengouw zo uniek maakt voor dit thema, en waardoor het best kan concurreren met buitenlandse ‘kasteelgebieden’.

2.3.3 Ruimtelijke hiërarchie binnen het netwerk: Podia, Toegangen en Bakens

Naast het structureren van de informatie, moet het netwerk ook een **gezicht** krijgen. Het moet leesbaar en herkenbaar worden voor de bezoeker. Dit gebeurt door een ruimtelijke **hiërarchie** in het netwerk aan te brengen met drie ruimtelijke categorieën: de **Erfgoedpodia**, de **Toegangen** en de **Bakens**.

Samenvattend kan er gesteld worden dat het netwerk:
- **inhoud** krijgt door het geselecteerd cultureel erfgoed
- **context** krijgt door zijn verankering in het landschap
- **samenhang** krijgt door het inhoudelijk structureren van het netwerk en de koppeling aan een GIS-omgeving
- **identiteit** door de drie ruimtelijke categorieën: Erfgoedpodia, Toegangen en Bakens

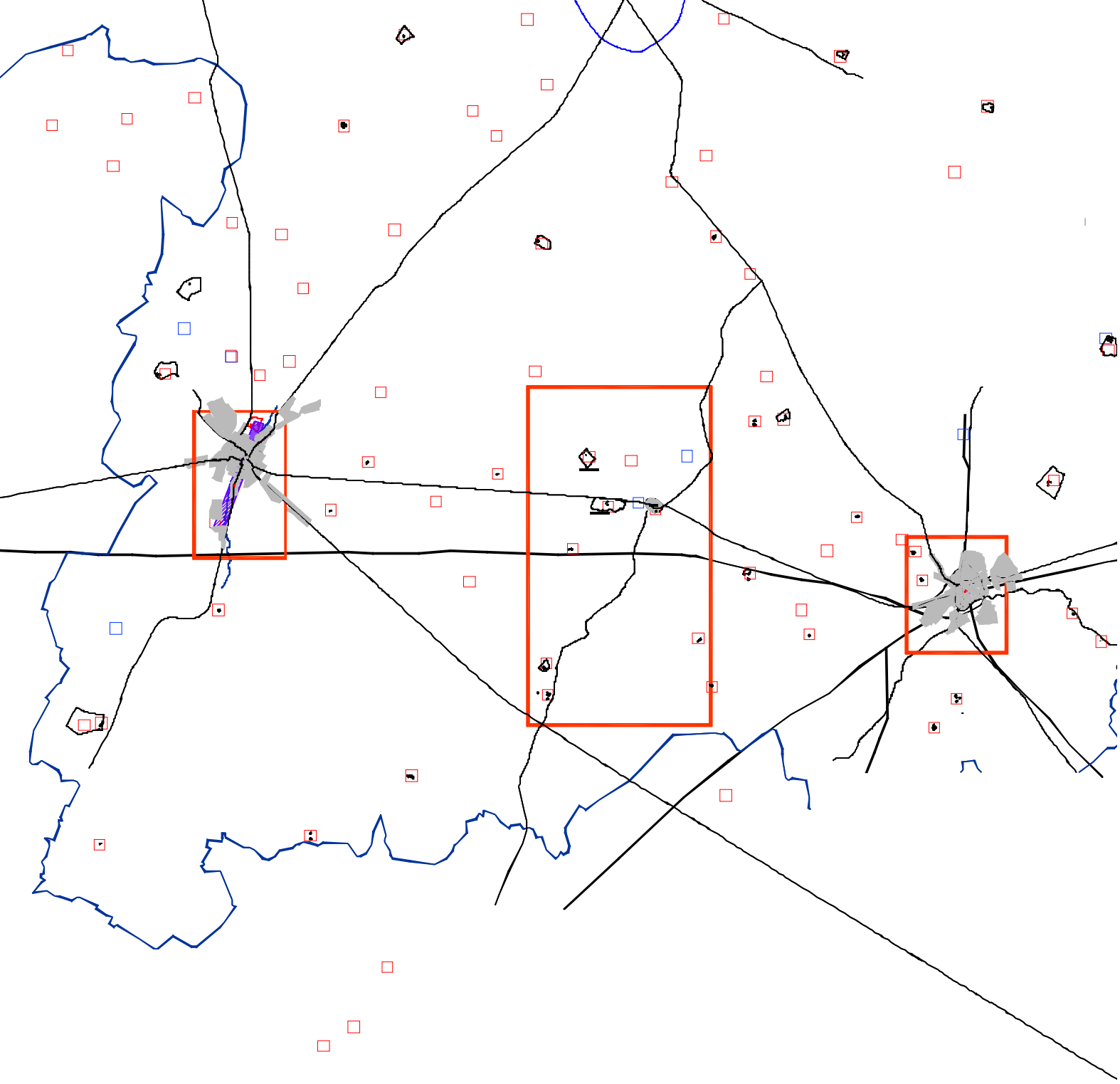

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

3 erfgoedpodia

Kloosters

Kastelen

STRAMIEN
structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

ERFGOEDPODIA

De Erfgoedpodia nemen de hoogste hiërarchische plaats binnen het netwerk in.

Als instrument om de thema's meer uitstraling te geven, waardoor ze effectief kunnen dienen als uithangbord voor het Haspengouwse netwerk, krijgt elk thema een vertegenwoordiging onder de vorm van een **Erfgoedpodium**. Dit Erfgoedpodium, wordt het medium dat de aandacht op dat specifieke onderdeel van het Haspengouwse netwerk vestigt. Daarnaast wordt door het Erfgoedpodium een vernieuwde en hedendaagse betekenis aan het thema toegevoegd. Elk van deze Erfgoedpodia verwijst niet alleen naar een inhoudelijke samenhang van het erfgoed, maar krijgt ook een hedendaagse, **eigentijdse connotatie**.

Een erfgoedpodium is een cluster van erfgoedelementen, dat significatief is voor het thema. Een erfgoedpodium kan een lokale verdichting van thematisch gebundelde erfgoedelementen in het netwerk zijn, maar kan ook symbool staan voor een aantal verspreid gelegen maar inhoudelijk samenhorende erfgoedelementen. Op deze relevante plekken wordt het cultuur-historisch erfgoed gepresenteerd, ruimtelijk verduidelijkt en er wordt verwezen naar de samenhang met andere instappen.

Een erfgoedpodium is dus een manier om belangrijke erfgoedelementen in hun samenhang te presenteren en te beleven. Zo wordt het Erfgoedpodium het symbolische zwaartepunt van elk thema.

De ruimtelijke vertaling van een erfgoedpodium kan heel verschillende vormen aannemen. Gemeenschappelijke noemer is echter de vernieuwde invulling. Zo bepaalt deze nieuwe impuls mede de identiteit van het betrokken erfgoed. Het gaat hierbij al lang niet meer om erfgoed (product) maar de hedendaagse invulling ervan. Een erfgoedpodium heeft niet alleen een materiële (architecturaal-stedenbouwkundige) verschijningsvorm, maar is ook getuige van immateriële waarden: traditionele en eigentijdse vormen van cultuur (processies, theater op de markt, musea, tentoonstellingen, muziekuitvoeringen…) en uitwisseling (marktgebeuren, terrasjes, winkelen, besturen…).

Het erfgoedpodium wordt bespeeld door verschillende actoren en diverse sectoren. Het is alzo een publieksgerichte hefboom voor een integrale en geïntegreerde ontsluiting van cultureel erfgoed. Het toeristisch logistiek netwerk moet hier op een duidelijke wijze op het cultuurhistorisch netwerk aansluiten. De erfgoedpodia zijn de belangrijkste knooppunten van het netwerk Haspengouw (cultuurhistorisch + toeristisch) en zijn tegelijk ook hoofdtoegangen tot het netwerk, en de respectievelijke thema's.

De erfgoedpodia van de drie thema's situeren zich:
- in Tongeren; voor het thema 'Archeologisch erfgoed
- in Sint-Truiden; voor het 'Religieus thema':
- als een cluster van kastelen rond Borgloon en Heers voor het 'Burchten- en kastelenlandschap'.

Erfgoedpodium van het Archeologisch Erfgoed: Tongeren

Tongeren is de plek bij uitstek om de **archeologische relicten** van Haspengouw in de kijker te plaatsen.

De aanwezigheid van diverse archeologische vindplaatsen en historische relicten, zoals de heirbanen, de opgravingen, het stadsarchief, de middeleeuwse muren met stadspoort, de Romeinse muren, Beukenberg, Tumuli, Plinius, het Gallo-Romeins museum, de stedenbouwkundige structuur van de Romeinse kolonisatie en de middeleeuwse stads- en ontsluitingsstructuur (straten, wegen), legt de relatie tussen de stad en het archeologisch erfgoed in de rest van Haspengouw. Zo heeft Tongeren alles ter beschikking om een eigentijds erfgoedpodium voor het Archeologisch Erfgoed te bieden met verwijzingen naar de prehistorie, de gallo-romeinse tijd en de vroege middeleeuwen.

Daarnaast kan aan het Erfgoedpodium ook een hedendaagse betekenis gekoppeld worden in verband met het thema **stedelijkheid**. Het is duidelijk dat niet enkel de archeologische vondsten (tentoongesteld in het Gallo-Romeins museum), maar ook de stad op zich een waardevol (archeologisch, maar ook hedendaags) verhaal heeft te vertellen. Tongeren heeft een rijke stedelijke geschiedenis. Concreet wordt in Tongeren op verschillende plaatsen de hedendaagse stad met één van zijn (archeologische) voorgangers geconfronteerd.

Verschillende patronen van stedelijkheid zijn op elkaar gelegd in lagen, elk van deze lagen heeft een eigen, specifieke logica en houding tegenover stedelijkheid. De Romeinse rasterstad ontstaat uit een militaire logica; een ruimtelijke ordening van op afstand gedicteerd door ratio en pragmatisme. De organisch gegroeide middeleeuwse stad bestaat bij gratie van handelspatronen, stadsrechten en –plichten en een weinig gestuurde geleidelijke groei. Dit leidt tot de radiaal-concentrische stadsvorm. De uitwaaierende hedendaagse stad wordt gestructureerd als structuurondersteunend stedelijk gebied voor Haspengouw. Zo vertelt heel de stad een verhaal over gelaagde stedelijkheid, en over het veranderen van stedelijke patronen door de eeuwen heen.

De stedelijke geschiedenis van Tongeren is een boeiend studiedomein met verleden, heden en toekomst van de stadsontwikkeling als thema. Elke periode van deze gelaagde stad roept in dit verband vragen op. Is de Romeinse stedenbouw met overal dezelfde vaste ingrediënten: o.m. rasterstad, heirbanen en centuratio (Romeins kadaster) een eerste vorm van globalisering? (zie afbeelding de Romeinse stad Timgat) Tongeren was een knooppunt in het eerste Europees netwerk van steden. Is er een continuïteit in bewoning geweest na het verdwijnen van de Romeinen? Of is de stad even 'verdwenen' als samenlevingsvorm, om na enkele eeuwen opnieuw op dezelfde plaats, maar anders, te herrijzen? Hoe gaat de actuele stad om met dit (verborgen) verleden? Is een hiërarchisch model van een uitwaaierende kernstad omgeven door kleinere (ondergeschikte) dorpen vandaag nog werkbaar?

Vanuit die geschiedenis en de confrontatie ervan met de hedendaagse stad, wordt de link gelegd met actuele stedelijke processen. Tongeren en meer bepaald het Erfgoedpodium, kan het centrum worden waar de discussie over hedendaagse stedelijkheid (op schaal van kleinere steden als Tongeren) wordt gevoerd én geïllustreerd.

Erfgoedpodium van het Religieus Erfgoed: Sint-Truiden

In Sint-Truiden wordt het podium van het Religieuze Erfgoed gesitueerd.

Het erfgoedverhaal van Sint-Truiden is op een uitzonderlijke wijze actueel en beleefbaar. De historische binnenstad van Sint-Truiden bewaart nog in sterke mate het verhaal van haar genese in het merovingisch tijdvak en haar ontwikkeling tot middeleeuwse stedelijke ruimte in de 11de en de 12de eeuw. Nog steeds kan ontdekt worden hoe een gedreven persoonlijkheid uit eigen streek, tot zendeling gevormd in de bisschopsstad Metz, er een klooster stichtte. Uitgebouwd tot een machtig benedictijnenklooster beheerst de abdij nog steeds het stadshart en bepaalde haar religieus karakter en aantrekkingskracht als bedevaartsoord.

De stad toont zich in haar hart ook als een burgus, een stad van burgers: een indrukwekkende marktplaats, een centrum van uitwisseling.

Het erfgoedpodium Sint-Truiden wordt in zijn beleefbaarheid versterkt wanneer men het in relatie brengt met de andere hefbomen of erfgoedpodia voor de publieksgerichte ontsluiting van het Haspengouws cultuurlandschap, het oudste traditionele cultuurlandschap van Limburg.

Guido De Dijn

Omwille van het **religieuze karakter** van haar ontstaansgeschiedenis en evolutie, en het grote aanbod aan religieus erfgoed, met niet in het minst de Abdij, Abdijtoren en crypte, leent Sint-Truiden zich het best tot het herbergen van het Erfgoedpodium voor het Religieuze Erfgoed.

Dit religieuze thema, als belangrijk aspect van het erfgoed, kan uiteraard ook geactualiseerd worden vanuit hedendaagse vormen van religie of geloofsbeleving. Bedoeling is echter om dit thema, vanuit een hedendaagse maatschappijvisie en realiteit te verruimen tot veel bredere invalshoeken, te vinden in uiteenlopende **hedendaagse vormen van levensbeschouwing**, spiritualiteit, geestelijke verdieping, bezinning, onthaasting, …

De thematiek van de onthaasting geeft voor vandaag misschien nog het best aan welke kant dit kan uitgaan. In onze hedendaagse samenleving is tijd namelijk een schaars goed geworden. Omgaan met tijd, tot rust komen, even afstand nemen, … er zijn aanleidingen genoeg om op een actuele manier in te gaan op het ‘religieus erfgoed’. Het erfgoedpodium zou hierrond mogelijkheden kunnen aanbieden.

Erfgoedpodium van het Burchten en Kastelenlandschap

Het erfgoedpodium voor dit thema is een relevante cluster van kastelen van streekbepalend belang rond Heers en Borgloon.

Een cluster is hier minder duidelijk aan te geven. De burchten en kastelen van Haspengouw zijn vrij verspreid en gaan van Landwijk (Herk-de-stad), Kuringen en Alden-Biesen tot Montenaken en Sint-Pieters-Voeren. In Droog-Haspengouw, is een clustering van kastelen terug te vinden, in een brede band tussen Tongeren en Sint-Truiden. Burchten of versterkte gebouwen met o.m. waterburchten, motheuvels en kastelen met versterkte toren situeren zich in de nabijheid van de steden voornamelijk rond Tongeren. Ze staan in concurrentie met de stad (Brustem en Kolmont) of vormen een veilige plek om te resideren (Kuringen).
Er is een zekere concentratie van kastelen waarneembaar in de omgeving van Heers en Borgloon, met de versterkte stad Borgloon als stedelijke component. Kastelen en buitenplaatsen, vroege uitdrukkingen van het 'wonen op het platteland' (villegiatura) zijn hier behoorlijk geconcentreerd. De concentratie is groter waar de grond vruchtbaarder is, dit is logisch vermits bijna alle kastelen en buitenplaatsen een belangrijke agrarische betekenis hadden.

Niet alleen omwille van de hoge graad van verdichting die optreedt rond Heers en Borgloon, maar ook omwille van de duidelijke landschapsovergang tussen Droog en Vochtig Haspengouw is deze streek uitermate geschikt als Erfgoedpodium voor het Burchten- en Kastelenlandschap. De concentratie rond Borgloon en Heers kan een goed vertrekpunt zijn voor ontsluiting en verkenning. Hier is de relatie met het landschap ten volle ervaarbaar.

Niet alleen de Haspengouwse 'bipolariteit' Sint-Truiden - Tongeren is voor de publieksgerichte ontsluiting van het cultureel erfgoed een boeiend gegeven. Ook de eigen rol, die de open ruimte, het platteland van Haspengouw invult, is uitzonderlijk. Vanaf de late 10de en de 11de eeuw werd dit gebied de wieg van het graafschap Loon met de grafelijke burcht te Borgloon als centrum. Niet ten onrechte spreekt men van een door regionale en plaatselijke 'heren' gecreëerd burchten-, later kastelenlandschap. Binnen de omschrijving van dit cultuurlandschap vallen burchten, kastelen, tuinen, parken, dreven, kasteelhoeves, kasteeldorpen, 'heerlijke' kerken, banmolens, akkers weiden, boom- en wijngaarden, holle wegen… landelijke kloosters en kapellen, bedevaartsplaatsen, kluizenaarswoningen… tumuli, tracé's van Romeinse wegen en een rijk bodemarchief.
Dit 'Loons', middeleeuws landschap vraagt een eigen instap, een eigen erfgoedpodium in verbinding met deze van Tongeren en Sint-Truiden.

Guido De Dijn

Vaak hebben deze Burchten en Kastelen te lijden onder leegstand en verwaarlozing. Verwarmings- en restauratiekosten zijn moeilijk te dragen door de bestaande functies. De problematiek van het vinden van een draagkrachtige bestemming, ter behoud en bescherming van het erfgoedelement, is een eerste knelpunt. Eventuele herbestemmingen situeren zich totnogtoe voor het grootste deel in de horecasector; een restaurant of een hotel. Toch moet verder worden gekeken dan enkel de toeristische sector. Deze erfgoedelementen hebben ook een toekomst als centrale plekken in het platteland en zouden ook in die zin kunnen herbestemd worden. Dit moet de hedendaagse connotatie zijn van het Erfgoedpodium.

Een tweede knelpunt is de geringe publieke toegankelijkheid van kastelen en kasteeldomeinen. Begeleidend beheer en materiële ondersteuning vanuit het maatschappelijk belang zou tot afspraken over (tijdelijke en beperkte) toegankelijkheid kunnen leiden.

Burchten en Kastelen hebben een verhaal te vertellen over de hedendaagse betekenis van het platteland, over de hedendaagse beleving van het buitengebied. Deze erfgoedelementen hebben dus een belangrijke rol te spelen in de ontwikkeling van **het buitengebied.** Door hun spreiding en ligging in het landschap bieden deze erfgoedelementen een goede kans om het landschap en meer algemeen het platteland vandaag te ervaren en te beleven.

Belangrijkste functie van het platteland vandaag is die van bevoorrading van landbouwproducten, in Haspengouw hoofdzakelijk fruit en afgeleide producten. Daarnaast zou het platteland veel uitdrukkelijker ook de rol kunnen spelen van ‘recuperatieruimte’ voor mensen uit meer stedelijke omgevingen. Dit betekent niet het aanbieden van woongelegenheden voor ‘stedelingen’, omdat dan de eigenheid juist zou verloren gaan, maar wel het uitbouwen van allerlei vormen van onthaal en tijdelijk verblijf. Haspengouw heeft hier bijzondere troeven, omdat het meer is dan alleen maar platteland: het heeft een zeer aantrekkelijk landschap en een hoge concentratie aan waardevol cultureel erfgoed. De kastelen kunnen een grote rol spelen bij de onthaalfunctie van het platteland.

Als uitgesproken plattelandsstreek kan Haspengouw verduidelijken hoe dit platteland vandaag functioneert. Aan de bezoekers moeten niet alleen de aantrekkelijke kanten van dit landschap getoond worden, maar ook het plattelandsleven met zijn realiteiten, problemen en kwaliteiten.
In het hele ontsluitingsverhaal zouden de bezoekers zoveel mogelijk moeten opgenomen worden in dit alledaagse plattelandsleven, in plaats van hem alleen de feestelijke hoogtepunten aan te bieden.

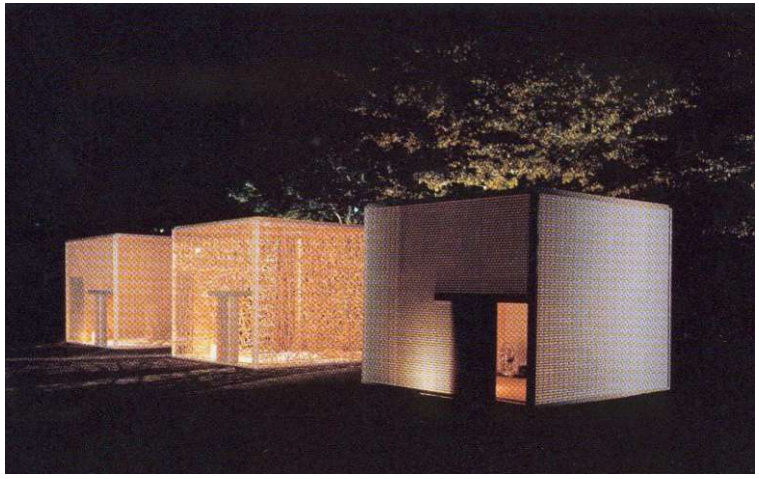

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Toegangen

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

TOEGANGEN

Binnen de hiërarchie van het netwerk vormen de **Toegangen** de tweede ruimtelijke categorie en nemen de plaats in onder de Erfgoedpodia.

Op verschillende plaatsen zijn er erfgoedelementen die als **Toegang** tot het netwerk fungeren, waar de bezoeker kennismaakt met het netwerk. Er worden meerdere toegangen voorzien. Hier wordt informatie geboden over het erfgoedelement zelf, maar, belangrijker, over het thema, het netwerk, over het globale aanbod aan cultureel erfgoed en wordt de samenhang in het netwerk verduidelijkt. De bezoeker wordt hier 'op het spoor gezet' van het netwerk en van de thematische groepen van erfgoed.

Mogelijke criteria voor de selectie van deze toegangen zijn:
- belang van het erfgoedelement (maatschappelijk, architecturaal, landschappelijk, ...)
- relatie met het thema
- ruimtelijk structurele betekenis: knooppunt, entree, … (stedenbouwkundig)
- goede bereikbaarheid
- spreiding over de regio (bijvoorbeeld één per gemeente in functie van **gemeentelijke participatie**)
- markante ligging
- aansluiting op toeristische infrastructuur

Toegangen onderscheiden zich van 'gewone' erfgoedelementen door hun attractieve verschijningsvorm en het aanbod van infrastructurele en logistieke ondersteuning. (plannetjes, infobalie, infopanelen, fietsverhuur, openbaar vervoer…). Binnen de groep van Toegangen kan dus nog een hiërarchie ontstaan door het gewicht van de aangeboden informatie of bijvoorbeeld omwille van de ligging (vlakbij een station, goede autobereikbaarheid, …).

Alden Biesen heeft bijvoorbeeld alle kwaliteiten en karakteristieken om als 'toegang' ontwikkeld te worden. Alden Biesen heeft als belangrijk Erfgoedelement op zichzelf reeds een aanzienlijke toeristische uitstraling en is bovendien reeds ingeschakeld in het fietsroutenetwerk bijvoorbeeld. Daarnaast is er ook een toeristisch informatiecentrum bijvoorbeeld. Omdat het een specifieke rol heeft (invalshoek van de Duitse ridderorde) en eerder aan de rand van Haspengouw gelegen is, wordt het niet geselecteerd als erfgoedpodium, wel als toegang.

Maar in feite zou het dus verder moeten gaan. Vanuit het Masterplan zou een concept moeten uitgewerkt worden, waardoor Alden Biesen veel sterker verwijst naar andere erfgoedelementen, zowel passend in het verhaal van de Duitse orde (verwijzing Sint Pietersvoeren bv) als in het globale thema van de kastelen (verwijzingen kasteel Herkenrode, Heers en andere). Duiding van Alden Biesen vanuit deze context kan een bijkomende betekenis geven aan het geheel. Fietsroutes van Alden Biesen naar Sint Pietersvoeren bijvoorbeeld of naar Maastricht (via oude handels- en bedevaartsroute) kunnen deze samenhang ook verduidelijken, waardoor naast het recreatieve aspect opnieuw een meerwaarde wordt toegevoegd.
Heropening van het stationnetje te Hoeselt zou daarbij voor een aanvullende openbaar vervoerontsluiting kunnen instaan, eventueel gekoppeld met een fietsverhuurdienst.

Bakens in het landschap: erfgoedelementen, uitkijktorens, kunstwerken, ...

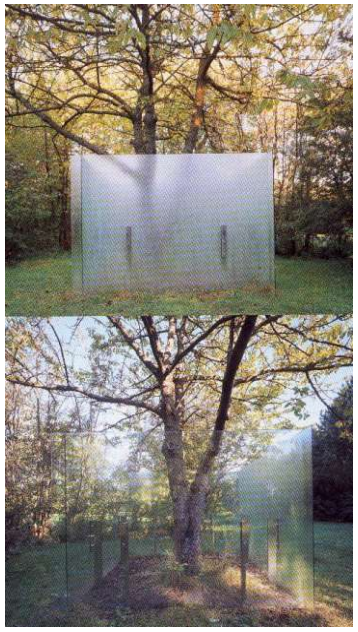

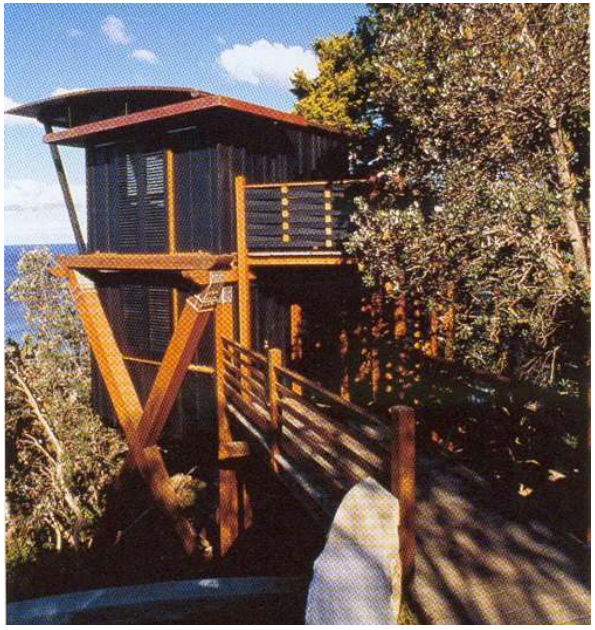

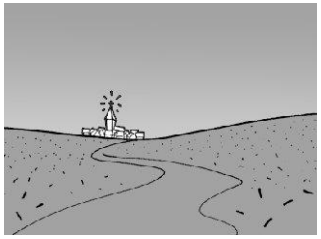

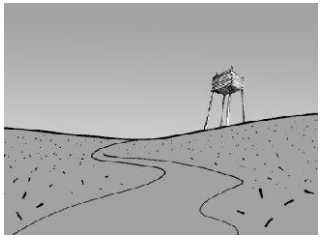

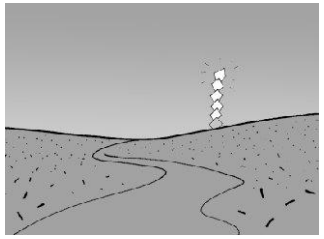

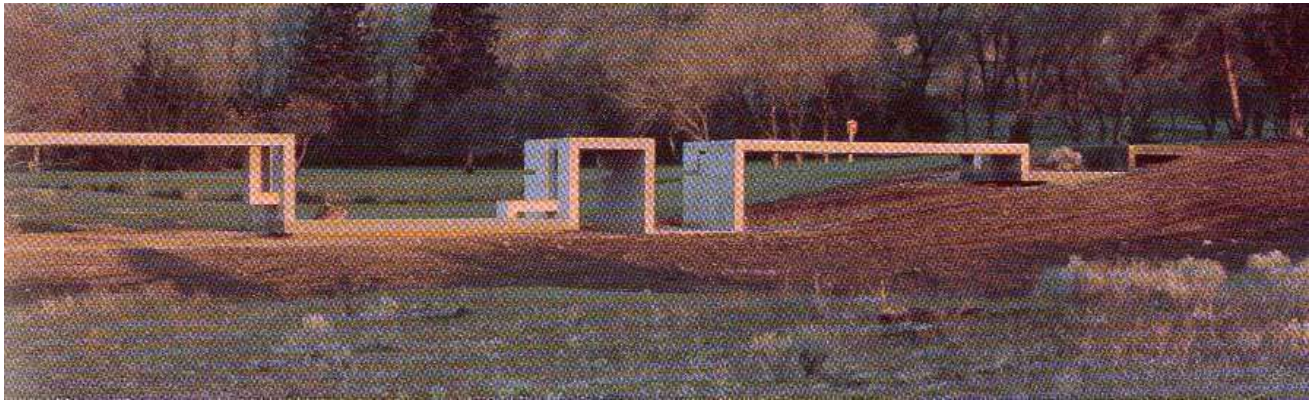

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Bakens in het landschap

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

BAKENS

De **Bakens** vormen de onderste trap van ruimtelijke elementen die het landschap en het netwerk helpen lezen.

Bakens worden aangebracht om de samenhang van erfgoedelementen in het landschap te verduidelijken. Ze trekken de aandacht, verduidelijken de route en zijn soms hedendaagse invullingen van ontbrekende schakels in het erfgoedthema. Ze geven de wandelaar, fietser, automobilist, ruiter, … houvast en kunnen tevens informatie bieden. Als visuele attractiepunten kunnen ze ook de aandacht trekken van de toevallige passant en hem/haar zo op het spoor zetten van een thema. Sommige bakens kunnen de vorm hebben van hedendaagse kunstwerken of 'follies', of het zijn markante herkenningspunten met een architecturale vorm en een ruimere functionele betekenis als informatiecentrum of uitzichtpunt over het landschap.

De bakens hebben een betekenis op zich, als kunstwerk, architecturaal element, specifieke plek in het landschap, of panorama. Op die manier kunnen ze een boeiende hedendaagse toevoeging betekenen voor het erfgoed, een soort handschrift voor de streek, wardoor een bijkomende uitstraling ontstaat. Maar ze vormen dus tevens een verwijzing naar het thema of het netwerk en dienen zo als leidraad zowel voor de 'toevallige' als voor de 'bewuste' bezoeker. Ze zijn contextgebonden, verwijzen naar de bestaande erfgoedelementen, verduidelijken het thema of netwerk en vestigen de aandacht op het landschap.

Een **Baken** kan de vorm aannemen van:
- repetitie van kleine herkenningspunten (zuiltjes, infoborden, wegwijzers, …)
- herkenbare en bindende inrichting van de openbare ruimte (bestrating, verlichting, groen, …)
- eigentijdse kunstwerken die een plek of gebouw accentueren, verduidelijken en/of nieuwe betekenis geven
- een (nieuw) bouwwerk

Nieuwe bakens worden niet lukraak ingeplant, maar strategisch gekozen vanuit het opzet tot verduidelijking van de samenhang in het erfgoed. Zij worden bijvoorbeeld ontworpen om de relatie tussen de kastelen en het landschap te verduidelijken. Uitkijkpunten worden dan ingeplant op plekken van waaruit het landschapspatroon zichtbaar wordt, in relatie tot het dorp, het kasteel en de kasteeldreef ertussen. De bakens sluiten bovendien aan bij de wandel- en fietsroutes en begeleiden zo de bezoeker op zijn ontdekkingstocht door het landschap, ze versterken het landschap en maken het leesbaar.

Zo kunnen Bakens ook zodanig ingeplant worden dat ze symbolisch de scheidingslijn weergeven tussen Vochtig en Droog Haspengouw. Verschillende plekken in het landschap bieden hier prachtige vergezichten, over de Maasvallei of over droog Haspengouw op de burchtheuvel van Borgloon bijvoorbeeld. Op deze uitzichtpunten kunnen panorama-terrassen worden aangelegd. Diverse panorama-terassen kunnen over het netwerk van Haspengouw als baken terugkomen. De vormgeving verdient bijzondere aandacht.

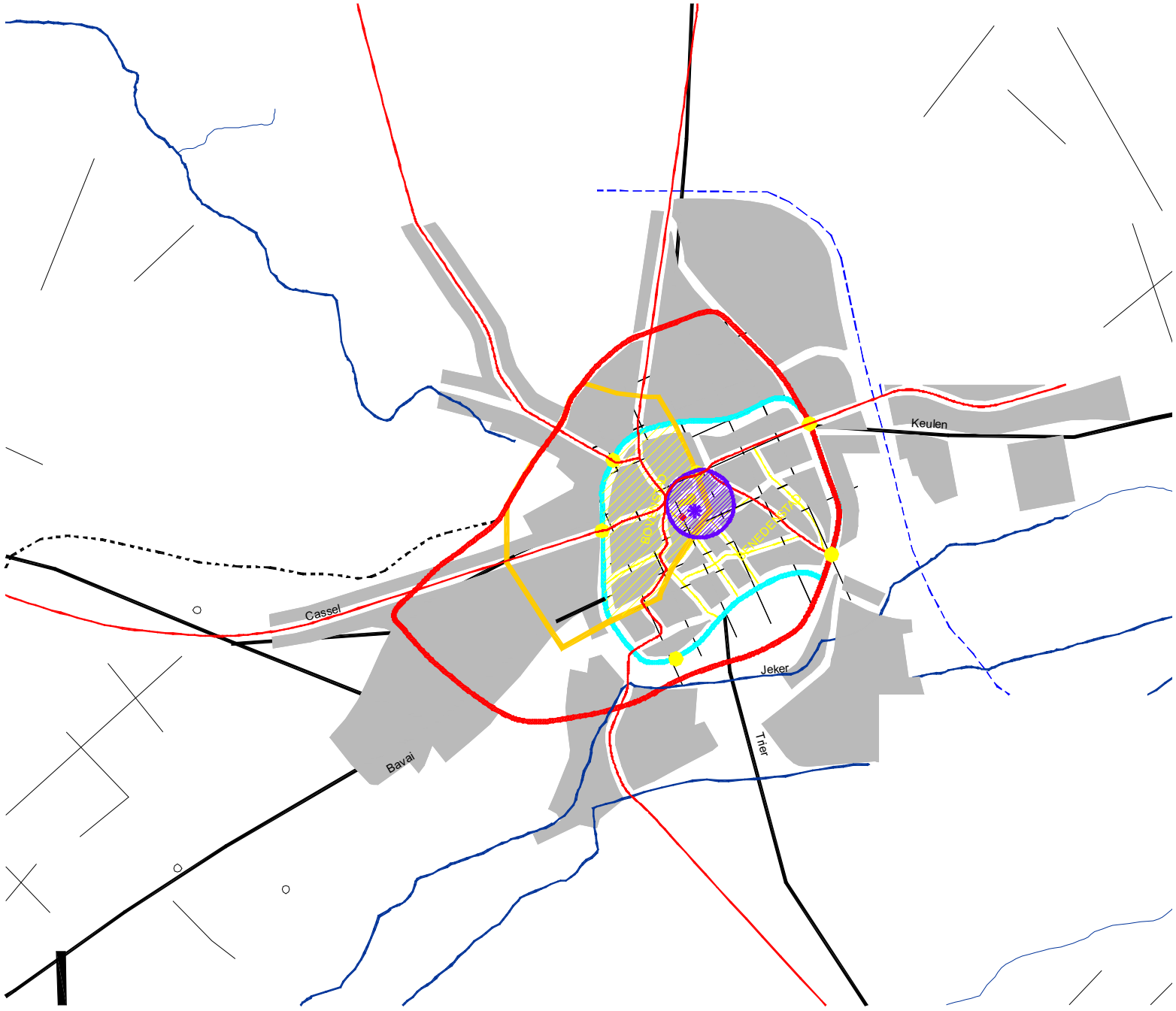

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Erfgoedpodium
Archeologisch erfgoed
Tongeren

- Gallo-Romeinse stadsomwalling 2e eeuw
- Gallo-Romeinse stadsomwalling 4e eeuw
- Middeleeuwse stadsomwalling
- Middeleeuwse stadspoort
- 'Toegang erfgoedpodium - voorstel 1'

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

3. INVULLING VAN DE DRIE ERFGOEDPODIA

3.1 STEDELIJKE ARCHEOLOGIE VERSUS HEDENDAAGSE STEDELIJKHEID IN TONGEREN

De binnenstad van Tongeren wordt het podium voor het Archeologisch Erfgoed.

> Voorop het stadshart van Tongeren, een eigentijds erfgoedpodium voor het 'Archeologisch Erfgoed'. Het cultureel erfgoed van het stadshart, tevens bovenstad, vormt in samenhang een herkenbaar en beleefbaar erfgoedpodium, een 'toneel' waar het erfgoed 'opgevoerd' wordt. Het omvat onder andere de Kloosterhof van de kanunniken met schatkamer, de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek (vml collegiale) met archeologische kelder, het Vrijthof met archeologische site en gerechtsgebouw, het burgerlijke centrum met 'Luiks' stadhuis en de Grote Markt met Ambiorix en marktgebeuren. Het Gallo-Romeins Museum heeft zich weten te identificeren met een plek waar het ruime publiek op een eigentijdse wijze kan kennis maken met het 'Archeologisch Erfgoed', verbonden met Tongeren, 'oudste stad van België', en haar omgeving.
>
> *Guido De Dijn*

De basiliek en haar directe omgeving is de plek die door de ganse geschiedenis heen de kern van de stad is geweest: van de ruime Romeinse stad, de reductie tot een versterkt monasterium en tot de radiaal-concentrische en uitwaaierende stad van vandaag. Deze plek herbergt nog steeds de meest representatieve gebouwen en plekken van de stad: de Onze Lieve Vrouw basiliek met archeologische kelder, de kloostergang met schatkamer, de kanunnikenhuizen, het oude stadhuis, het gerechtsgebouw, de Markt, het Vrijthof met archeologische site en het Gallo-Romeins museum aan de rand. Dit erfgoedpodium staat symbool voor de stad en haar geschiedenis en is een betekenisvolle drager van het archeologisch erfgoed in ruimere zin.

Het stadshart van Tongeren heeft alles ter beschikking om een eigentijds erfgoedpodium voor het Archeologisch Erfgoed te bieden met verwijzingen naar de prehistorie, de gallo-romeinse tijd en de vroege middeleeuwen. Het draagt alle periodes in zich. Het ligt binnen de eerste en de tweede Romeinse omwalling, was versterkt monasterium en is de kern van de middeleeuwse en de huidige stad.

De plekken waar de stadsomwallingen uit verschillende periodes elkaar snijden, of waar de heirbanen Tongeren binnenkomen en de omwalling kruisen, zijn plaatsen waar de confrontatie van de hedendaagse stad met de geschiedenis kan geïllustreerd worden. Dit zijn erg betekenisvolle plekken, die ook opgenomen kunnen worden in het Erfgoedpodium. Hierdoor ontstaat het Erfgoedpodium als de spanning tussen het stadshart en deze markante, meer perifeer gelegen plekken vol betekenis.

Tongeren ontstaat als het Romeinse Atuatuca Tungrorum, caput civitas van de Tungri, in de provincia Belgica. De streek heeft talrijke prehistorische vindplaatsen, maar de identificatie met Atuatuca, het oppidum van de Eburonen, is niet waarschijnlijk omdat prehistorische bewoningssporen in Tongeren ontbreken[3]. De oudste sporen dateren uit het begin van de keizertijd, zij duiden een aarden en houten wal aan die een zeer ruim areaal van ongeveer 80 ha omsluit, waarbinnen een stratenaanleg in een regelmatig dambordpatroon zich aftekent (afbeelding Tongeren 2de eeuw). Het Gallo-romeinse Tongeren is een belangrijk stedelijk centrum in een uiterst vruchtbare agrarische streek als etappeplaats op het kruispunt van enkele heirbanen (naar Keulen, Bavai, Cassel, Nijmegen, …). Ruim verwijderd van de 'limes' is Tongeren lange tijd een vrij veilig gebied. Getuige hiervan zijn de zeer ruime stadsomwalling van 4544m uit de 2de eeuw, die in feite nauwelijks verdedigbaar is en de zeer grote staatsmagazijnen (horrea) die zich ten zuidwesten buiten de stadsmuren bevonden.
Als in de 4de eeuw de druk op de grenzen toeneemt wordt de stad met een nieuwe omwalling ingesnoerd tot een kleiner en beter verdedigbaar territorium.
Als de Romeinen omstreeks 491 nc verdwijnen wordt de civitas Tungrorum overgenomen door de Merovingers. In deze overgangstijd is de bewoningscontinuïteit niet duidelijk. Geschreven bronnen ontbreken en bij het vormen van de middeleeuwse stad is het Romeinse stratenpatroon nagenoeg verdwenen (cfr Trier). Het afzonderlijk omwallen van een immuniteitsgebied rond de kerk en het klooster tot een versterkt monasterium doet wel een continuïteit vermoeden. Temeer omdat het enige binnenstedelijk Romeins tracé dat behouden bleef; de Maastrichterstraat, de verbinding vormt tussen deze primaire kern en de bisschopsstad Maastricht.
De omwalling van de middeleeuwse stad is nu nog duidelijk af te lezen. Opvallend is het sterke contrast tussen de bovenstad en de benedenstad. Het stadshart ligt in de bovenstad. Het stratenpatroon is er grilliger en de korrelgrootte van de gebouwen kleiner. Omzeggens alle kloosters en het begijnhof liggen in de benedenstad, die voor het overige voornamelijk woongebied is. Het begijnhof is als een stad in de stad, met plein, kerk en een ervaarbaar samenhangend geheel van woningen.

[3] 'Bouwen door de eeuwen heen' deel 14n1

Publieke ruimte

De herinrichting (ontwerp B+B) van Breda is een goed voorbeeld van de kwaliteit die nieuwe, stedelijke publieke ruimte kan bieden.

Referentievoorbeelden: paviljoenen Brugge (Toyo Ito) en Rubenshuiis Antwerpen (Stephan Beel)

Infopaviljoen

Pietersheim
Het voorstel van de ingreep (ontwerp Van Meer en Cleuren-Merken) in de burchtruïne van Pietersheim te Lanaken toont een paviljoen dat als een dak boven de muurstenen 'zweeft'. Het zal ingericht worden als info- en leslokaal. De zijmuur is opgevat als kijkvenster naar het binnenplein.

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Referentiebeelden Erfgoedpodium Tongeren

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

Om het Erfgoedpodium Tongeren concreet vorm te geven, worden twee voorstellen gedaan.

PUBLIEKE RUIMTE: UITNODIGEND, MAAR NIET HISTORISEREND

In de eerste plaats wordt een herinrichting van de openbare ruimte van het stadshart van Tongeren voorgesteld.

De erfgoedelementen maken samen met de publieke ruimte van het stadshart van Tongeren het Erfgoedpodium uit. De openbare ruimte waarop de elementen zich bevinden moet de fysieke samenhang bieden, en wordt als dusdanig ingericht. Op deze manier wordt het podium letterlijk zichtbaar.

De publieke ruimte moet uitnodigen om de erfgoedelementen en het Erfgoedpodium te beleven. Daarnaast, of net daarom, moet het Erfgoedpodium een hedendaagse uitdrukking krijgen. Het is dus niet de bedoeling al te historiserend te werken bij de inrichting van de publieke ruimte. Het valoriseren van de publieke ruimte en de erfgoedelementen erop voor een hedendaagse invulling is de uitdaging. Wel kunnen er archeologische verwijzingen in de publieke ruimte worden verwerkt.

Deze herinrichting van het stadshart van Tongeren is een eerste, letterlijke vertaling van het podium, dat zo onmiddellijke, fysische samenhang aan het erfgoed biedt.

EEN INFOPAVILJOEN

Een tweede invulling van het begrip Erfgoedpodium Tongeren, verwijst meer naar het immateriële aspect, dat zo kenmerkend is voor het thema van het Archeologisch Erfgoed. Een infopaviljoen als plaats voor reflectie over materiële en immateriële, hedendaagse en historische stedelijkheid kan worden ingeplant op één van de betekenisvolle plekken. Dit paviljoen kan al naargelang de plaatsing en de grootte verschillende functies opnemen: permanente informatieverstrekking over het thema, tijdelijke tentoonstellingen over de hedendaagse stad Tongeren.

Zeer belangrijk is een strategische locatiekeuze: het infopaviljoen en de inplanting ervan moet toelaten door de verschillende lagen heen te kijken. Een plek waar hedendaags Tongeren wordt geconfronteerd met zijn Romeinse en middeleeuwse voorgangers. Het discours kan dan meteen ter plaatse aan de realiteit worden getoetst. Dit verhaal kan op verschillende manieren worden verteld, maar bij voorkeur wordt dit gedragen door een continue werkgroep en een locatie. Het infopaviljoen (en de permanente werking achter de schermen) kan zo proberen de hedendaagse stedelijkheid in Tongeren te verbeteren door het inrichten van tentoonstellingen, debatten, workshops,

<u>locatievoorstel 1</u>
Inplanting van een infopaviljoen op een strategisch gekozen plek: op de kruising tussen Heirbaan en Romeinse stadsomwalling (waardoor de locatie meteen de grotere schaal van de Romeinse stad t.o.v. middeleeuwse duidt) en de link legt tussen de stad en het omgevende landschap.

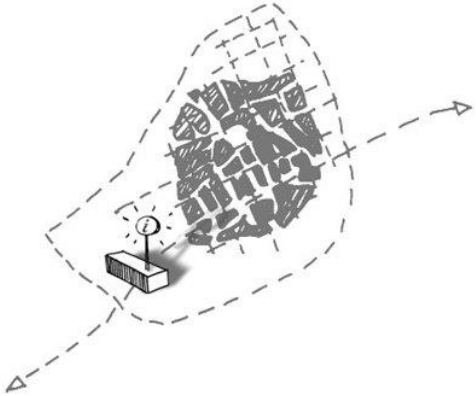

Perifere inplanting

Stadshart

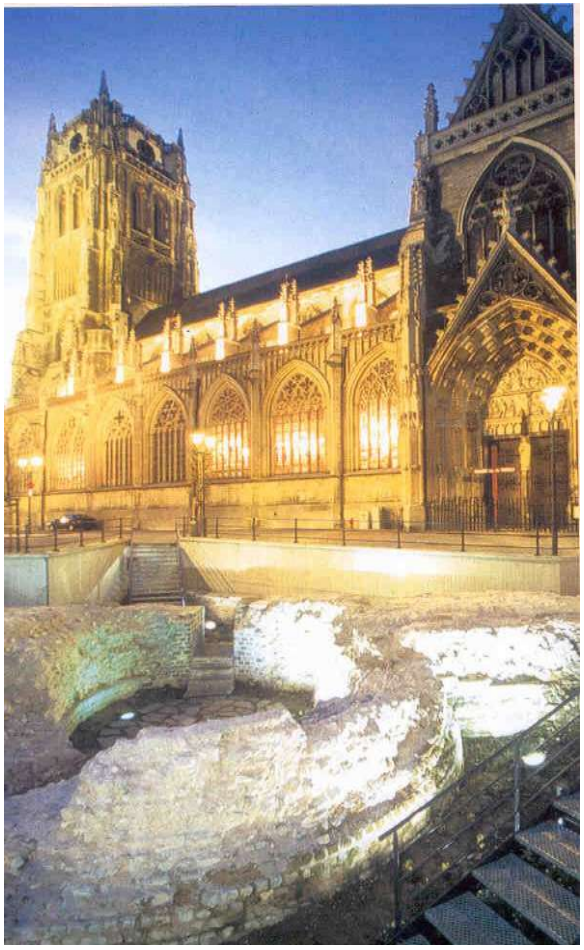

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Locatievoorstellen

STRAMIEN
structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bebo

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

locatievoorstel 2
Een van de meest markante plekken in de binnenstad is de aanzet van het Vrijthof, tegen de basiliek, de plek waar een kleine archeologische site zichtbaar werd gemaakt. Op deze plek zijn de middeleeuwse en de Romeinse stad zichtbaar. Dit is een ruimtelijk zeer leesbare overgangssituatie tussen de boven- en benedenstad. De plek bindt bovendien de oude stad (Markt, stadhuis, basiliek, ..) met de moderne (Gallo-Romeins museum, gerechtshof, ..).

De archeologische resten zijn relevant, maar worden na enkele jaren reeds duidelijk door weer en wind aangetast.
Dit is een strategische plaats om met een 'zwevend paviljoen' een dak te maken boven de archeologische resten, met een (deels) glazen vloer en een trap om de site te zien en te bereiken. Het gebouwtje kan meteen letterlijk een brug leggen tussen de Markt en het Gallo-Romeins museum. Binnenin kan de site verduidelijkt worden door virtuele voorstellingen in situ. Een panoramisch zicht toont de benedenstad en het landschap in de verte.
Een vergelijkbare ingreep werd voorgesteld voor de burchtruïne van Pietersheim te Lanaken. Het voorstel toont een paviljoen dat als een dak boven de muurresten 'zweeft'. Het zal ingericht worden als info- en leslokaal. De zijmuur is opgevat als kijkvenster naar het binnenplein. (zie afbeelding)

TOEGANG VOOR HET ARCHEOLOGISCH ERFGOED

Voorbeelden van toegangen binnen dit thema:
- Heerlen (Nl) : Romeinse thermen (thermenmuseum) en Keulen (Römisch Germanisch museum) - als knooppunten in een nabijgelegen internationaal netwerk voor het archeologisch erfgoed
- Tongeren: Beukenberg / Pliniusbron (aanzet Romeins aquaduct)
- Een archeologisch veld van een Romeinse villa in het omgevende landschap,
- Een werkplaats van silexbewerkers,
- Een lokaal streekmuseum of verzameling, ..

VERTICALE BAKENS LANG HEIRBAAN, "OP ÉÉN LIJN"

De Heirbaan is een uniek relict in Haspengouw. Op luchtfoto's blijkt de kaarsrechte aanleg ervan, op de grond is dit echter minder duidelijk. Vele verticale bakens in het landschap langs de Heirbaan zouden deze rechte lijn kunnen accentueren in het Haspengouwse landschap.
Bepaalde landschapspatronen of perceelsstructuren uit de Romeinse periode zouden eveneens kunnen verduidelijkt worden door goed ontworpen bakens in het landschap.

Voorbeelden van bakens binnen dit thema:
- Borgloon (Mettekoven): Tjenneboom op de Romeinse weg (plaats van heksenverbranding bij vroegere markante boom - nu herplant - panoramisch zicht over het landschap)
- Tumulus van Gutschoven

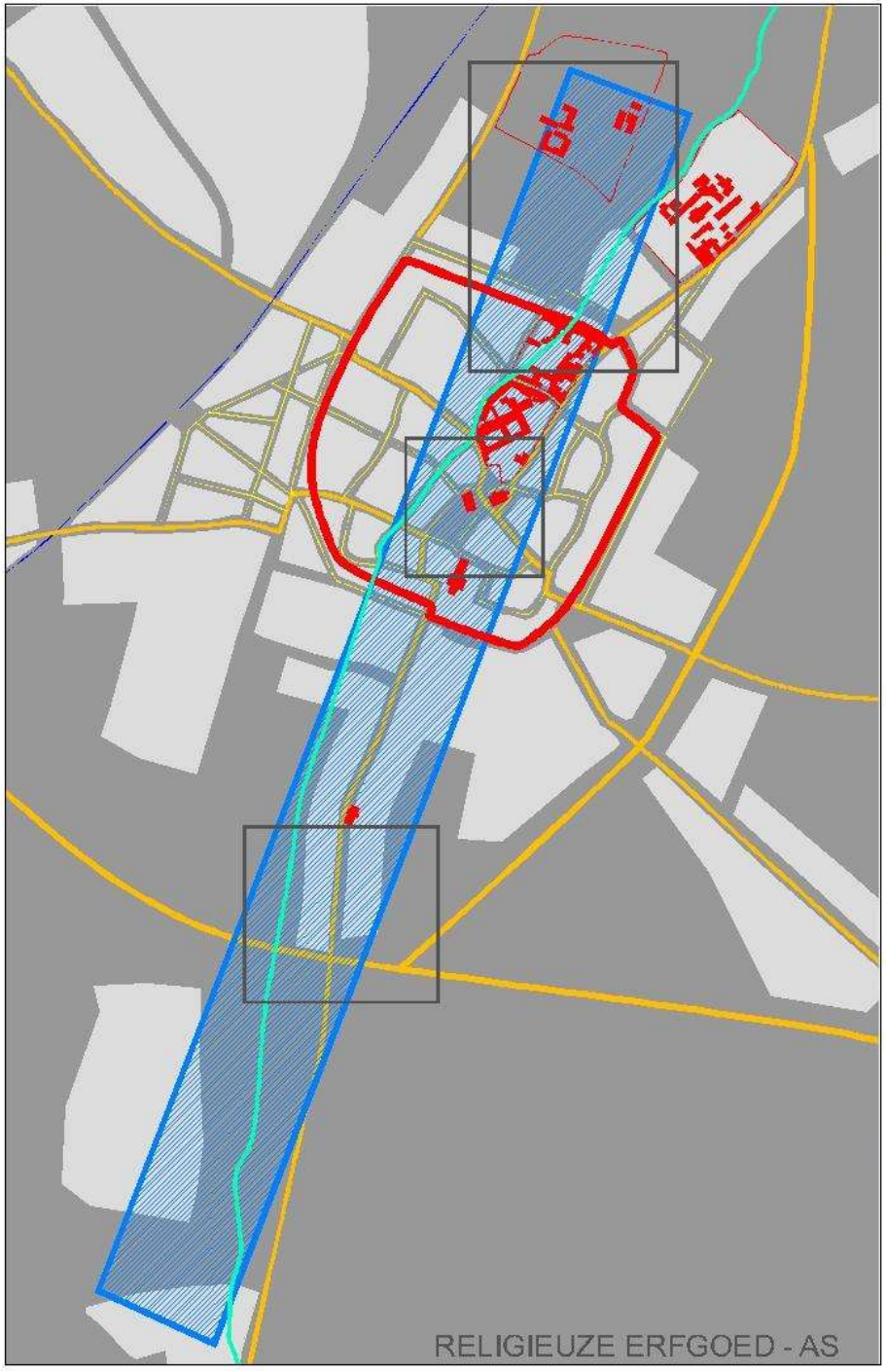

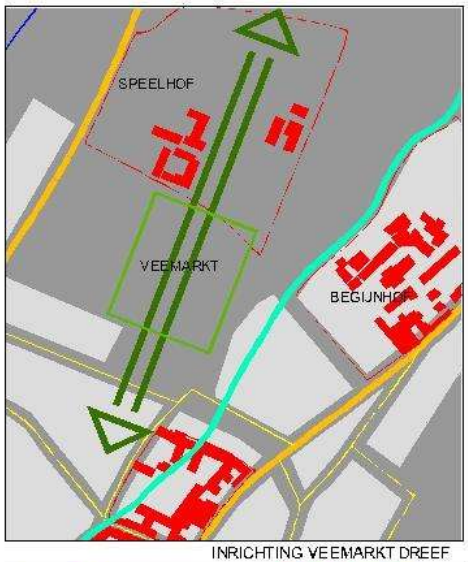

INRICHTING VEEMARKT DREEF

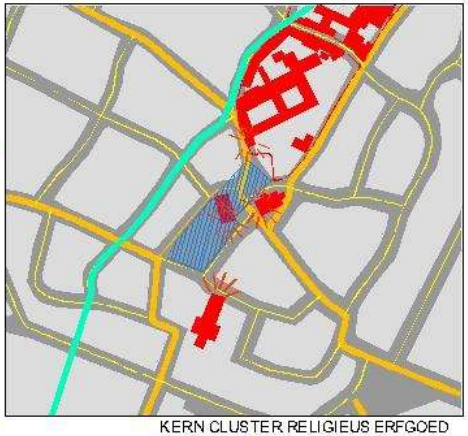

KERN CLUSTER RELIGIEUS ERFGOED

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Erfgoedpodium
Religieus erfgoed
Sint Truiden

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

3.2 RELIGIEUZE ERFGOED-AS IN SINT-TRUIDEN

Sint-Truiden, en meer bepaald een brede as van erfgoedelementen door de stad, wordt het podium van het Religieuze Erfgoed.

In Sint-Truiden is een cultuurhistorische erfgoed-as terug te vinden, die parallel loopt met de Cicindriabeek. Het ontstaan en de ontwikkeling van Sint-Truiden is wezenlijk verbonden met de Cicindriabeek. Het riviertje is niet zichtbaar in de stad maar in het stratenpatroon en het reliëf goed afleesbaar, o.m. in de Beekstraat en de straten die parallel met of loodrecht op de beek een orthogonaal patroon vormen. De belangrijkste religieuze erfgoedelementen bevinden zich op deze as. De 'strip' of smalle strook met een clustering van erfgoedelementen parallel aan de Cicindriabeek verzamelt religieuze en burgerlijke bouwwerken en publieke ruimtes in het kerngedeelte van de stad. In ruime zin wordt deze strip gesitueerd tussen Zerkingen en de Speelhof, met een concentratie in de binnenstad (minderbroederklooster, Grote Markt, stadhuis, OLVrouw-kerk, abdij).

De stedenbouwkundige, architecturale samenhang, gedragen door wat men een cultuur-religieuze as is gaan noemen, bezit nog een hoge graad van oorspronkelijkheid.

De cultuurhistorische getuigen van dit bijzondere middeleeuwse verleden vormen in de binnenstad het eigentijds erfgoedpodium Sint-Truiden, een stedenbouwkundig-architecturaal geheel dat het 'eigentijdse' verleden tot het kader van elke dag maakt. Het omvat onder andere het Minderbroederklooster met Portiunculakapel, de burgerlijke marktplaats met stadhuis, markthal, belfort en stadskerk, het atrium met aansluitend de Benedictijnenabdij met 'keizerlijk' abtverblijf, Romaanse crypte en de gebouwen van het Klein-Seminarie met Academiezaal, het Capucijnenklooster en verder op het begijnhof buiten de stadswallen.

Guido De Dijn

Voor de concrete uitwerking van dit Erfgoedpodium worden twee voorstellen gedaan: het inrichtingen van een doorlopende erfgoedwandeling en het inrichten van de abdijtoren tot centraal infopunt en uitkijk.

BEVINGEN

SINT-PIETER

NAAMSE STEENWEG

GROTE MARKT

DREEF SPEELHOF

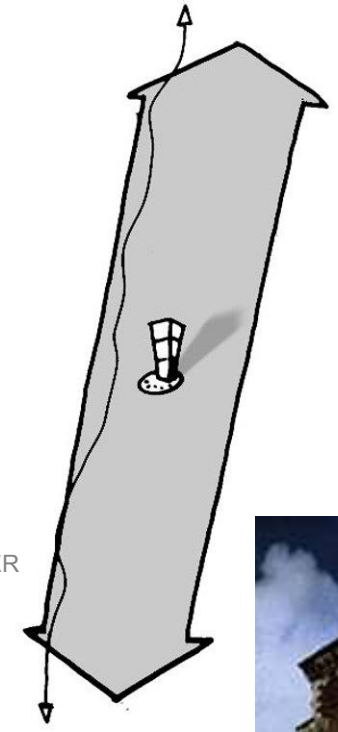

ABDIJTOREN

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Erfgoedwandeling St-Truiden

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

CICINDRIABEEK EN OMGEVING STRUCTUREREND VOOR DE ERFGOEDWANDELING

De cultuurhistorische as, en zijn omgeving, dient te worden uitgewerkt als één doorlopende wandeling, op basis van een globaal inrichtingsconcept: materiaalkeuze, profielen, bewegwijzering, groenconcept, bruggen, verlichtingsconcept, … Moeilijk oversteekbare punten moeten worden heraangelegd in functie van de 'Erfgoedwandeling', opmerkelijke zichten en erfgoedelementen kunnen worden gemarkeerd in het straatbeeld. Deze veruitwendiging van de religieuze as van Sint-Truiden is een eerste, letterlijke vertaling van het podium, dat zo onmiddellijke, fysische samenhang aan het erfgoed biedt.

Deze hernieuwde publieke ruime markeert de erfgoedwandeling. De ruime strip parallel aan de Cicindria geeft de benadering van de stad aan. Vanaf de Romeinse weg in het zuiden is de stad zichtbaar als een compact geheel in de vallei. Met de fiets of te voet wordt vertrokken vanaf het kruispunt van de Cicindria met de Romeinse weg. Een baken, bijvoorbeeld in de vorm van een hedendaags kunstwerk, kan hier verwijzen naar het erfgoedpodium van het 'Archeologisch Erfgoed'.

Langs de vallei met roodbruine zuring en schapen is de kerktoren van Bevingen zichtbaar. In deze omgeving vestigde Trudo een eerste klooster met nederzetting. De autovrije landwegen leiden naar de Naamse steenweg. De omleidingsweg werkt desoriënterend en verstorend. Een fiets- en voetgangersbrug of ruimere onderdoorgang kan helpen dit obstakel te overwinnen.

Precies vanaf de Romaanse Sint-Pieterskerk verschijnen de torens van de stad. Vanaf hier wordt de stad als vanzelf ontdekt, de torens wijzen de weg naar de kern met achtereenvolgens het Minderbroederklooster en de Grote Markt met drie torens: Belfort, O-L-Vrouwkerk, en abdij. Deze laatste geeft toegang tot de abdij zelf met binnentuin, keizerszaal, archeologisch veld, crypte en academiezaal.

Voorbij de abdij en de stadsgraaf (stadspark) wordt de wandeling verstoord door de enorme oppervlakte van het parkeerterrein aan de Veemarkt. Aanknopingspunten aan weerszijden van deze parking dienen de spanning in de erfgoedwandeling te houden. Een herinrichting met een indeling van een kleinere schaal en een dreef op de as tussen binnenstad en Speelhof, zou de continuïteit van het erfgoedpodium kunnen versterken. Even verder een laan met links de Speelhof en even verder rechts het begijnhof. De link met de stad is eenvoudig te herstellen. De laan eindigt in een landschap met roodbruine zuring, schapen en een zicht op de kerktoren van Melveren.

Wenzel-circuit
Luxemburg stad

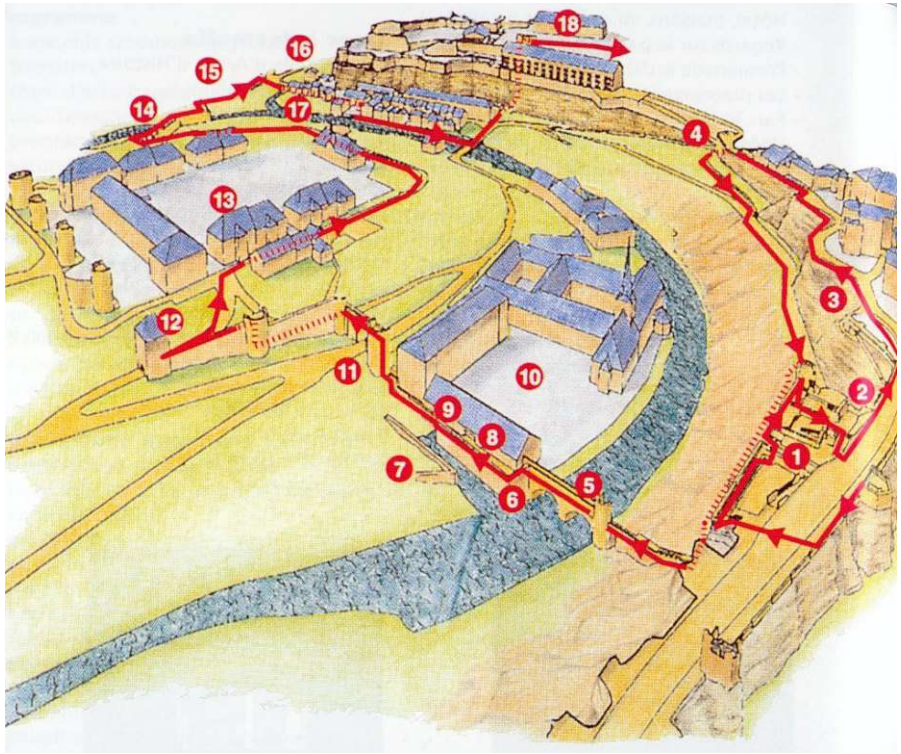

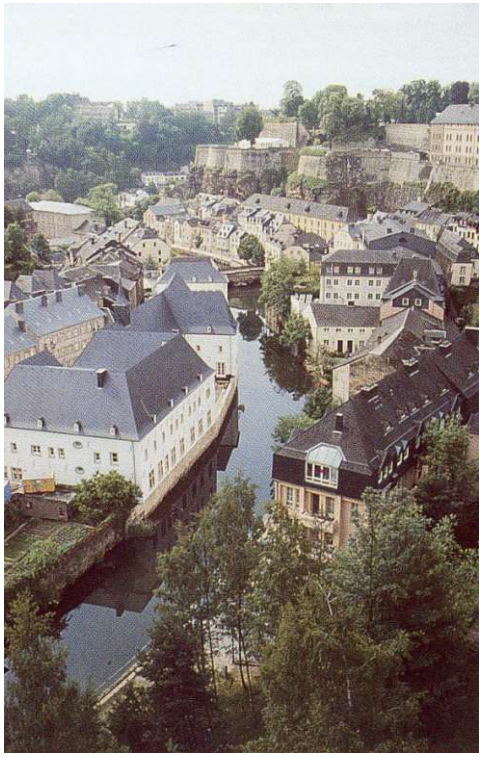

Het Wenzelcircuit in Luxemburg-stad is een wandelroute langs de vroegere vestingen. Hoewel de vestigingen op de route als beeld dominant zijn, wordt deze thematiek slechts ingezet om een breder en diepgaander verhaal over de stad te brengen. Zo is het Wenzelcircuit ook een gewone stedelijke route, een stedenbouwkundige ingreep die de bovenstad en de benedenstad, de linker- en de rechteroever op een aantrekkelijke en functionele manier met elkaar verbindt.
De route zorgt voor een culturele ontsluiting, niet enkel van de vesting, maar ook van diverse historische gebouwen, musea, …. Concreet gebeurt de ontsluiting via een bewegwijzerde route die de topografische, landschappelijke en stedelijke kwaliteiten van het gebied optimaal tot uitdrukking brengt. Het ontsluitingsmodel legt accenten op de historische authenticiteit en waardeert tegelijk de eigentijdse architectuur.
De voetgangersroute is ook functioneel. Ze geeft de bewoners en bezoekers een betere en aangename verbinding tussen de boven- en de benedenstad, tussen de beide rivieroevers. Ze sluit aan bij de belangrijkste circuits van de bovenstad. Tegelijk ontsluit ze de culturele infrastructuur van de stad en opent zo diverse mogelijkheden voor gebruik.
De route is meer dan een bewegwijzerd tracé; ze biedt de gebruiker uiteenlopende voorzieningen en hulpmiddelen die het verhaal van de site vertellen: musea, audiovisuele voorstellingen, muzikale foyers, fotopunten, panoramapunten, ecologische aandachtspunten, beeldende kunst.

I. Adriaenssens e.a., **Open Monumenten, 8 voorbeelden**, Koning Boudewijnstichting, 1996

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bebo

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

ABDIJTOREN: REFLECTIE

Een accent binnen het Erfgoedpodium Sint-Truiden wordt gevormd door de Abdijtoren, die vooral de verwevenheid van erfgoed, stad en landschap duidt.

De Abdij is het middelpunt van de stad en het hoogtepunt van de Erfgoedwandeling. Op zijn manier verwijst de toren naar het religieuze erfgoed door zijn geschiedenis (o.m. de sporen van bouwfasen op de torenmantel), maar ook door zijn verhevenheid (het verticale, het transcendentale).

De Abdijtoren dient opnieuw toegankelijk te worden gemaakt. De toren kan ingericht en gebruikt worden, zowel voor tijdelijke als voor permanente tentoonstellingen, die het religieuse thema op een hedendaagse wijze ter sprake brengen en waarbij elke bouwlaag een ander aspect van Haspengouw belicht. Hoe hoger men komt, hoe verder de horizon:

- Gelijkvloers: lokaal, abdij en crypte
- Verdieping 1: stad als referentiekader
- Verdieping 2: Haspengouw als referentiekader

TOEGANG VOOR HET RELIGIEUS ERFGOED

Enkele voorbeelden van toegangen voor het religieus erfgoed:

- Borgloon (Kerniel): abdij Mariënlof, voorheen kruisherenklooster Colen (boeiend gegeven met vrij grote publieksaantrek)
- Borgloon (Helshoven) kapel en kluis van OLVrouw van landcommanderij Aldenbiezen (dit is een kruispunt voor de drie thema's: religieus gegeven met nog actuele vormen van volksdevotie, ligt in het kastelenlandschap en hoort bovendien bij de landscommanderij van Alden Biesen en ligt naast de Romeinse weg)
- Hasselt (Kuringen): cisterciënzerinnenabdij van Herkenrode - groot complex met actuele renovatie

BAKENS VOOR HET RELIGIEUS ERFGOED

- Tongeren (Rutten): Sint Evermaruskapel (plek met jaarlijkse ruim bezochte folkloreactiviteit: Sin-Evermarusspel)
- Sint-Truiden (Kortenbos): Basiliek van OLVrouw van Kortenbos en rectoraat van de abdij van Averbode - bedevaartsoord en aanloop naar de stad

Als voorbeeld van een kunstzinnige baken kan de blauwe mast met gouden Sint-Trudo (Hugo Duchateau) aan de abdijpoort aangehaald worden. Verkleinde versies of vormverwante elementen kunnen op belangrijke plaatsen van de wandeling over het ruime erfgoedpodium geplaatst worden.
Op die manier kunnen ook kleinere erfgoedelementen, verwijzend naar kapelletjes in het landschap bijvoorbeeld, of vroegere bedevaartsoorden, aangegeven worden, in relatie tot alle elementen van dit thematiche netwerk.

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Erfgoedpodium Burchten- en Kastelenlandschap

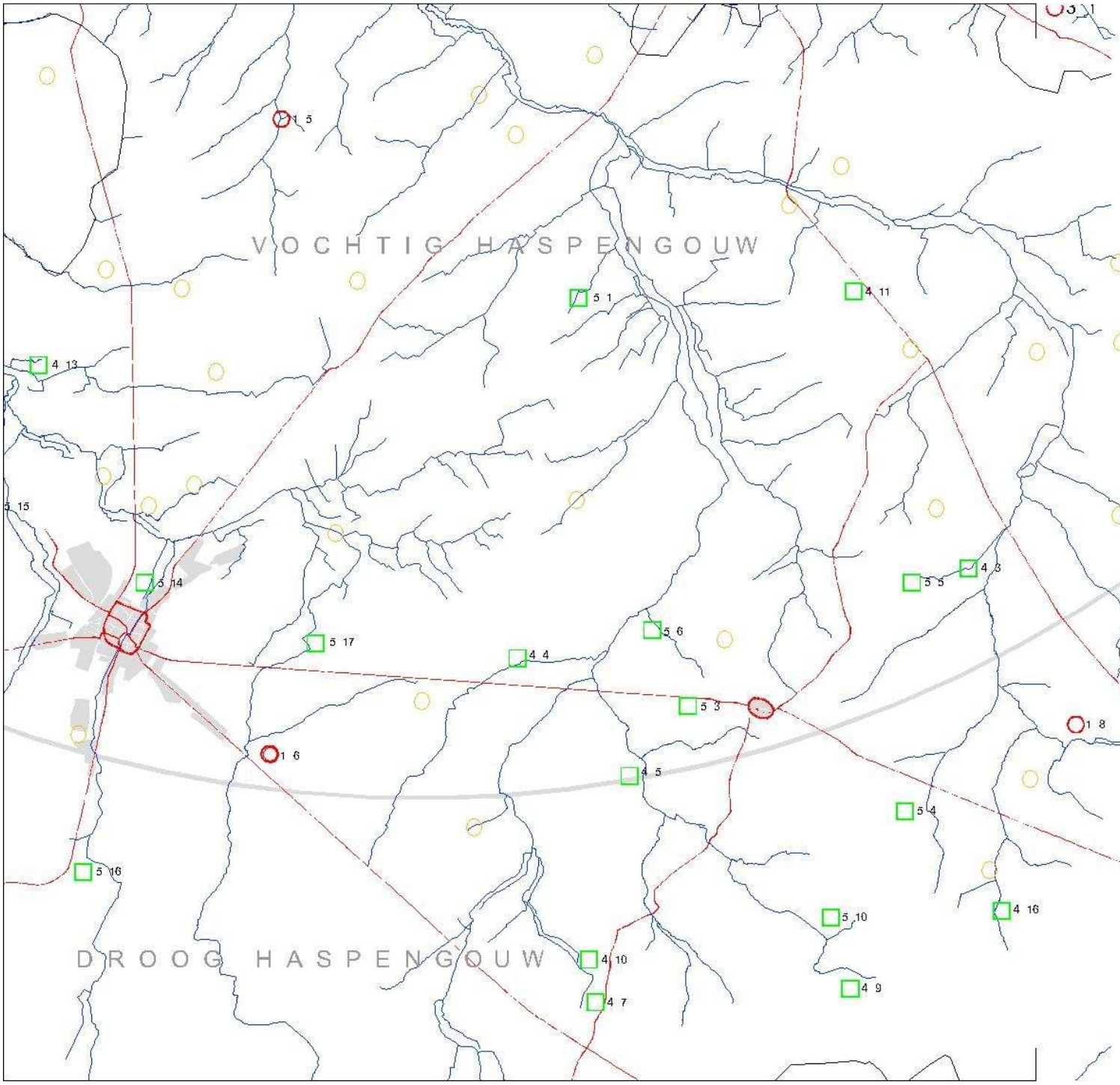

Versterkt burcht-kasteel-stad

Kastelen en buitenplaatsen

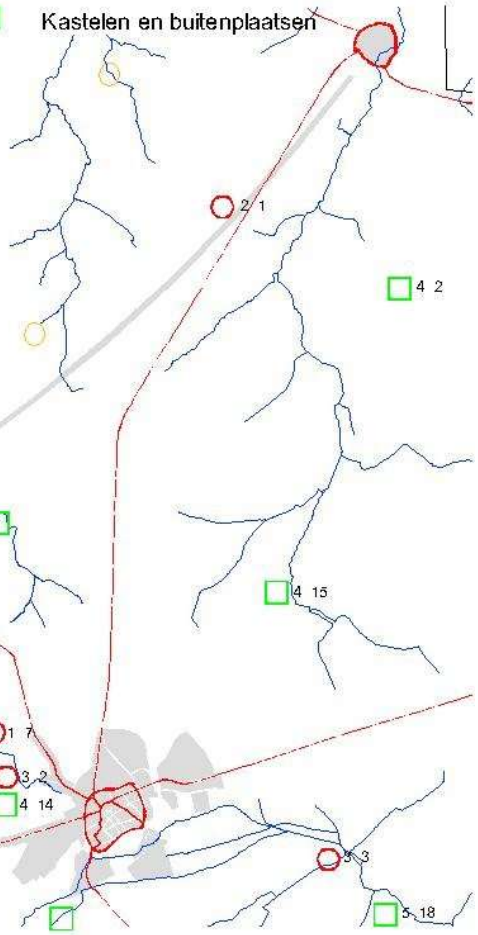

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bebo

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

3.3 EEN CLUSTER VAN BURCHTEN EN- KASTELEN

Het erfgoedpodium voor dit thema is een relevante cluster van kastelen van streekbepalend belang rond Heers en Borgloon. De cluster bestaat uit een groot aantal burchten en kastelen op een kleine oppervlakte. Het erfgoedpodium wordt opgespannen tussen deze erfgoedelementen. Belangrijk in dit cluster zijn de kastelen van Gors-Opleeuw, Rullingen, Hoepertingen, Veulen en Heers en de versterkte stad Borgloon met burchttoren; een plek om het landschap te ontdekken.

HET KASTEEL VAN HEERS ALS CENTRUM VOOR VERNIEUWDE PLATTELANDSINVULLING OF PLEK OM 'EVEN IN EEN KASTEEL TE WONEN'

Het kasteel van Heers kan als centrum voor de vernieuwde plattelandsbeleving worden ingericht. Het kasteel kan de uitvalsbasis zijn voor een werkgroep die zich inzet voor de hernieuwde beleving van het platteland. Hun taak zou het stimuleren van draagkrachtige herbestemmingen van erfgoedelementen binnen dit kader van verankering in het landschap kunnen zijn. Het kasteel zou ook de relatie kunnen leggen met het agrarisch gegeven van Haspengouw; met een studiecentrum voor actuele agrarische ontwikkelingen, een centrum voor hoevetoerisme en bijvoorbeeld een landbouwmuseum. Verschillende vormen van tijdelijk wonen in het kasteel, kan een ander thema zijn. Voor een korte tijd wonen in een kasteel, een kasteelhotel, gezinsappartementen rond het erf van de kasteelhoeve en een beperkte museale invulling met bijvoorbeeld enkele representatieve 'stijlkamers'. En waarom geen 'zorgkasteel' of 'zorgboerderij'; een plek om mentaal of fysiek bij te benen.

WANDEL EN FIETSROUTES

Het erfgoedpodium van het kastelenlandschap ontvouwt zich optimaal voor de wandelaar, die van binnen uit het landschap verkent, elke glooiing volgt en zo ook het best waarneemt hoe de kastelen zich in het landschap hebben geïntegreerd. Hij ontdekt dan haast vanzelf hoe elk kasteel een eigen ruimtelijk 'systeem' heeft opgebouwd, met bijhorende domeinen, bossen en dreven, landbouwbedrijven, water- en windmolens, kapellen, en hoe een kasteel een duidelijke relatie heeft met het dorp, de kerk, de pastorie, het gemeentehuis,…
Voor de ontsluiting van het kastelenlandschap zou dan ook de hoofdklemtoon kunnen gelegd worden op de herwaardering van de voettocht, via oude landwegen en landelijke paden. Dit is een vorm van ontsluiting op het ritme van het betrokken landschap, waarbij het ontdekken van de opdoemende kastelen een echte belevenis wordt.
Bestaande paden en routes, zoals bv. de GR-paden 128 en 564 kunnen hierin ingeschakeld worden. Enkele van de kastelen zouden een herbestemming kunnen krijgen met onthaal- en verblijfinfrastructuur voor wandelaars. Hier kan informatie geboden worden over het cultureel erfgoed, het landschap, het plattelandsleven met de landbouwactiviteiten,…
Uiteraard is ook de fiets een zeer geschikt middel om het kastelenlandschap te ontdekken, en kunnen ook autoroutes ontworpen worden die verschillende kastelen met elkaar verbinden.

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Verankering in het landschap

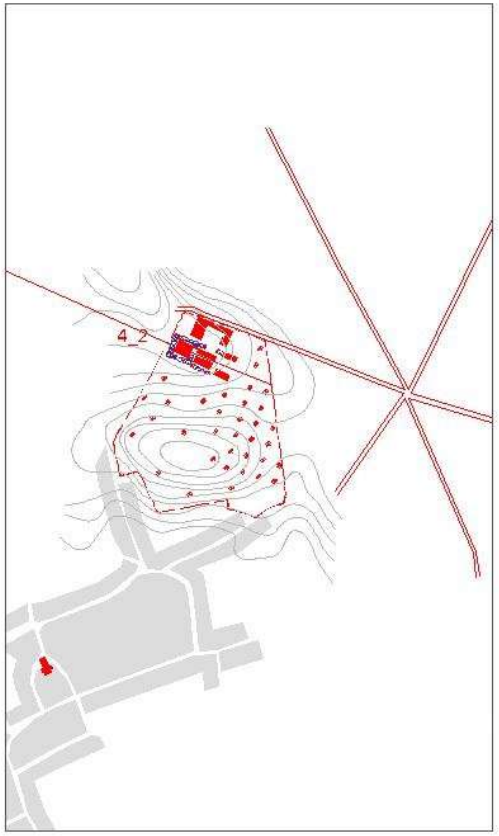

Landcommanderij van Alden Biesen met hoevegebouwen en rentmeesterswoning (4_2) + dorpskern Rijkhoven

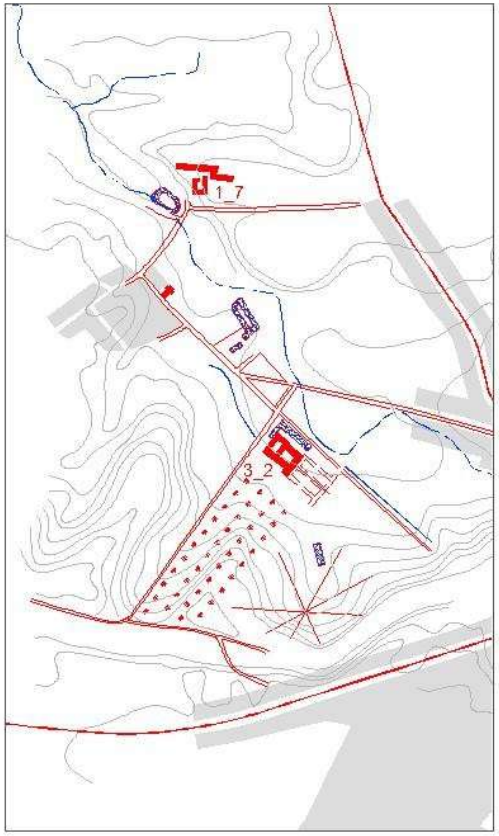

Kasteel met donjon van Betho met kasteelhoeve (3_2) + dorpskern Mulken + donjon van Mulken met Hoevenaarskasteel (1_7) + aanzet stadsrand Tongeren

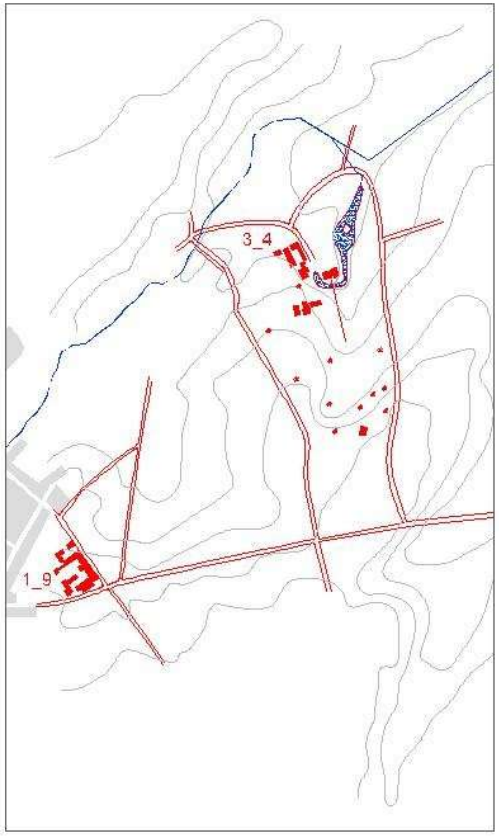

Kasteel met donjon van Hamal met kasteelhoeve (3_4) + donjon van Rutten (1_9) + aanzet dorpskern Rutten

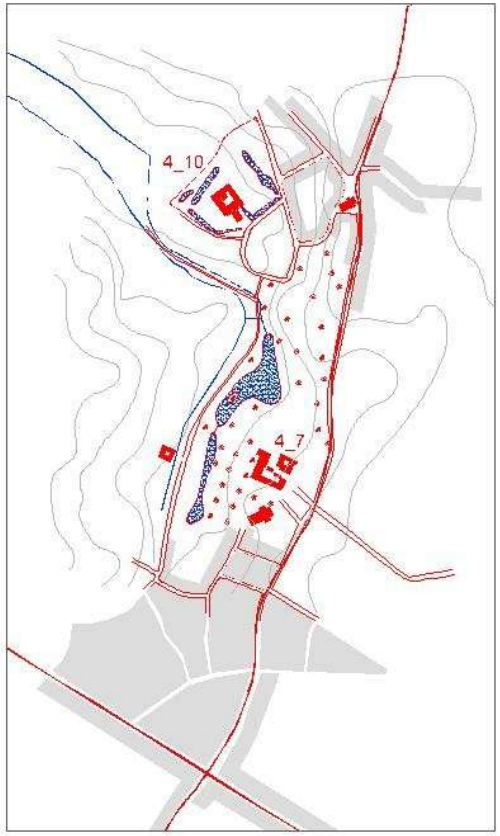

Kasteel van Heers met kasteelhoeve en kerk (4_7) + dorpskern Heers + kasteel van Veulen met kasteelhoeve (4_10) + dorpskern Veulen

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

Toegangen voor het Burchten- en Kastelenlandschap

Zoals eerder aangegeven is Alden Biesen een evidente 'toegang' tot het kastelenlandschap van Haspengouw. Ook de waterburcht van Millen komt hiervoor in aanmerking, ook hier is een informatiecentrum te vinden met fietsenverhuur, de plek geeft verder een goede aansluiting op uitgestippelde kastelenroutes in de Euregio.

Bakens

Nieuwe bakens kunnen dus ontworpen worden om de relatie tussen de kastelen en het landschap te verduidelijken, of op een symbolische scheidingslijn tussen Vochtig en Droog Haspengouw. Diverse panorama-terassen kunnen over het netwerk van Haspengouw als baken terugkomen.

Belangrijke vaststelling is dat omzeggens elk kasteel in de onmiddellijke omgeving van een rivier of beek gelegen is. In detailstudie kan de relatie van elk kasteel, kasteeltuin, kasteelhoeve met het dorp en het omgevende landschap bestudeerd worden. Afbeelding links geeft een soortgelijk onderzoek aan voor de omgeving van Parijs, waar de verankering van de kastelen, domeinen, tuinen, lanen en dorpen eveneens leiden tot een netwerkstructuur.

Voorbeelden van bakens binnen dit thema:
- Kruispunt van dreven op het einde van de hoofdtoegang naar Alden Biesen
- Burchtheuvel in Borgloon

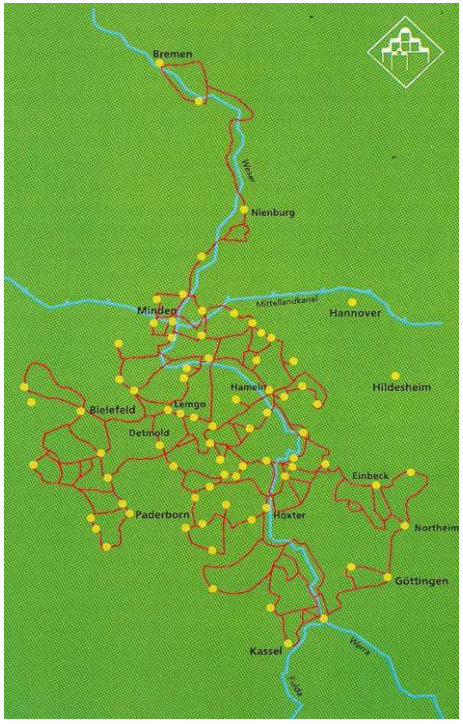

De Wesserrenaissance

De Weservallei is een traditionele landbouwregio met een grote rijkdom aan stadhuizen, kerken, kastelen en burgerlijke gebouwen die het beeld van de stadjes en het landschap in belangrijke mate bepalen. Monumentenzorg is er vandaag een vanzelfsprekend onderdeel van de stadsvernieuwing en de landschapszorg. e sterke troef van de regio het groene, open, gezonde karakter krijgt een nieuw elan door het aanbieden van fietstoerisme. Een nieuw thema doet ook zijn intrede: de recreatieve beleving van de geschiedenis, de kunst en de cultuur. Het project richt zich in de eerste plaatst tot de inwoners van de regio en is een uitnodiging om de eigen streek, steden en landschappen in de vrije tijd te verkennen.

Door een werkgroep van historici, pedagogen, ambtenaren en museumdirecteurs, werd een concept ontwikkeld van historisch gerichte recreatie. De tot de verbeelding sprekende aspecten van de regionale geschiedenis kregen een eigen brochure: het historische landschap, Germanen en Romeinen, De Hanze, Pruisen, de industrialisering enz.

De brochures, elk 40 à 50 bladzijden dik, brengen een algemeen verhaal over het betreffende thema plus een uitgebreide beschrijving van steden en dorpen. Aan de hand van een kaart worden de verschillende plaatsen van één thema aan elkaar geregen tot een route, die naar keuze afgelegd kan worden met de auto, de fiets of het openbaar vervoer. Alle brochures samen vormen een heuse historische encyclopedie van de streek, die ook voor de lokale inwoners interessant is.

Tegelijk met de productie van de brochures wordt gewerkt aan de toegankelijkheid van de monumenten die erin vermeld staan. In ruil voor openstelling restaureert de overheid talrijke kastelen en gebouwen. Ze draagt zorg voor de nodige beveiliging en brengt honderden informatiepanelen aan.

Omwille van de ingewikkelde geografie van het themagebied werd gekozen voor een nieuw concept. De fietsroute zou geen doorlopende route maar een netwerk worden met acht vertrekpunten. Dat werden stadjes waar logies, fietsverhuur en openbaar vervoer voorhanden zijn. Vanuit elk punt vertrekken één of meer routes van gemiddeld 50 km lang: genoeg voor een rustige dagtocht. Zo ontstaat een netwerk van ongeveer 1.600 km bewegwijzerde fietswegen die de toerist langs landelijke wegen van het ene renaissancemonument naar het andere voeren.

Het grote succes van het initiatief geeft aan dat met een goede formule de belangstelling voor de eigen geschiedenis en het bouwkundige erfgoed dat daarmee verbonden is, wakker kan worden gemaakt.

Uit: I. Adriaenssens e.a., **Open Monumenten, 8 voorbeelden**, Koning Boudewijnstichting, 1996

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Wezerrenaissance

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bebo

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

Tekst van Jan Van Alsenoy over kasteel Kenwood in Engeland
uit: 'Het geheim achter een open deur'

VERLANGZAMING

'A great treasure and a source of joy to many,'schreef iemand in het gastenboek. Erfgoed bezoeken is in de eerste plaats genieten. Een monument zoals Kenwood kan en mag gekoesterd worden. Wat mag de bron van al dat genot wel zijn?

Een monumentenbezoek brengt ons in een andere wereld. We laten de snelheid van de autoweg achter ons en geven ons over aan de traagheid van het monument. We maken tijd en verlangzamen ons levensritme. Het monument biedt een onbekende levensruimte aan, niet gericht op de rationaliteit van elke dag. We krijgen de kans afstand te nemen van ons dagelijkse doen, van ons dagelijkse zelf

In tegenstelling met een bezoek aan een pretpark waar de versnelling van het leven de kick is, werkt de verlangzaming van het monument als bron van genot. Daardoor komt immers tijd en ruimte vrij om het monument en onszelf te leren kennen. Monumenten behoren tot de schaarse vluchtheuvels waarop we afstand kunnen nemen van de tijd van nu, tot de zeldzame oases voor de geest die vrijheid zoekt buiten de dagelijkse grenzen.

Verlangzaming als ervaringsprincipe is een sleutel voor de ontsluiting van cultureel erfgoed. Het zet de bezoeker aan tot extensief tijdsgebruik, het is niet gericht op een kortstondig verblijf of een snel bezoek, het voorziet in wandel-, rust- en zitfaciliteiten en biedt, zoals in Kenwood, drank- en restaurantaccommodatie aan binnen de rust en de sfeer van het monument.

Dat tijdsgebruik is ook de essentie van het betoog van cultuurfilosoof Ton Lemaire in zijn boek Wandelenderwys. Daarin beschrijft hij de trage wendingen van de wandelaar in het landschap. De wandelaar laat zich leiden door het landschap, door de grootsheid ervan, maar ook door de detailleringen. Kiezen voor traagheid is een keuze voor het bijna uitgewiste, het nog niet verloren gegane, het bijna verborgene. Wandelen is een moeiteloze activiteit, het is geen inspanning van de wil, het behoort tot de categorie van het niet-handelen, van het zijn.

Toch zijn er binnen het monumentenland tendensen die de andere kant opgaan. Tijd wordt gechronometreerd naar gelang van een grotere roulatie van betalende bezoekers en een betere organisatie van het bezoek. Extremere vormen putten uit de ervaring van het pretpark. We gaan dan niet meer naar een monument, maar naar een experience die de tijd en ruimte van het monument in het keurslijf van een spektakel dwingt. In groep, met een transportmiddel - een treintje, een lift... - wordt een bezoek aan het monument gebracht. Het monument is decor, een meestal verduisterde achtergrond voor een voorstelling die alle aandacht krijgt. Zo'n vorm van bezoek onttrekt het monument aan de bezoeker, die in een bepaald traject en ritme gedwongen wordt, en smoort alle vrijheid tot eigen verbeelding of interpretatie.

Referentievoorbeeld: Kasteel Groeneveld

Een geslaagd voorbeeld is het Kasteel Groeneveld in Nederland, dat plaatst biedt aan het 'Nationaal Centrum voor Bos, Natuur en Landschap'. Kasteel Groeneveld laat bezoekers kennismaken met het kasteel en het landgoed en met de activiteiten van het centrum voor bos, natuur en landschap.
Het centrum vervult in Nederland een belangrijke rol en stimuleert de discussie over scherpe milieuthema's zoals de aanleg van nieuwe autowegen, de HST en de dijken. Daarnaast biedt het educatieve voorlichting over basisthema's van het milieu. De keuze voor dit centrum kwam het monument ten goede. De restauratie raakte erdoor in een stroomversnelling. Een groot aantal bezoekers krijgt de kans kennis te maken met het kasteel. Groenveld is dan ook geen toeristische bestemming.

I. Adriaenssens e.a., **Open Monumenten, 8 voorbeelden**, Koning Boudewijnstichting, 1996

4. CULTUREEL ERFGOED EN TOERISME: WEDERZIJDSE IMPULSEN

4.1 COÖRDINATIE

Wat betreft toerisme dient gewezen te worden op het grote aanbod van toeristische activiteiten dat vandaag al in Haspengouw aanwezig is. Naast het toegankelijke erfgoed zelf, dat een trekpleister is, lokt ook de landschapsbeleving een grote toeristische aantrekkingskracht uit.
Verschillende gemeenten hebben dan ook een aanbod van wandel- of fietswegen uitgewerkt, of bieden toeristische arrangementen aan. Vele gemeenten publiceren brochures en organiseren diverse evenementen.
Daarnaast dient opgemerkt dat deze toeristische sector voor heel wat tewerkstelling en inkomsten instaat. De huidige trends gaan in dit verband steeds in stijgende lijn.

Dit grote aanbod van diverse activiteiten en evenementen is op zich zeer positief. Het grootste deel van dit toeristisch aanbod is echter geïndividualiseerd: het wordt **fragmentarisch aangeboden** door diverse overheden, instanties en particulieren. Daarnaast blijft het probleem dat veel erfgoedelementen nog steeds ontoegankelijk zijn, en op geen enkele concrete manier verbonden met het netwerk.

Het Masterplan kan een aanleiding zijn om een discours over beide problemen op gang te brengen. Concreet kan het Masterplan een onderlegger zijn voor de coördinatie van de bestaande individuele initiatieven en de herbestemmingen van het erfgoed.

BUNDELEN TOERISTISCHE EN CULTURELE INITIATIEVEN

Allereerst kan het Masterplan een aanleiding zijn om al deze individuele initiatieven te bundelen binnen één kader, zonder de diversiteit en de hoeveelheid te beperken. Haspengouw kan een grotere identiteit en uitstraling bereiken wanneer al deze krachten worden gebundeld. Anderzijds kan efficiënter en doeltreffender promotie en publiciteit worden gemaakt. Haspengouw kan zo als één product worden aangeboden. Verschillende toeristische en culturele activiteiten kunnen elkaar wederzijdse impulsen bieden.

Coördinatie van evenementen, geeft ook evidente voordelen op het vlak van programmatie en reclamevoering. Ook dit zijn goede voorbeelden van samenwerking, die de effectiviteit en uitstraling kunnen vergroten.

Bij de verdere concrete uitwerking van het netwerk, kan het systeem van de bakens aanleiding geven tot een directe stap. Door bijvoorbeeld architecten, landschapsontwerpers en kunstenaars (samen) uit te nodigen binnen een grootscheepse wedstrijdformule om vorm te geven aan de bakens in het landsschap, kan **Haspengouw in één klap als geheel op de kaart gezet** worden. Elke gemeente zou hierin kunnen participeren, de uitwerking van het basisconcept en de strategische inplanting vergen daarbij bijzondere aandacht

DOORDACHT HERBESTEMMEN VAN ERFGOED

Een concreet probleem dat zich stelt, is de invulling, de (her)bestemmingen van een groot aantal erfgoedelementen. Deze bestemmingen moeten in functie staan van het historische aspect, maar ook aanleiding geven tot ontsluiting van het culturele erfgoed en tot waardering en bescherming van het Haspengouwse landschap. Gezien de waarde van het erfgoed en het landschap, is het belangrijk om de evolutie ervan niet enkel aan de spelingen van de markt over te laten. Dit grote aanbod wordt best tot op zekere hoogte te gecoördineerd.

Coördinatie kan een betere spreiding van bestemmingen garanderen, en ook minder evidente of minder economische bestemmingen een kans bieden.
Het hoeft niet telkens een louter toeristische of museale functie te zijn. Bij voorkeur worden vernieuwende functies ingeplant: woon en werkgemeenschappen (wonen op het platteland), onderwijs, … zijn mogelijke denkpistes. Vanuit de verblijfsfunctie waarvoor vele erfgoedelementen zijn geconcipieerd zou dit wel eens een relevante, vernieuwde invulling kunnen betekenen.

Tegelijk moeten randvoorwaarden voor dergelijke functies worden gesteld. In elk geval is het duidelijk dat de termen kasteel en landschap onlosmakelijk verbonden zijn. Elke nieuwe functie dient erop gericht te zijn, niet enkel de ontsluiting van het erfgoedelement op zich te verwezenlijken, maar ook de band met het landschap te duiden. De nadruk kan daarbij worden gelegd op hernieuwde plattelandsbeleving. Wonen in groep kan op die manier gecombineerd worden met wonen in het buitengebied. Ook de thematiek van zorgboerderijen, zorgcentra, aandachtscentra, bezinning, kinderboerderijen, hoevetoerisme, bosklassen, enz… biedt mogelijkheden

Een evenwichtige spreiding van functies kan best worden afgestemd op de toegankelijkheid. Zo kan een optimalere verdeling van middelen worden ingezet. En komt men tot een segmentatie van de markt die door haar diversiteit een betere garantie biedt voor het voortbestaan en het behoud van het erfgoed en het platteland. Ze zijn niet langer van één enkele sector afhankelijk.

De provincie, de Stichting Vlaams Erfgoed en de Vlaamse administratie die bevoegd is voor monumenten en landschappen hebben een belangrijke taakstelling in het voorbereidend denken over herbestemmingen. Er dienen voorstellen en randvoorwaarden uitgewerkt te worden voor mogelijk gewenste bestemmingen, die via promotionele activiteiten en publiek-private samenwerking (PPS) kunnen worden aangetrokken.

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Fietsroutenetwerk

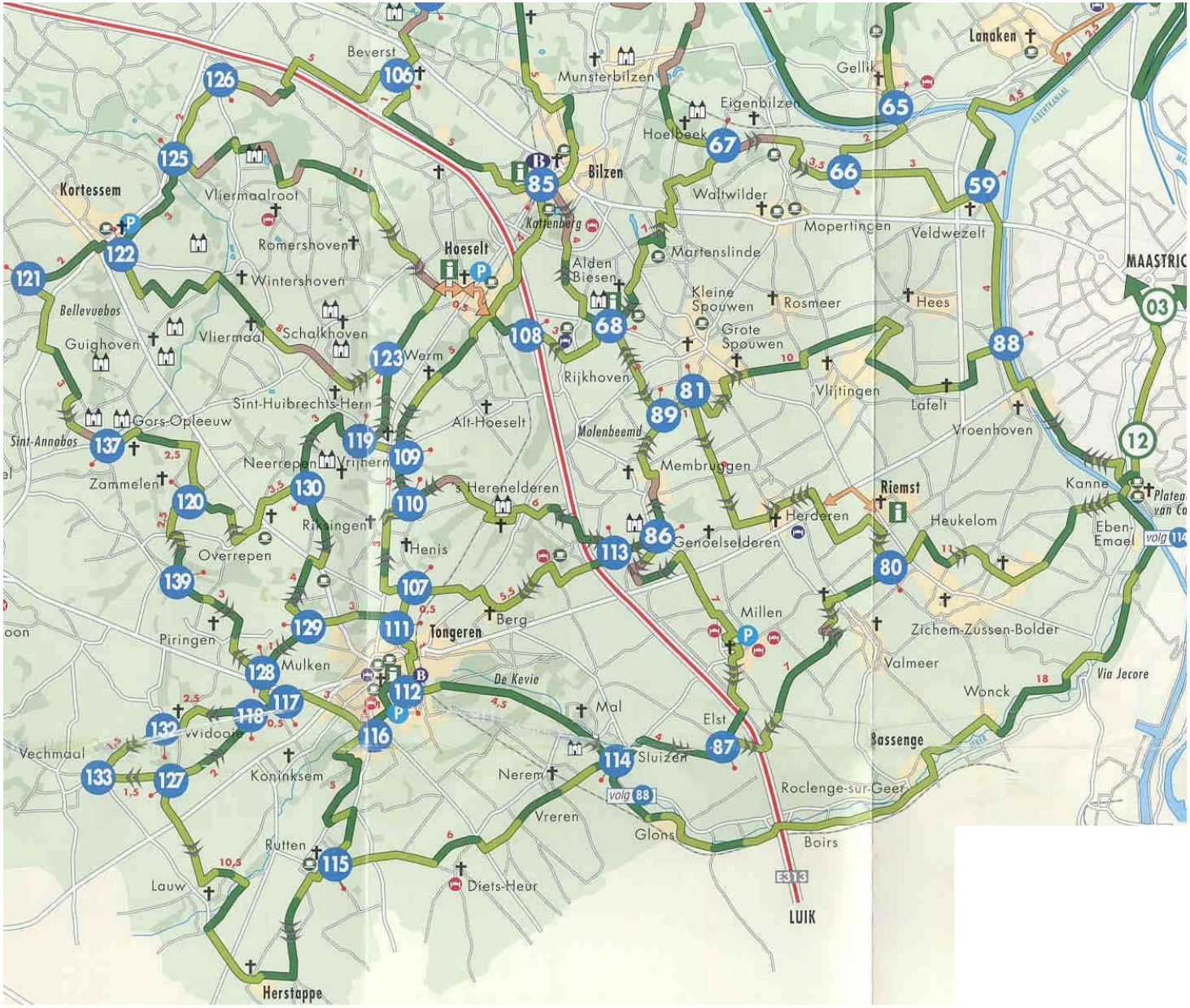

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

4.2 LOGISTIEK

Een belangrijk deel van het Haspengouwse netwerk bestaat uit de fysieke routes tussen de culturele erfgoedelementen. Deze ontsluiten niet alleen de erfgoedelementen, maar ook het landschap, de steden, … kortom, gans Haspengouw voor automobilist, fietser en voetganger. Daarnaast hangen verschillende functies samen met deze routes: horeca, pleisterplaatsen, fietsenverhuur, treinstations, autoparkings,,… Dit kan ook omschreven worden als de '**logistieke' onderbouw** die nodig is om het erfgoed van Haspengouw optimaal te kunnen ontsluiten.

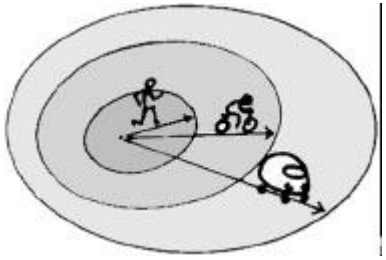

Deze logistieke ondersteuning van het erfgoed bevat zeer uiteenlopende elementen (steenwegen, hotels, piknik-plaatsen, fietspaden, infoborden, …), en is niet steeds te onderscheidden van het erfgoed zelf (vb een hotel in een kasteel, een stukje fietspad op de voormalige Heirbaan, …). Om tot een optimale ruimtelijke ordening te komen wordt uitgegaan van een publieke ontsluiting op verschillende schaalniveau's en reikwijdtes:

- Voetganger
- Fietser
- Ruiter
- Automobilist
- Openbaar vervoer

FIETSROUTENETWERK *kaart 12: 'Fietsroutenetwerk'*

Limburg heeft sinds kort een volledig bewegwijzerd fietsroutenetwerk. In Kempen en Maasland waar dit nieuwe gegeven al enkele jaren functioneert, is er een enorme toename van het recreatief fietsen en toerisme. Het fietsroutenetwerk werkt met geselecteerde knooppunten en wegvakken. Elk van deze knooppunten heeft een nummer. Het zijn deze nummers die men op de blauwe borden langs het fietsroutenetwerk terugvindt. Dit systeem laat een eindeloos aantal combinaties toe. Zo kan ieder zijn eigen dagtocht samenstellen. De afstand, het startpunt en de richting zijn zelf te bepalen.

Het netwerk heeft een vrij grillig patroon, omdat het gebaseerd is op de wegkeuze i.f.v. een optimale fietskwaliteit. De ruimtelijk landschappelijke structuur en het cultuurhistorisch erfgoed als toeristisch aanbod moeten op een optimale wijze aan dit nieuwe gegeven aangesloten worden.
Belangrijke bestemmingen kunnen als uitvalsbasis voor streektoerisme uitgebouwd worden (gecombineerde daguitstappen, verblijfsaccommodatie, verhuur van fietsen, …). Het aantal en de spreiding van pleisterplaatsen (picknick, drank en eetgelegenheden, …) zullen bepaald worden door dit logistieke netwerk.

Autobereikbaarheid en bereikbaarheid in het netwerk van openbaar vervoer is uiteraard ook van belang, al kan er onderscheid gemaakt worden tussen belangrijke bestemmingen die door grote groepen bezocht worden en waarvoor autobereikbaarheid belangrijker is, en kleinere bestemmingen voor een beperkter publiek.

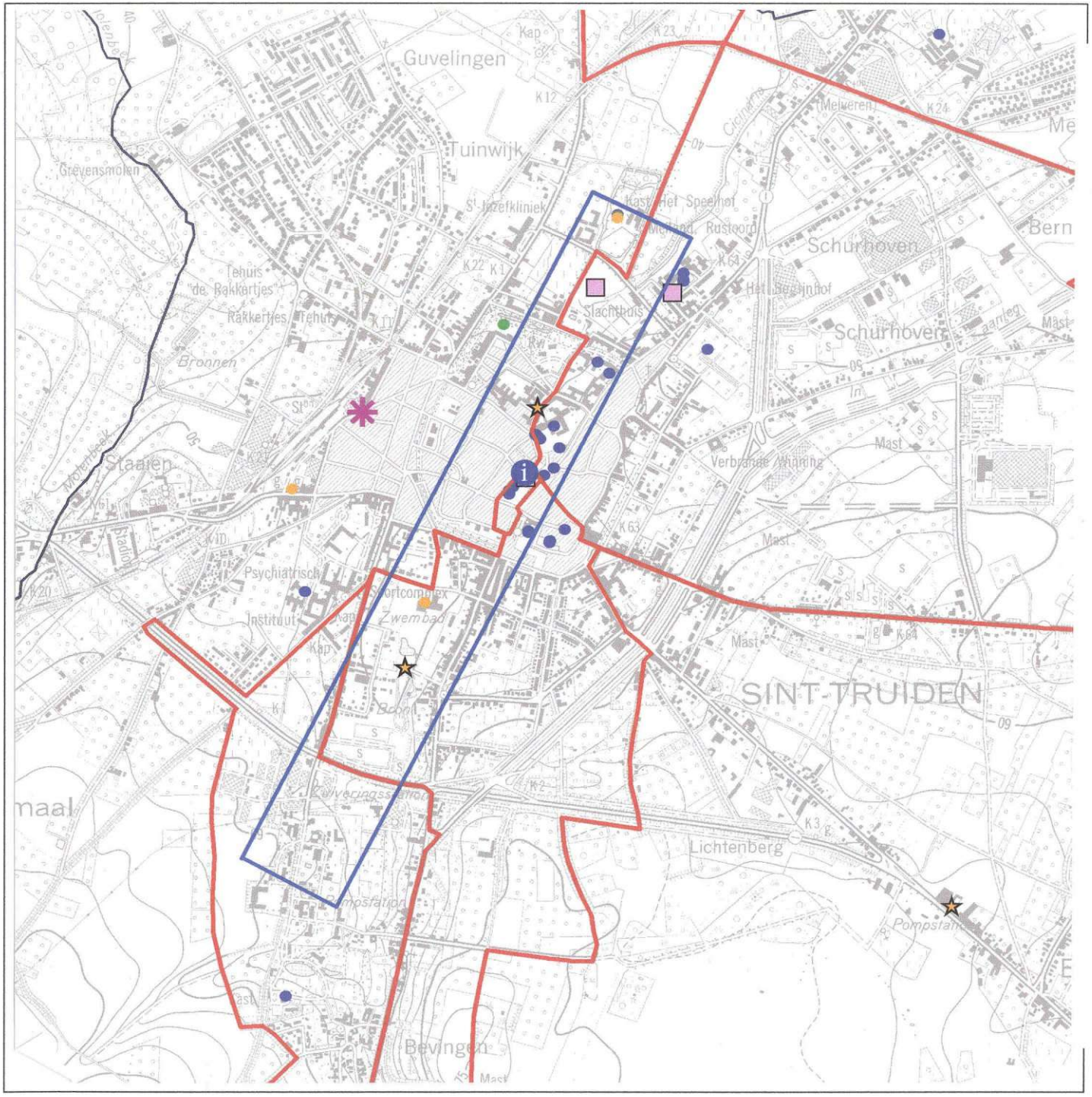

Publieksgerichte Ontsluiting van het Cultureel Erfgoed van Haspengouw

Erfgoedpodium Sint Truiden en toeristisch logistiek aanbod

- strip
- knooppunt openbaar vervoer
- toerisme info
- parkeren
- logementsvoorzieningen
- fietsroutes
- sport buiten
- sport indoor
- parken
- waterloop
- natuur en landschap
- culturele voorzieningen
- cultureel erfgoed

STRAMIEN structuur & architectuur

Bureau Bongaerts Bvba

Opdrachtgever: provincie Limburg 2002

Voor de uitbouw van dit netwerk wordt uitgegaan van een optimalisering en het op elkaar afstemmen van de bestaande logistiek-toeristische mogelijkheden. Een verweving op basis van een hiërarchische structurering is een mogelijkheid:

1. Toekomen: knooppunten openbaar vervoer, parkeerplaatsen,

2. Reizen: lokale routes (te voet, fiets, paard en wagen of auto), bezoekersinfo

3. Verblijven: hotels, hoevetoerisme, B&B, restaurants, ..

4. Verwijzen: naar andere toeristische attractiepunten (recreatie, ontspanning, natuurwandeling, streekmusea, ..)

5. ACTIEPLAN

2006, HET EUROPESE JAAR VAN HET CULTUURLANDSCHAP

Het jaar 2006 is uitgeroepen tot het "Europese jaar van de cultuurlandschappen." Dit is een uitgelezen gelegenheid om aan te grijpen als streefdatum voor het uitwerken van deze studie. Haspengouw dient in 2006 naar buiten te komen als één cultuurlandschap, integraal en geïntegreerd. De verbeterde ontsluiting van de erfgoedelementen en de hogere uitstraling van het Haspengouwse landschap, dienen er in 2006 voor te zorgen dat het cultuurlandschap van Haspengouw, zich als één project naar de buitenwereld én ten naar de eigen bevolking profileert.

Kunstzinnige toevoegingen aan het landschap, in de vorm van de voorgestelde bakens, verspreid over heel Haspengouw, kunnen de samenhang verduidelijken en een hedendaagse dimensie toevoegen aan het erfgoed. Zo kan de aantrekkingskracht van het landschap verhogen, mensen kunnen erdoor aangetrokken worden om het landschap en de streek op die wijze te ontdekken.

De drie jaar die resten vóór het aanbreken van het "Europese jaar van het cultuurlandschap", zijn de tijdspanne waarin een aantal acties dienen te worden genomen. Dit laat enkele jaren als voorbereiding.
Naast het uitwerken van de gemaakte voorstellen in voorliggende studie, (uitwerken van drie erfgoedpodia, globaal concept voor de toegangen en verduidelijken van het netwerk door een systeem van kunstzinnige bakens verspreid voer het landschap), gaat het vooral om het op elkaar afstemmen van alle bestaande (of toekomstige) initiatieven die bij dit thema aansluiting kunnen vinden. Alle (toeristische en culturele) initiatieven die voor dit evenement worden genomen, kunnen binnen dit document gekaderd worden.

BUNDELEN KRACHTEN EN KADEREN INITIATIEVEN

Een eerste stap dient dus te zijn het verweven van alle bestaande initiatieven ten velde. Elke gemeente heeft wel zijn eigen toeristische dienst of initiatieven, daarnaast zijn er ook heel wat particulieren betrokken bij de toeristische en de culturele sector. De bestaande en toekomstige initiatieven kunnen gekaderd worden binnen dit Masterplan. Deze initiatieven kunnen zeer divers zijn, en zowel van toeristische als van culturele aard. Door deze individuele initiatieven op elkaar af te stemmen en op een gemeenschappelijk doel te richten, kan meer bereikt worden. Het Masterplan biedt dit doel aan: Het Haspengouwse cultuurlandschap 2006.

Een samenwerkingsverband kan tot dat doel worden opgericht. De provincie kan trekker zijn en voorstellen formuleren om de krachten te bundelen. Het Masterplan biedt een basis voor de verdere communicatie en samenwerking (tussen ruimtelijke en toeristische aspecten, tussen provincie en gemeenten, tussen diverse sectoren, …).

IDEEËNWERVING

Tegelijk kan van start worden gegaan met de ideeënwerving. Dit Masterplan is slechts het begin. Het Masterplan zet de toon door enkele concrete voorstellen, en brengt een denkkader aan. Dit denkkader dient verankerd te worden in het toekomstige omgaan met erfgoed en landschap in Haspengouw. Ideeën en begrippen als de drie thema's, de erfgoedpodia, toegangen en bakens moeten gemeengoed worden bij alle initiatiefnemers. Nieuwe voorstellen moeten aan deze termen continuïteit bieden.

Het Masterplan ruimtelijke ontsluiting geeft een bepaalde zienswijze met een voorstel van een integrale aanpak, waarbij het cultuurhistorisch erfgoed van streekbepalend belang op een structurele wijze wordt gekoppeld met het landschap (thematische en ruimtelijke benadering). Dit is de aanzet voor een gestructureerde benadering van het toeristische aanbod.
Het Masterplan geeft een methode aan om met historische relicten om te gaan en om elk element te duiden in de context van het landschap (fiche, zeefkaarten, ruimtelijke kaarten, landschapsatlas, …)
Het Masterplan geeft aanzetten van ideeën: erfgoedpodia, toegangen, bakens en andere vormen van ontsluiting.
Het Masterplan is in de eerste plaats een raamwerk en vertrekpunt voor verdere ideeënwerving

BELEID

Ook het beleid kan uitgaan van de streefdatum 2006. In dat verband zijn bijvoorbeeld de Cultureel Erfgoed Convenant een interessant beleidsinstrument. Er kan in eerste instantie worden uitgegaan van de drie thema's.
Het Convenant Cultureel Erfgoed Tongeren is reeds opgemaakt. Het Masterplan kan hier eventueel worden ingeschakeld of extra stimulansen bieden. Er dient verder te worden onderzocht hoe beide documenten te verweven zijn.
Het Convenant Cultureel Erfgoed Sint-Truiden is in opmaak. Dit biedt dus kansen om al in dit stadium de concepten van het Masterplan op het convenant af te stemmen en omgekeerd.
Tot slot kan er, parallel aan de andere twee, een convenant worden opgesteld voor het Burchten-en Kastelenlandschap. Het Regionaal Landschap kan dit eventueel ondersteunen.

ROL VAN DE PROVINCIE EN DE GEMEENTEN

- Provincie trekker, / coördinatie van initiatieven / kwaliteitsbewaking / Provinciaal samenwerkingsverband / uitwerken RSPL
- Gemeenten kunnen inspelen op de 'toegang' (vandaar mogelijk één toegang per gemeente)
- Erfgoedconvenant + partners + publiek-private samenwerking (PPS)

SPEERPUNTEN

- Afstemmen convenanten en Masterplan
- Communicatie Masterplan naar mogelijk geïnteresseerde initiatiefnemers
- Selectie van toegangen per thema
  vb één per gemeente: selecteren, verduidelijken van de ruimtelijke aspecten, aanzetten tot verbetering van de ruimtelijke structuur en ontwerp, illustratieve voorbeelden, aanzetten tot operationalisering en realisatie
- Voorstellen van (nieuwe) bakens
  (ontwerpmatige en illustratieve benadering)
- Wedstrijd publieke ruimte en infopaviljoen Tongeren
- Bakens Borgloon en Heirbaan
- Workshop herbestemmingen kastelen en burchten
- Uitbouw kennisnetwerk Cultureel Erfgoed Haspengouw
  - inventaris opstellen
  - database maken
  - optimaliseren GIS gegevens tot een werkbaar instrument (data-inbreng / koppeling van kaarten)
  - selecteren van erfgoed
  - stedenbouwkundige detailstudie van de erfgoedpodia
  - integreren van bestaande toeristische routes in netwerk
  - kwaliteitsbewaking

BESLUIT

De grote troef van Haspengouw is een rijk cultureel erfgoed in een uniek cultuurlandschap. Dit is het resultaat van een lange en rijke geschiedenis en het platform voor toekomstige ontwikkelingen. De cultuur-toeristische en economische potenties van dit aanbod worden sterk onderschat, evenals de kracht van zulk gegeven voor nieuwe interpretaties en invullingen.

Deze studie start met 173 objecten van streekbepalend belang, daarnaast zijn er nog tal van elementen van lokaal belang, die het netwerk vervolledigen. Elk object op zich is interessant, maar het landschap is méér dan de som van de delen en daardoor een uniek integratiekader. Elk element en gans het landschap draagt op die manier bij tot één Haspengouwse identiteit.Het rijke aanbod van Haspengouw wordt helaas slechts zelden als een samenhangend geheel gezien.

Deze intrinsieke waarden van Haspengouw, die vooral in hun samenhang tot uiting komen, zijn te weinig gekend of worden onderschat. Dit is een bedreiging voor de erfgoedelementen op zich (cfr. Kasteel van Heers) en voor het cultuur-landschap als geheel.
Met het aantonen van de ruimtelijke samenhang van verschillende thema's die voor de streek relevant zijn en met voorbeelden en suggesties van concrete ruimtelijke invullingen (erfgoedpodia, toegangen en bakens) wil dit masterplan het tij helpen keren.

Het jaar van de cultuurlandschappen 2006 is een haalbaar moment om Haspengouw als één project, als één cultuurlandschap, op een internationaal niveau naar buiten te brengen. Daarom is het belangrijk nu reeds te beginnen met het kaderen van alle losse evenementen en initiatieven en nu werk te maken van een samenwerking tussen alle betrokken partijen: provincie, gemeenten en particulieren. Het masterplan is een kader voor dit overleg en voor verdere concretisering.

Haspengouw kan zich als cultuurlandschap duidelijk onderscheiden op een bovenregionaal niveau. Met het algemeen belevingsthema 'onthaasting' en onderliggende thema's als fietsen, cultuurbeleving, natuurbeleving, verwennen en genieten, zit de regio op het goede spoor. Mensen zoeken steeds meer kortere vakantieperiodes 'om even weg te zijn' en wensen soms wel af te stappen van 'ingeblikte' consumptiereizen. Als toerisme een speerpunt is voor de Limburgse economie, dan moet Haspengouw hierin een voortrekkersrol spelen.

Stramien cvba – Bureau Bongaerts bvba
Oktober 2002